

Lõimuv Eesti 2000-2011

INTEGRATSIOONI MONITOORINGUTE ANALÜÜS

Lõimuv Eesti 2000-2011

Integratsiooni monitooringute analüüs

Kristina Kallas, Ingi Mihkelsoo, Kaarin Plaan

2012

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
I OSA: LÕIMUMISE KONTSEPTSIOONI KUJUNEMINE JA MUUTUS AJAS.....	5
Eesti vähemuste poliitika 1990ndatel.....	5
Suund lõimumisele.....	8
Lõimumispoliitika pärast Pronkssõduri kriisi.....	11
II OSA: EESTI LÕIMUMISPROTSESS MONITOORINGUTE PÕHJAL (2000-2011).....	13
Muukeelse elanikkonna eesti keele oskus ja keel kui lõimumismootor.....	14
Lõimumine haridussüsteemis.....	21
Integratsioon tööturul ja sotsiaalmajanduslik rahulolu.....	25
Kodakondsus ja poliitiline lõimumine.....	32
Identiteet ja enesemääratlus.....	39
Integratsioon ja rahvussuhted.....	42
Meedia ja ühine infoväli.....	49
Piirkondlikud eripärad: Tallinn ja Ida-Virumaa.....	53
Uusimmigrandid.....	55
KASUTATUD KIRJANDUS.....	57
Lisa 1. Lõimumise monitoorimiseks kasutatud muud andmed ja andmekogud.....	59

BALTI UURINGUTE INSTITUUT
Lai 30, Tartu 51005, Eesti
www.ibs.ee

LÕIMUV EESTI 2000-2011
INTEGRATSIOONI MONITOORINGUTE ANALÜÜS

Koostanud: Kristina Kallas, Ingi Mihkelsoo, Kaarin Plaan

Autoriõigus: Balti Uuringute Instituut ja Kultuuriministeerium

Uuringu rahastaja: Kultuuriministeerium

KULTUURIMINISTEERIUM

SISSEJUHATUS

2013. aastal täitub 15 aastat hetkest, mil valitsus kiitis heaks esimese riikliku integratsiooniprogrammi “Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007” ning alustas lõimumist toetavate tegevuste elluviimist. Nõukogude perioodilt päritud ja iseseisvuse algaastatel süvenenud rahvuslikult lõhestunud ühiskonna ees seisvad väljakutsed olid suured, kasvõi vaadates seda, kui suur oli määratlemata kodakondsusega inimeste arv. Eestit oli tema vähemuste poliitika pärast kritiseerinud nii rahvusvaheline avalikkus kui naaberriik Venemaa.

Vahepealse aja jooksul on tänu arvukatele sotsioloogilistele uuringutele teadmised lõimumise probleemidest oluliselt täienenud ning nii sise- kui välispoliitilistest muutustest mõjutatuna on esile kerkinud ka uued väljakutsed. Eesti on saanud Euroopa Liidu liikmeks ning Eesti kodakondsuse kui Euroopa Liidu kodakondsuse sümbolne väärtus on selle tõttu tõusnud. Samal ajal on tugevasti pead tõstnud naaberriigi Venemaa rahvuslik eneseteadvus, mis võrdsel määral mõjutab Eestis lõimumispoliitika edu või ebaedu. Lõimumispoliitika revisjoni kutsus esile ka 2007. aastal lahvatanud Pronkssõduri kriis.

Viisteist aastat on paras aeg selleks, et põhjalikumalt üle vaadata, mis selle perioodi jooksul on saavutatud ning kuidas on lõimumisprotsess Eesti ühiskonnas on kulgenud. Käesolev analüüs püüab esitada lihtsa ja ülevaatliku pildi Eesti riigi poliitikatest ja lõimumisprotsessist viimase kümnendi jooksul. Lõimumisprotsessidest ülevaate andmisel on aluseks võetud integratsiooni monitooringud, mida on tänaseks läbi viidud viis (2000, 2002, 2005, 2008, 2011). Analüüsiaruande esimeses osas vaadeldakse Eesti lõimumispoliitika väljakujunemist alates Eesti taasiseseisvumisest kuni tänase päevani, analüüsitakse lõimumise nägemust ja eesmärke ning nende muutumist ajas. Ilma poliitika kujunemise ülevaataeta jääks analüüsiraporti teises osas esitatud ülevaade lõimumisprotsessis kulgemisest kontekstist väljatõstetuna. Poliitilised otsused moodustavad selle raamistikku, milles lõimumisprotsess toimib ja neid kahte sümbioosis vaatamata jääksid selgitused poolikuks. Eesti lõimumisprotsess toimub veel ka täna nende poliitiliste otsuste raames, mis võeti vastu 1990ndate alguses. Kuigi poliitikameetmed on vahepeal läbi teinud muutuse ning on suuna võtnud võrdsete võimaluste loomisele ja sotsiaalselt sidusa ühiskonna toetamisele, siis õiguslik raamistik on püsinud muutumatuna. Aruande lisas on esitatud nimekiri ja lühitutvustus andmekogudest ja regulaarselt läbiviidavatest uuringutest, mis lisaks integratsiooni monitooringutele annavad vajalikku informatsiooni lõimumisprotsessist.

Ülevaatliku analüüsi eesmärgiks on teha vahekokkuvõtte lõimumisprotsessist enne uue lõimumiskava koostamist aastateks 2014-2020. Integratsiooni monitooringutega kaardistatud ja mõõdetud ühiskondlikud protsessid näitavad kätte suuna, kuhu peaks uus arengukava oma sihid seadma.

I OSA: LÕIMUMISE KONTSEPTSIOONI KUJUNEMINE JA MUUTUS AJAS

Eesti vähemuste poliitika 1990ndatel

Erinevalt enamusest Euroopa riikidest, kus on rahvastiku lõimumisküsimustega tegeletud hetkest, mil pärast teist maailmasõda algas võõrtööjõu sisseränne, kujundati Eestis lõimumispoliitika alles ligi 50 aastat pärast seda, kui esimesed sisserändajad siia saabusid. 1990ndate algul Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järgselt seisis toonane poliitiline eliit silmitsi demograafilise ja ühiskondliku probleemistikuga, mis oli eelnevate okupatsiooniaastate pärand. Nõukogude võimu poolt juhitud sisserände tulemusel oli toimunud Eesti rahvastiku hüppeline kasv, millega käsikäes oli märgatavalt muutunud elanikkonna rahvuslik koosseis. Kuivõrd erinevatelt Nõukogude Liidu aladelt Eestisse sisserännanute lõimumisega ei oldud okupatsiooniaastate jooksul pea üldse tegeletud, päris Eesti keeleliselt, kultuuriliselt, poliitiliselt ja geograafiliselt lõhestunud ühiskonna. Väga olulise küsimustena tuli otsustada kuidas suhtuda Nõukogude perioodil Eestisse saabunud inimestesse, kellest enamus olid halvasti, kui üldse, eestikeelsesesse keskkonda sulandunud. Laias laastus nägid toonased poliitikud kahte valikut: kas kujundada Eestist turumajandusele suunatud kakskeelne, kuid tõenäoliselt rahvuslikult lõhestatud riik või rahvuslikult homogeenne (eestlaste) rahvusriik, mis aga tähendaks sisserännanute väljajätmist uuest *polisest*.

Andes hinnangu Eesti vähemuste poliitikale 1990ndate esimeses pooles, tuleb lähtuda nendest valikutest, mis Eesti juhtide ees seisid. Teisele maailmasõjale järgnenud sisseränne oli väljastpoolt pealesurutud protsess, kuid selle tagajärjel tekkinud kitsaskohti pidi asuma lahendama Eesti riik (Vetik 2007: 3). Eesti rahvastiku koosseis oli võrrelduna teise maailmasõja eelse perioodiga Eesti alade industrialiseerimise ja venestamise soovist kannustatud agressiivse rändepoliitika tõttu tundmatuseeni muutunud. Kui Teise maailmasõja lävel, 1945. aastal oli Eesti elanikkonna suuruseks 854 000, siis 1989. aastaks oli see arv pea kahekordistunud – 1 565 662 (Kulu 2001). Seejuures oli eestlaste osakaal rahvastikust langenud 88%lt (1934) 61%le (Kallas 2012: 128). Sotsiaalteadlased Lauristin ja Heidmets on olukorra kokku võtnud järgmiselt: “Kui võrrelda uute sisserännanute arvu miljoni eestlase numbriga, on see demograafiline muutus olnud ilmselgelt üks drastilisemaid näiteid maailmas” (Lauristin & Heidmets 2002: 21).

Nõukogude võimude soovimatus tegeleda sadade tuhandete uusasukate lõimumisega uue asukohamaa ühiskonda oli süvendanud pealesurutud rändest tingitud tagajärgi veelgi. Sellest tulenevalt elasid eestlased ja sisserännanud, kellest valdava osa moodustasid venelased, aastakümneid vastastikkuses isolatsioonis, toimetades nii kultuurilises, keelelises kui ka ühiskondlikus eraldatuses (Nimmerfeldt 2008: 3). Probleemseteks kohtadeks oli nii sisserännanute kontsentreeritud paiknemine eraldatuses, Kirde-Eestis Vene piiri äärsetel aladel kui ka venekeelse meedia,

asjaajamise, kultuurielu ja hariduse domineerimine, mistõttu venekeelse elanikkonna seas oli eesti keele oskus äärmiselt madal ning seevastu sotsiaalne eraldatus märgatav (Lauristin & Heidmets 2002: 22; Pettai & Hallik 2002: 508; Pettai & Kallas 2009: 106).

Seega Eesti ühiskond oli taasiseseisvumise lävepakul sügavalt lõhestunud. Üheltpoolt tundis end ohustatuna eestlasest enamus, kes tunnetasid agressiivse sisserände ja jõulise venestamispoliitika mõjul sügavat hirmu oma rahvuse püsijäämise pärast (Pettai & Hallik 2002: 506). Teisalt oli sattunud keerulisse ning enesele ootamatusse situatsiooni sisserännanute moodustunud valdavalt vene keelt emakeelena kõnelev kogukond, kes oli Nõukogude Eestis näinud olemuslikult pöördumatut Nõukogude rahvale, mitte eestlastele toetuvat ühiskonda (Pettai & Hallik 2002: 506). Olukorra muutis veelgi keerulisemaks tõik, et sisserännanud, kes Nõukogude ajal olid mitmerahvusliku impeeriumi domineeriva keelegrupi esindajatena nautinud privileegeritute staatust, leidsid end üle öö vähemuse seisusest (Kalmus 2003: 668).

Analüütikud (Pettai & Hallik 2002; Lauristin & Heidmets 2002; Pettai & Kallas 2009) on osutanud, et vaatamata lõhestunud rahvussuhetest tingitud plahvatusohtlikule olukorrale ning järgnevatel aastatel vastu võetud sisserännanuid tõrjuvatele poliitilistele otsustele, suudeti rahvusriigi ülesehitamine teostada suurema vastupanu ja vägivallata. Lauristin & Heidmets tõdevad, et puudusid tõsisemad rahvuslikud konfliktid, kuivõrd vähemusele ei olnud selge millele täpselt nad peaksid vastanduma: "Eesti poliitilised võimud ei väljastanud esimese viie taasiseseisvumise järgse aasta (1992-1996) jooksul ühtegi Eesti vene vähemuse tulevikuväljavaateid puudutavat poliitilist programmi ega seisukohta [...] Uute seadusandlike regulatsioonidega mis dramaatiliselt muutsid ühiskondliku situatsiooni ei käinud kaasas [...] kaugemate eesmärkide seadmist vähemuste poliitikate alal [...] Olukorras kus positsioonid ei olnud määratletud, oli keeruline defineerida millistele positsioonidele [vähemused] peaks vastanduma" (Lauristin & Heidmets 2002: 24-25).

Kuigi Eesti valitsus ei näinud kuni 1997. aastani vajadust strateegilise lõimumispoliitika järele, võeti vastu ridamisi olulisi vähemusi puudutavaid poliitilisi otsuseid. Pettai ja Hallik iseloomustavad neid samme kui ühepoolseid meetmeid, mis võeti vastu ilma igasuguste kogukondadevaheliste läbirääkimisteta, eesmärgiga kinnistada eestlaste rahvuspoliitiline domineerimine Eesti ühiskonnas (Pettai & Hallik 2002: 506). Selle seisukohaga nõustub suur osa uurijatest iseloomustades 1990ndate algusaastatel vastu võetud poliitilisi otsuseid märksõnadega nagu näiteks 'etnopolitiiline kontroll' ja 'eestlaste keskne ideoloogia' (Pettai & Hallik 2002), 'eestlaste defineeritud rahvusriik' (Lauristin & Heidmets 2002) 'vähemuste isoleerimine ja tõrjumine' (Solska 2011) ning 'ühiskonna segmenteerumine' (Pettai & Hallik 2002; Pettai & Kallas 2009 jt). Järgnevalt kirjeldatud poliitikate näitel võib väita, et 90ndate algusaastate vähemuste alaste poliitikate eesmärk ei olnud mitte rahvusgruppidele võrdsete võimaluste loomine ja sidusa ühiskonna arendamine, vaid esiplaanil oli homogeense eesti rahvusriigi ehitamine, ideaaliks rahvuslikult koosseisult sellisena Eesti, nagu seda teati 1920ndatest aastatest.

Kõige olulisemad vähemusi puudutavad poliitilised otsused olid kannustatud soovist taastada kaotatud rahvusriik õigusliku järjepidevuse printsiibi alusel (Lauristin & Heidmets 2002: 19). Sellele põhimõttele tuginedes oldi veendunud, et võim peab minema tagasi neile, kellelt see oli 1940ndatel võetud, täpsemalt teise maailmasõja eelse vabariigi kodanikele ning nende järeltulijatele (Pettai & Hallik 2002: 510). Pettai ja Halliku kohaselt oli õigusliku järjepidevuse ideoloogia peamiseks mehhanismiks mille kaudu segmenteeriti mitte-eestlase kogukonda, tehes seda peamiselt kodakondsuse institutsiooniga manipuleerimise teel (Pettai & Hallik 2002: 508). 1992. aastal taasjõustati 1938. aasta kodakondsusseadus ning Eesti kodanikeks arvati kõik need isikud, kes omasid Eesti Vabariigi kodakondsust enne 16. juunit 1940 ja nende järeltulijad. Selle tulemusena muutusid välismaalasteks suurem enamus Nõukogude perioodil sisserännanud inimestest (ligikaudsete arvutuste kohaselt 500 000 inimest ehk kolmandik Eesti toonasest elanikkonnast). Kuigi paljud neist olid sündinud või elanud suurema osas oma elust Eestis, pidid nad uue poliitika tulemusel taotlema kodakondsust naturalisatsiooni teel. Lisaks piirati nende inimeste poliitilisi ja kultuurilisi õigusi, kuna vastavalt Euroopa normidele ei olnud tegemist rahvusvähemustega (Feldman 2005: 682). Paljude vaatlejate arvates karmi ning osade arvates ka ebaõiglase kodakondsuspoliitika tulemusel jagunes mitte-eestlaste kogukond kolme kategooriasse: Eesti kodanikud, Vene kodanikud ja kodakondsusetud.

Lisaks võeti 90ndate esimeses pooles vastu veel rida teisi olulisi mitte-eestlasi puudutavaid poliitilisi otsuseid. Nii näiteks kehtestati 1995. aastal uus keeleteadus, mis taaskord kuulutas eesti keele ainsaks riigikeeleks ning klassifitseeris kõik teised Eestis räägitavad keeled võõrkeelteks, sealhulgas vene keele. 1997. aastal omakorda kehtestati keelenõuded nii Riigikogu kui kohalike omavalitsuste volikogude kandidaatidele, nõudes hariduse muus keeles kui eesti keeles omandanud kandidaatidelt piisaval tasemel eesti keele oskuse tõestamist (Pettai & Hallik 2002: 514; Pettai & Kallas 2009: 108). Antud seadusesäte küll hiljem tühistati rahvusvaheliste organisatsioonide surve, kuid sellele vaatamata mõjutas see poliitilise lõhe tekkimist eestlaste ja mitte-eestlaste vahel. Üheks oluliseks eestlaste ja mitte-eestlaste sotsiaalmajanduslikku lõhe süvendavaks teguriks oli eraomandi tagastamisega seotud otsused: 1991. aastal tehtud otsus tagastada omanikele või nende järeltulijatele Nõukogude võimu poolt riigistatud vara jaotas majanduslikud ressursid eestlaste ja mitte-eestlaste seas ümber esimeste kasuks. Selle otsuse mõjul olid paljud eestlased turumajandusse sisenemisel eeliseisus (Pettai & Hallik 2002: 518).

Mitte kõik vähemusi puudutavad otsused ei olnud siiski elanikkonda lõhestavad. Nii näiteks võib positiivsete arengute seas ära märkida 1992. aastal vastu võetud põhiseaduse klauslit, mille kohaselt võisid kohalike omavalitsuste valimistel teatud tingimuste täitmisel osaleda ka mittekodanikud. Viimased kasutasid seda võimalust 90ndatel küllaltki aktiivselt (Pettai & Hallik 2002: 514). Samas, vaatamata Euroopa Nõukogu tungivale nõudmisele ei võimaldatud alalistele mittekodanikele kohalikel valimistel kandideerida (Pettai & Kallas 2009: 108-109). 1993. aastal sisuliselt taasjõustati kultuuriautonomias seadus, mis sätestas mitmeid kultuurilisi õigusi registreeritud rahvusvähemuste gruppidele. Samas esines seaduse rakendamisel

mitmeid probleeme ning selles esitatud sätted ei ole praktiliselt oma eesmärgi täitnud. Samuti on positiivse näitena toodud tõika, et 90ndate Eesti töötururegulatsioonis ei kasutatud kodakondsust diskrimineeriva meetmena, et kahandada mittekodanike võimalusi tööturul (Pettai & Hallik 2002: 516).

Sotsiaalteaduslikes akadeemilistes ringkondades valitseb peaaegu konsensus arusaamises, mille kohaselt leitakse, et demokraatia ülesehitamise algusaastatel võeti vastu otsused, mis olid suunatud eestlaste poolt domineeritud rahvusriigi mudeli ülesehitamisele, mille kas otseseks eesmärgiks või siis kaudseks tulemuseks oli mitte-eestlasi tõrjuv poliitika. 1990ndate poliitilised otsused jätkasid ühiskonna lõhestamist, kuigi juhtpositsioon oli liikunud mitte-eestlaste käest eestlaste kätte. Samas ühiskondliku lõhe tekitamise ja muukeelset elanikkonda tõrjumise hinnaga suutis Eesti saavutada kiiresti poliitilise stabiilsuse ning kujuneda üheks edukamaks läänemaailmaga reintegreerujaks.

Pettai ja Hallik võtavad kokku, et “olukorras, kus mitte-eestlastest elanikkond oli läbi õigusliku järjepidevuse ideoloogia ja kodakondsusregulatsioonide kaudu muutunud segmenteerituks ning milles kasvas nende sotsiaalmajanduslik sõltuvus, pidasid Eesti poliitikud 1990ndate keskpaigus vähemuste probleemi üldiselt lahendatuks” (Pettai & Hallik 2002: 519). Samas paljud taasiseseisvumise järgselt vastu võetud otsused, mis kehtivad veel ka täna, on põhjustanud sotsiaalseid, majanduslikke, poliitilisi ja kultuurilisi lõhestumisi ja olnud pigem konflikti säilitajateks kui selle lahendajateks. Suur osa mitte-eestlaste kogukonnast on riigikorra ümberehitamise protsessis pidanud taluma sügavat frustratsiooni ja tõrjutuse tunnet (Lauristin & Heidmets 2002: 22-23). Otsus jätta suur osa elanikkonnast ilma kodakondsusest ning seega poliitilistest õigustest ja kuuluvustundest, jättis pitseri kogu taasiseseisvumisjärgsele olukorrale rahvuste vahelistes suhetes, killustades Eesti ühiskonna mitmesse eri leeri.

Suund lõimumisele

1990ndate lõpuks oli aga selge, et vaatamata tõrjuvale poliitikale ei plaani suurem osa Nõukogude ajal Eestisse sisserännanutest lahkuda. Eesti sotsiaalteadlased osutasid murettekitavale olukorrale, kus sotsioloogilised uuringud viitasid mudeli ‘kaks ühiskonda ühes riigis’ olemasolule Eestis, mis võis saada ohtlikuks nii sotsiaalselt kui ka julgeolekupoliitiliselt (RIP Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007: 15). Rahvuste vaheliste konfliktide ennetamise ning ühiskonna parema sidususe eesmärgil tehti valitsuses rahvastikuministri eestvedamisel algust mitte-eestlaste lõimumispoliitika väljatöötamisega, mis päädis esimese pikaajalise vähemuste lõimimise strateegia, riikliku programmi “Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007”, väljatöötamisega. 1990ndate teisest poolest muutusid ka Eesti ametiasutuste rõhuasetused muukeelsetele elanikele suunatud poliitikas, mis tõid endaga kaasa 1990ndate alguses avalikes aruteludes domineerinud etnotsentristliku tooni taandumise (Kasemets & Kurvits 2005: 100). Vaatamata uudsele, esmakordselt riiklikes dokumentides kajastunud arusaamale, et rahvuste vaheliste pingete ärahoidmiseks on vaja luua võrdseid võimalusi ning

pidada muukeelset elanikkonda väärtuslikeks ühiskonnaliikmeteks, püsis mitte-eestlaste rahulolematuse riiklike poliitikatega ning oma võimalustega end eestlastega võrdsetel alustel teostada veel pikalt.

Suund lõimumise edendamisele sai alguse kolme erineva mõjuri koostoimel: akadeemiliste ringkondade uurimuste, poliitiliste väärtuste muutumise ning rahvusvaheliste organisatsioonide surve tagajärjel (Pettai & Hallik 2002: 520; Lauristin & Heidmets 2002: 22; Avatud Ühiskonna Instituut 2002: 71). Esimene signaal lõimumispoliitika väljatöötamise vajalikkuse suunal pärines sotsiaalteadlastest koosnevalt grupilt VERA, kes kultuuridevahelise konflikti hirmus nägid tarvidust mitte-eestlaste sotsiaalse integratsiooni järele (Pettai & Hallik 2002: 520-521). 1997. aastal rahvastikuministriks tõusnud Andra Veidemann võttis oma esimeseks ülesandeks toetudes VERA projekti uurimusele ja soovitudele töötada välja mitte-eestlaste lõimumist puudutav poliitikaprintsiipide kogumik, millest lõpuks kasvaski välja integratsiooniprogramm (Pettai & Hallik 2002: 521; Avatud Ühiskonna Instituut 2002: 71-72). Teadlaste ja rahvastikuministri töö kõrval oli oluliseks elemendiks rahvusvaheliste organisatsioonide, peamiselt OSCE, Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu, surve Eesti valitusele, mille mõjul astuti esimesi samme muukeelse elanikkonna olukorra parandamiseks.

Rahvusvaheliste organisatsioonide mõju Eesti integratsioonipoliitikale on kahtlemata märkimisväärne. 1990ndate esimeses pooles tegi intensiivset tööd Eestis elavate vähemuste õiguste monitoorimisel OSCE eesotsas selle ülemvoliniku Max van der Stoeliga. Viimase tehtud ettepanekuid muukeelset elanikkonda puudutava seadusandluse lõdvendamise osas võeti vastu ühiskondliku halvaksapanuga ning rahvusvahelise poliitilise avalikkuse mõjukus saabus alles seoses Eesti Euroopa Liiduga liitumisläbirääkimiste alustamisega, kui viimane sundis Eestit arvestama paljude OSCE poolt lauale pandud soovitudega. Üheks selle näiteks on kodakondsuseta laste küsimus. Viimasele oli tähelepanu pööranud Max van der Stoel oma esimeses kirjas Eesti valitusele 1993. aastal, kuid alles viis aastat hiljem, kui Euroopa Liit seadis kodakondsuse saamise tingimuste lihtsustamise kodakondsuseta lastele Euroopa Liiduga liitumise eeltingimuseks, viidi seadusemuudatus sisse (Pettai & Kallas 2009: 110-111). Lisaks omasid rahvusvahelised organisatsioonid lõimumise suuna kujunemisele märkimisväärset mõju ka mahukate rahaliste toetuste annetajatena. Nii on paljusid lõimumise alaseid tegevusi rahastanud nii Soome, Rootsi, Norra, Ühendkuningriik, Kanada, Ameerika Ühendriigid kui Euroopa Liit. Esimest riiklikku integratsiooniprogrammi rakendati just paljuski välisabi kaasabil (Kasemets & Kurvits 2005: 102; Avatud Ühiskonna Instituut 2002: 71-72).

1999. aastal valitsuse poolt vastu võetud tegevuskavas "Mitte-eestlaste integratsioon Eesti ühiskonda" määratleti esmakordselt riiklikul tasemel lõimumise tulemusel tekkiva mitmekultuurilise Eesti olemus (RIP Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007: 12). Tegevuskavas pandi paika, et multikultuurse Eesti ehitamisel ei toetuta kollektiivsetele või gruppide õigustele, vaid suunatakse individitasandi protsessi, milles on esikohal iga indiviidi isiklik otsus. Teine oluline seisukoht puudutas eesti keele ja kultuuri rolli.

Seejuures sõnastas dokument eestlasi ja mitte-eestlasi ühendava lülina eesti rahvusliku kultuuri, millele mitte-eestlased saavad oma panuse anda, kuid vaid sellisel määral, mis ei seaks ohtu eesti rahvuse säilimist (Pettai & Hallik 2002: 522-523).

Lõimumispoliitika põhimõtete ja eesmärkide üle arutati kaks aastat, mille käigus sõnastati ümber integratsioonipoliitika alustalad. Nende diskussioonide tulemusel tekkinud peamine kontseptuaalne muutus oli seotud arusaamisega lõimumisest. Mitte-eestlaste esindajad kritiseerisid eesti keelele ja kultuurile privilegieeritud staatuse osastamist mitmekultuurilises Eestis. Teksti viimases versioonis muudeti põhjalikult programmi kontseptuaalset alust suundudes mitte-eestlaste lõimumiselt *Eesti ühiskonda* lõimumisele *Eesti ühiskonnas*, kus nii eestlased kui ka muukeelne elanikkond peavad astuma samme põhieesmärkide saavutamiseks (Avatud Ühiskonna Instituut 2002: 74). Lõimumise sihina määratleti muukeelse elanikkonna kohanemine, mitte niivõrd assimileerimine Eesti kultuuriruumi. Ühtlasi ei rõhutanud programm varasemate dokumentidega võrreldes Eesti kultuuri ülimuslikkust, vaid tõstis esikohale selle säilitamise ja arendamise vajaduse (Pettai & Hallik 2002: 523).

Kuigi muukeelne elanikkond tervitas valitsuse püüdlusi jõuda konsensussele lõimumise eesmärkide osas, langes esimene riiklik integratsiooniprogramm nii muukeelse elanikkonna, teadlaskonna kui ka rahvusvahelise kogukonna mõningase kriitika osaliseks. Mitte-eestlaste esindusorganisatsioonid avaldasid muret selle üle, et eesti keele osatähtsus lõimiva meetmena jätab tagaplaanile teised lõimumist takistavad asjaolud nagu näiteks sotsiaal-majanduslik ja poliitiline integratsioon (Kasemets & Kurvits 2005: 101; Vetik 2007: 8; Vetik & Sokolova 2008: 23). Lisaks oli mitte-eestlaste arvates programm pigem assimileeriva kui integreeriva olemusega, kuivõrd kavandatud oli vaid väheseid meetmed eestlastest enamuse lõimumisprotsessi kaasamiseks ning vastutus integreerumise eest asetati pea täielikult mitte-eestlaste õlgadele (Kallas 2008: 132).

Kuigi esimese riikliku integratsiooniprogrammi väljatöötamisega astuti edasi oluline samm lõhestunud ja konfliktiaalt ühiskonna probleemide lahendamisel, ei toimunud seadusandluses märkimisväärsed muudatusi. Eesti kodakondsuse- ja keelepoliitika, kui oluline eesti rahvusriigi kontseptuaalne alustala, püsib tänaseni muutumatuna. Eestlastest enamuse ja mitte-eestlastest vähemuse arusaamad lõimumise eesmärkidest ja tulemustest olid ja on tänaseni jäänud lahkukäivateks. Üheltpoolt kosmopoliitsema akadeemilise teadlaskonna ja rahvusvaheliste organisatsioonide tung demokraatliku kultuurilise pluralismi järele ning teisalt eestlastest enamuse soov tagada eesti kultuuri ja keele domineeriv positsioon ühiskonnas on kaks vastuolulist nägemust, mis iseloomustavad pingelist ühiskondlikku debatti, milles Eesti lõimumispoliitika sündis. Üsna pea oli ka selge, et "multikultuurse ühiskonna mudelit Eesti moodi" on keeruline saavutada, kuivõrd puudus ettekujutus kuidas need kaks vastandlikku eesmärki kokku viia (Kallas 2012: 131).

Lõimumispoliitika pärast Pronkssõduri kriisi

2000. aastal kehtima hakanud riiklik programm “Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007” oli esimene pikaajaline ühiskonna sidususe parandamisele suunatud riiklik arengukava Eestis. Selle lõppemise lävel kerkis üles õigustatud küsimus, kuidas edasi? 2006. aastal alustati uue lõimumiskava kontseptuaalsete aluste väljatöötamisega, kuid 2007. aasta aprillis lahvatanud Pronkssõduri kriis sundis sisuliselt kogu diskussiooni otsast alustama ja üle vaatama senise poliitika rõhuasetused ja eesmärgid.

Pealtnäha üha paranevate rahvussuhete kuvandi tõttu ja sotsiaalteadlaste hoiatustele vaatamata olid 2007. aastal toimunud rahutused paljudele suureks üllatuseks. Valitsuse otsus paigutada ümber Nõukogude aegne pronkssõduri nimeline mälestussammas tõi päevavalgele sügavad erimeelsused eestlaste ja mitte-eestlaste kogukondade vahel. Mõned kuud pärast aprillisündmusi läbi viidud küsitlusest selgus, et eestlaste ja venekeelse elanikkonna hoiakutes ja mõttemaailmas on raskesti ületatavaid erisusi. Eestlaste arvates käivitas rahutusi otseselt Venemaa poliitika ning provokaatorite tegevus, venekeelne elanikkond seda olulise tõukena ei näinud. Viimased pidasid kriisi põhjuseks valitsuse puudulikku kommunikatsiooni muulastega ning viisi, kuidas kuju teisaldati. Eestlased omakorda õigustasid poliitikute teguviisi, samal ajal süüdistades venelasi Eesti okupeerimises ning teise maailmasõja sündmuste väärsti tõlgendamises (Lauristin & Vihalemm 2008: 10).

Pronkssõduriga seotud sündmustel oli aga ka positiivne mõju. See konflikt tõi lõimumispoliitika mõneks ajaks avalikkuse tähelepanu keskpunkti, teravalt tulid esile tehtud vead ning see võimaldas hädavajalikke muutusi uude lõimumiskavasse sisse viia selle vastuvõtmise eelõhtul. Lauristin ja Vihalemm tõdesid, et “peale aprillikriisi mõistis Eesti avalikkus, et integratsioonipoliitika edukus on oluline mitte ainult venekeelsele vähemusele või euroekspertidele, vaid et see on kogu Eesti arengu, nii eestlaste kui mitte-eestlaste turvalise tuleviku üks sõlmküsimusi” (Lauristin & Vihalemm 2008: 12). Teisalt oli peamiseks tagajärjeks ühiskonna ebastabiilsuse hüppeline suurenemine (Vetik 2007: 6) ning seega seniste lõimumispoliitiliste saavutuste devalveerumine. Esimeses integratsiooniprogrammis püstitatud ootus ületada rahvusgruppide vahelised lõhed oli kustunud. “Pronkssõduri sündmused näitasid Eesti kui riigi ühendava identiteedi vähest ulatust” (Kalev 2007: 4).

Aprillisündmustega kaasnenud emotsionaalne šokk oli oluliseks sisendiks uue programmi “Eesti lõimumiskava 2008-2013” väljatöötamisel. Kuna paljude arvamusiidrite ja ekspertide arvates ei olnud Eesti lõimumisalane situatsioon ja väljavaated selle tulemuslikkusele pärast aprillisündmusi enam endised, tellis Rahvastikuminiistri büroo täiendavalt esialgses lähteülesandes kavandatud uuringutele sotsioloogilise küsitluse, et hinnata paremini senise integratsioonipoliitika tõhusust ja avalikkuse ootusi (Lauristin & Vihalemm 2008: 6). Peaaegu aasta hiljem, pärast ridamisi huvigruppidega läbi viidud diskussioone, konsultatsiooniringe ja suuremõõtmelisi uuringuid allkirjastas valitsus 2008. aasta aprillis uue riikliku integratsiooniprogrammi “Eesti lõimumiskava 2008-2013”.

Uues arengukavas oli lõimumise kontseptualiseerimisel toimunud märkimisväärne muutus. Loobuti avaliku- ja erasfääri mõistetest ning arusaamast, et ühiskonna lõimumine peaks toimuma rahvusgrupe ühendava ühisosa kaudu, mis põhineb eesti kultuuril ja keelel. Selle asemel lähtuti uues lõimumiskavas üsna üle-Euroopalistest põhimõtetest nagu vastastikune tunnustamine ja austamine, võrdsete võimaluste loomine ja rahvusest tingitud eraldatuse vältimine. Võttes eeskujuna teistest Euroopa riikidest tähtsustab arengukava multikultuurse ühiskonna ehitamise asemel eesmärgina sotsiaalselt sidusa ühiskonnani jõudmist (Kallas 2012: 136). Uus lõimumiskava pööras senisest enam tähelepanu ka Eesti kodanikest mitte-eestlaste aktiivsele kaasamisele Eesti ühiskonnaellu, kodanikuühiskonna rollile lõimujana ning meediatarbimise tähtsusele lõimumises. Nii on teises lõimumiskavas pandud rõhku osalusdemokraatiale, mida esimene integratsiooniprogramm erilisena välja ei toonud. Seejuures peetakse oluliseks kaasata senisest enam kodanikuühiskonda laiemalt, toetades eesti- ja muukeelsete ühenduste koostööd mistahes valdkonnas, sidustamaks seni peamiselt keelelistel alustel tegutsenud kodanikuühenduste maastikku (Mätlik 2007: 10; Jurado 2007: 46).

Kõigest aasta pärast uue lõimumiskava vastu võtmist, 2009. aastal lõpetati aga majanduskriisi tingimustes lõimumist koordineeriva Rahvastikuministri büroo tegevus. Lõimumisega seotud küsimused jaotati mitme ministeeriumi vahel, seejuures juhtivaks üksuseks määrati Kultuuriministeerium. Kuigi valitsuse seisukohalt ei olnud see samm ohuks edasisele lõimumisprotsessile, oli tegemist sümbolse aktiga – just integratsioonipoliitika oli üks esimesi poliitikaid mis majandussurutise aegu ohvriks toodi (Kallas 2008: 127). Integratsiooni monitooringud on esile toonud uued lõimumisprobleemid: juba mõnda aega on Eesti kodakondsuse omandamise tempo olnud väga madal; lisandunud on näitajad piirkondlikest suurtest erinevustest ning noorte, Eestis sündinud ja üles kasvanud mitte-eestlaste tõsistest võõrandumise nähtudest. Lisaks on uue küsimusena üles kerkinud uusimmigrantide ehk pärast Eesti taasiseseisvumist sisserännanute lõimumisprobleemid. Uuel lõimumiskaval seisavad ees uued väljakutsed, kuid saavutamist nõuab veel jätkuvalt juba esimeses riiklikus integratsiooniprogrammis sõnastatud eesmärk “kaotada barjäärid, mis praegu takistavad paljudel mitte-eestlastel olemast konkurentsivõimelised Eesti tööjõutul, saamast osa siinsetest haridusvõimalustest, osalemast kohalikus kultuuri- ja poliitikaelus” (RIP Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007: 15).

II OSA: EESTI LÕIMUMISPROTSESS MONITOORINGUTE PÕHJAL (2000-2011)

Esimene lõimumisprotsessi monitoorimine viidi läbi 2000. aastal. Võrreldes 1990ndate aastatega oli rahvuskonflikt uue kümnendi alguseks vaibunud ja Eesti etnopolitiilise režiimi tunnusjooned välja kujunenud. Vastu olid võetud olulisemad vähemuste ja sisserännanute poliitilisi, sotsiaal-majanduslikke ja kultuurilisi õigusi puudutavad seadused. Konflikti ennetamisest ja stabiilsuse otsimisest mõjutatud sotsiaalteadlaste initsieeritud ühiskondlik debatt rahvussuhete tulevikust oli võtmas suunda lõimumisele, mille lõppsihina nähti kultuuriliselt ja sotsiaalselt sidusat ühiskonda, mis demokraatia arenedes muutub avatud multikultuurseks ühiskonnaks. Erinevalt 1990ndatest, mil Eesti rahvuslikku koosseisu peeti Eestile ohuks ja tõsiseks probleemiks ning poliitika oli suunatud rahvusliku koosseisu muutmisele, oli 2000. aastaks toimunud vaat-et-paradigmaatiline muutus, kus etnokultuurilisi erinevusi hakati käsitlema kui Eesti arengu võimalusena ja poliitiliseks eesmärgiks ei olnud enam mitte eestlaste arvulise ülekaalu suurendamine vaid erinevate kogukondade sidumine ja koostöö. Visiooni muutus toimus esialgu siiski vaid sotsiaalteadlaste omavahelistes diskussioonides ja selle mõjud poliitilistele debattidele kujunesid aegamööda.

Eesti lõimumispoliitika asus otsima kogukondade ja kultuuridevahelist dialoogi kujundamiseks kahesuunalist lõimumisprotsessi. Eesmärgiks võeti ühise riigiidentiteedi kujunemine avalikus sfääris, mille alustalaks on riigikeelena eesti keel toetades samaaegselt etniliste ja kultuuriliste eripärade säilimist erasfääris. Sellest tulenevalt keskendus 2000. aastal läbi viidud lõimumise monitooring teemadele, mis kirjeldasid ja analüüsisid nende protsesside toimumist. Lõimumisprotsessi analüüsiti järgmiste struktuursete indikaatorite alusel: eestlaste ja mitte-eestlaste haridustase ja haridusvormid, keeleoskus, kodakondsus, hõiveseisund tööturul, sotsiaalne staatus, sissetulek ja karjäärivõimaluste erinevus. Lisaks, multikultuurse ühiskonnamudeli poole liikumise võimalikkust mõõdeti rahvussuhete ja sallivuse indikaatoriga.

2002. aasta monitooring võttis uue teemana ette integratsiooni pidurdavate hoiakute analüüsi ja rahvussuhete arenguvარიandid. Tuginedes küsitluses kogutud andmetele koostati eestlaste ja mitte-eestlaste integratsiooni pidurdavate hoiakute (IPH) indeksid ja uuriti, millistest sotsiaalsetest teguritest need hoiakud sõltuvad.

2005. aasta monitooring jätkas eelneval kahel aastal mõõdetud lõimumisprotsesside analüüsimist. Lisaks aga vaadeldi ka 2007. aastaks planeeritud venekeelsete gümnaasiumide reformile antud hinnanguid ja hoiakuid noorte hulgas ning uue teemana toodi sisse ka identiteedi probleem integratsioonis. Eesti lõimumisprotsessi kontseptsioonist lähtuvalt pidi poliitika olema suunatud erinevuse vähendamisele avalikus sfääris ja erinevuste säilitamise toetamisele erasfääris. Elanikkonna identiteedi

küsimus kerkis sellise kontseptsiooni puhul paratamatult üles – vaja oli leida sobiv proportsioon avaliku sfääri ühtlustamise ja erasfääri erinevuste säilitamise vahel.

Lisaks tõstis 2005. aasta monitooring esile Venemaa mõju olulisuse lõimumisprotsessis. Monitooringu autorid rõhutasid, et lõimumine ei ole mitte ainult kahepoolne, vaid vähemalt kolmepoolne protsess. See eeldab lisaks ühiskonna avaliku sfääri ühtsustumisele ja sallivuse suurenemisele kultuuriliste erinevuste suhtes ka Eesti ja Venemaa riiklike suhete paranemist. Viimane mõjutab paratamatult esimest kahte protsessi ja selleta on raske eeldada integratsiooni kui terviku edukust.

2008. aastal läbi viidud monitooringu rõhuasetusi ja järeldusi mõjutab oluliselt aasta varem toimunud Pronkssõduri kriis. Juba 2005. aasta lõimumisprotsesside analüüs viitas Venemaa mõju kasvule, mis kulmineerus rahvuslikul pinnal konstrueeritud konfliktiga 2007. aasta aprillis. Konfliktis välja joonistunud erinevad hinnangud ajaloosündmustele ning erinev meediaväli kerkisid ka sotsiaalteadlaste huviorbiiti. 2008. aasta monitooring analüüsib eestlaste ja mitte-eestlaste informeeritust sündmustest Eestis ja mujal ning nende meediakasutust (selle teemaga jätkab ka 2011. aasta monitooring).

Seniks viimane, 2011. aastal läbi viidud lõimumise monitooring jätkas selliste oluliste valdkondadega nagu keeleoskuse areng, lõimumine tööturul ja sissetulekute võrdsustumine, poliitiline integratsioon ja naturalisatsiooniprotsess, kuid tõi sisse ka mitmeid uusi teemasid. Eesti riigi taasiseseisvumisest oli selleks ajaks möödunud pea 20 aastat, mille jooksul oli toimunud uus sisserände protsess. 2011. aasta monitooringus vaadeldi lisaks 'traditsioonilisele' venekeelse elanikkonnale ka uusimmigrantide lõimumisprotsessi väljakutseid. Lisaks keskendus 2011. aasta monitooring lõimumisprotsesside piirkondlike eripärade esitamisele tuues välja vajaduse kujundada senisest selgemini suunatumad regionaalsed lõimumise eesmärgid. Lisaks esitas 2011. aasta monitooring väljakutse seni domineerinud ühedimensioonilisele lähenemisele venekeelse elanikkonna lõimimisele tuues välja lõimumismustrite põhjal koostatud nn lõimumisklastrid.

Muukeelse elanikkonna eesti keele oskus ja keel kui lõimumismootor

2000 – Ivi Proos; 2002 – Ivi Proos; 2005 – Ivi Proos; 2008 – Triin Vihalemm; 2011 – Triin Vihalemm

Mitte-eestlastest elanikkonna eesti keele oskuse areng on olnud integratsiooni monitooringute tähelepanu all kõikidel aastatel. Eesti keele oskuse suurenemine on olnud ka lõimumispoliitika üks peamisi eesmärke läbi aastakümnete. 2011. aasta integratsiooni monitooring võttis kokku ja andis pikema ajalise ülevaate keele oskuse arengust varasemate uuringute põhjal. Käesolevas peatükis esitame peamised arengusuunad mitte-eestlaste keeleoskuse arengus integratsiooni monitooringute põhjal.

Muukeelse elanikkonna eesti keele oskus

Juba esimesest integratsiooni monitooringust alates (2000. a.) on mitte-eestlaste poolt eesti keele oskuse omandamine vähemalt suhtlustasandil eestlastest elanikkonna jaoks kõige olulisemaks integratsiooni näitajaks. Ootuspäraselt on Eesti kodakondsusega mitte-eestlaste eesti keele oskus selgelt parem kui määratlemata kodakondsusega ja Eestis elavatel Venemaa kodanikel ning see pingerida kandub monitooringust monitooringusse. Siiski, ligi kümnendik Eesti kodakondsusega mitte-eestlastest on 2000. aasta andmetel umbkeelsed, suutmata eesti keeles lugeda, kirjutada, ega kõnest aru saada (IM 2000). Järgmisel, 2002. aastal on umbkeelsete Eesti kodanike hulk sama – ligikaudu 6-10 % (IM 2002). 2005. aasta mõõtmine näitas selle elanikegrupi keeleoskamatuses väikest tõusu - 12% olid umbkeelsed (IM 2005), kuid 2011. aastaks on nad „liikunud“ vähemasti passiivse keeleoskuse taseme rühma (IM 2011).

Määratlemata kodakondsusega vastanutest ei suuda 2000. aastal ligi 2/3 eesti keeles suhelda (34% ei suuda üldse suhelda ja 37% suhtleb veidi), hästi suutis suhelda vaid napp 4% (IM 2000). 2002. aastaks on selle grupi keeleoskus aga teinud hüppe paremuse suunas kui enesehinnanguliselt suutis eesti keeles suhelda 11% määratlemata kodakondsusega vastajatest, ei suutnud üldse suhelda 29% ning suutis veidi suhelda 38% (IM 2002). 2002. aasta monitooringu andmetel oli just määratlemata kodakondsusega isikute grupi eesti keele oskus kõige kiiremini arenenud. 2005. aasta uuringu kohaselt oli aga määratlemata kodakondsusega isikutel hea või väga hea eesti keele oskus 25%, ebakindlaid oli 49% ja umbkeelseid 26% (IM 2005). 2011. aasta andmed kinnitavad 2002. aasta tulemusi, kui hea keeleoskus oli 11% kodakondsuseta isikutest, passiivseks pidas enda keeleoskust 32% ning üldse ei osanud eesti keeles suhelda 33% (IM 2011). 2002. aastal märgatud trend ei ole kahjuks jätkunud ja sisuliselt ei ole alates 2005. aastast määratlemata kodakondsusega inimeste eesti keele oskuses muutusi toimunud.

Juba 2000. aastal torkab silma, et kõige vähem on eesti keele oskajaid Venemaa kodanike seas ning pooled neist ei oska eesti keelt üldse (kirjutada ei oska 56%, lugeda 46% ja kõnest aru saada 39%) ja vaid 16% hindavad oma eesti keele oskust heaks või keskmiseks. 2002. aastal on aktiivne eesti keele oskus 5% Venemaa kodanikest, natuke oskab 24% ning üldse ei oska 38% (IM 2002). 2005. aasta uuringu andmetel oli aktiivne keeleoskus samamoodi vaid 5%, ebakindla eesti keelega inimeste osakaal oli 44% ja umbkeelseid oli Venemaa kodanikest tervelt pooled ehk 51% (IM 2005). 2011. aastaks on Vene kodanike aktiivne keeleoskus 6%, veidi saab eesti keeles suhtlemisega hakkama 21% ning üldse ei saa hakkama 47% (IM 2011). Eestis elavate Vene kodanike eesti keele oskuses ei ole kümne aastaga toimunud mingeid märkimisväärseid muutusi.

Lõimumise seisukohalt on kõige olulisema tähtsusega noorte mitte-eestlaste eesti keele oskus. Eesti kodakondsusega noorte (kuni 29-aastaste) keeleoskus oli 2005. a. heal ja väga heal tasemel 83%, ebakindlaid keelekasutajaid oli 12% ja umbkeelseid 5%. Määratlemata kodakondsusega noorte seas oli 2005. a. hea ja väga hea eesti keele oskusega 37% inimesi. 2008. aastal valdas eesti keelt enda hinnangul vabalt 27% 15-24

aastaseid ja 22% 25-39 aastaseid noori (IM 2008). Kõige parem keeleoskus oli 2005. aastal mitte-eestlastel vanuses 20-29 aastat. Tähelepanuväärne on aktiivse keeleoskuse järsk langus üle 30-aastaste mitte-eestlaste seas (IM 2005). 2011. aasta analüüs aga toob välja, et kui kümme aastat tagasi domineerisid aktiivse keeleoskusega rühmas noored, siis praeguseks on rühma vanuseline jaotus tasakaalustatum, st keskealiste keeleoskus on paranenud ning neid on oskajate rühmas rohkem.

Olulised erinevused mitte-eestlaste keeleoskuses tulenevad nende elukohast. Tallinna muukeelsetest vastajatest suutsid 2000. aastal ligi pooled (48%) suhelda eesti keeles hästi või keskmiselt ja vaid 16% ei osanud eesti keelt suhtlemistasemel üldse. Kõige umbkeelsem oli Narva-Sillamäe telg. Nende kahe linna mitte-eestlastest ei suutnud eesti keeles suhelda 66% täiskasvanud elanikest, hästi või keskmiselt võisid eesti keeles suhelda vaid 13%. Kohtla-Järve ja Jõhvi muukeelsete vastajate keeleoskus oli kehvem kui tallinlastel, kuid parem narvalaste omast - veidi üle neljandiku (27%) oskas suhtlustasandil keelt hästi või keskmiselt ja 31% täiskasvanutest ei suutnud eesti keeles üldse suhelda (IM 2000).

Enesehinnangu põhjal on vähemalt minimaalseks riigikeelseks suhtluseks võimelised (vähemalt „räägin veidi“) 69% Tallinna piirkonna elanikest ja vaid 38% Ida-Viru linnade muu emakeelega elanikest. Kohtla-Järvel ja Sillamäel on neid isegi ainult 28% – seal nendib 44% mitte-eesti emakeelega vastanutest, et ei oska üldse eesti keelt. Ida-Viru linnades ei ole riigikeele eksamit sooritanud 67% (Kohtla-Järvel ja Sillamäel isegi 77%) ja Tallinna piirkonnas 49% muu emakeelega elanikest. Suhtluskeele valiku strateegiast on Ida-Viru linnade teistest rahvustest inimeste seas levinum vene keele hoidmise strateegia, kus inimene alustab kontakti avalikus ruumis vene keeles ning jätkab vene keeles ka juhul, kui selgub, et see pole partneri jaoks emakeel või peamine kõnekeel. Tallinnas on levinuimad kahe keele varieerimise strateegiad, kus nii avaliku kui ka privaatsfääri suhtluskeel sõltub partneri keelest, st enamasti minnakse vaikimisi üle partneri kasutatavale keelele. Teistes Eesti piirkondades elavate mitte-eestlaste puhul on valdav eesti keele hoidmise strateegia, kus enamikus situatsioonides püütakse hakkama saada ainult eesti keelega ning avalikus ruumis alustatakse kontakti eesti keeles (IM 2011).

Muukeelse elanikkonna aktiivne keeleoskus on kiiremini arenenud väiksemates linnades (vastava elanikkonna osakaal tasemerühmas suurenenud), Tallinnas on aga aktiivse keeleoskuse areng mõnevõrra „maha jäänud“.

Kümne aasta jooksul on muukeelse elanikkonna eesti keele oskus küll paranenud, kuid siiski mitte nii kiires tempos, kui avalikkus tõenäoliselt on oodanud. Monitooringud näitavad selgelt, et eesti keele oskust erineb eri kodakondsusega inimeste, erinevate vanuserühmade ja erinevates piirkondades elavate muukeelsete inimeste hulgas. Kõige väiksema keeleoskusega on Narvas elavad eakad Venemaa kodanikud ning kõige parema keeleoskusega on mujal Eestis (väljaspool Harjumaad ja Ida-Virumaad) elavad noored (kuni 29-aastased) Eesti kodakondsusega inimesed.

Kümne aasta mõõtmised näitavad, et eesti keelt mitteoskajate rühma moodustavad 2011. aastal sisuliselt Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega inimesed

(IM 2011). Ka ei ole nende gruppide eesti keele oskuses kümne aastaga märkimisväärset muutust toimunud. See olukord tõendab asjaolu, et eesti keele oskuse puudumine võib olla ka oluliseks, kui mitte peamiseks takistuseks Eesti kodakondsuse omandamisel. Samas on määratlemata kodakondsusega inimeste hulgas märkimisväärne hulk (25%), kelle enesehinnanguline eesti keele oskus on piisav kodakondsuseksami sooritamiseks (IM 2005). Jätkuv eesti keele vähene või üldse mitteoskamine on üks tegureid, mis mõjutab määratlemata kodakondsusega inimeste ja Venemaa kodanike vähest osalust kodanikuühiskonnas ning takistab ühise infovälja kujunemist. Lisaks, 2011. aasta uuring toob välja trendi, et töötuid on rohkem eesti keelt mitteoskajate ning vähem hea keeleoskusega inimeste seas, mis läheb kokku ka tööturu analüüsidega sama aasta integratsioonimonitooringus. Sissetulek on läbivalt olnud seda suhteliselt kõrgem, mida parem on eesti keele oskus.

Eesti keele õppimine ja motivatsioon

Monitooringutest selgub ka millised on olnud muukeelse elanikkonna võimalused eesti keelt õppida pärast Eesti taasiseseisvumist ning kui suur on olnud erinevate elanikegruppide motivatsioon keelt omandada.

2000. aasta uuringust selgub, et Eesti kodakondsusega mitte-eestlased on oma eesti keele oskuse arendamisega pärast taasiseseisvumist tegelnud kõige tõsisemalt. Iga kümnes muukeelne Eesti kodanik on võtnud eesti keele eratunde (IM 2000). Üle 2/3 siin elavatest Venemaa kodanikest pole aga pärast Eesti taasiseseisvumist oma eesti keele oskust parandanud, kuigi nad eesti keelt enese hinnangu kohaselt piisavalt ei oska. Ka pooled määratlemata kodakondsusega vastajad pole oma eesti keelt täiendanud. Nendest mitte-eestlastest, kes on keelekursustel õppinud, on 38% käinud ühel keelekursusel, 34% on õppinud kahel kursusel ja 18% käinud koguni kolmel kursusel. Iga kümnes muukeelne vastaja on käinud aga neljal või enamal eesti keele kursusel (IM 2000). Järgnevatel aastatel ei ole keelekursustel käimist monitooritud.

2002. aastal vaadeldi määratlemata kodakondsusega vastajate motivatsiooni õppida eesti keelt. Tulemuste järgi jaotati vastajad mitmesse erinevasse gruppi, millest kõige arvukam oli keeleõppest distantseerunute grupp (54% määratlemata kodakondsusega vastanutest).¹ Rahvaloenduse (2011) andmeid kasutades on selle grupi suuruseks hinnatud 45 600 inimest (IM 2002).

2000. ja 2005. aasta küsitlustes selgub, et üldhariduskoolist saadav eesti keele oskus on Eestis elavatele muukeelsetele inimestele peamiseks keeleoskuse allikaks (56% Eesti

¹ Teised grupid olid veel a) piisava keeleoskusega grupp: selles rühmas on 8% määratlemata kodakondsusega vastajatest, kes on eesti keele eksami juba teinud, kuid kellel veel ei ole Eesti kodakondsust; b) keeleõppe motivatsiooniga grupp: rühma kuulub 38% määratlemata kodakondsusega vastajatest, kes kõik kavatsevad teha eesti keele eksami, mis on eelduseks Eesti kodakondsuse saamisel;

kodakondsusega muukeelseid nimetas seda 2000. aastal ning 52% Eestis sündinud muukeelseid nimetas seda 2005. aastal) (IM 2000, 2005). Olmesuhtlemine on eesti keele omandamise seisukohalt inimeste valikutes teisel positsioonil. Kirde-Eesti ja eelkõige Narvas elavatele inimestele olmesuhtlemine eesti keele arendamise tegurina arvesse ei tule.

Oluliseks motivaatoriks eesti keele omandamisel on olnud vajadus kasutada eesti keelt tööl (nii vastas 61% töötavatest muukeelsetest vastajates 2000. aastal). Eesti-vene segakeelega kollektiivides töötamine kujundab muukeelsete inimeste jaoks hea eelduse eesti keele omandamiseks. Määratlemata kodakondsusega inimesed ja Vene kodanikud töötavad valdavalt kollektiivides, kus suheldakse peamiselt vene keeles (IM 2000). Ka järgneval, 2002. aastal kinnitab monitooring, et suurele osale mitte-eestlastele on töökoha säilitamine või parema töökoha lootus suuremaks stiimuliks keeleeksami tegemisel kui Eesti kodakondsuse saamine (IM 2002). Nende mitte-eestlaste osakaal, kellel puudub tööalane vajadus eesti keele tasemeeksamit sooritada on ühesugune Tallinnas ja Harjumaal ning Ida Virumaal (IM 2002)

2008. aastal leiab 66% mitte-eestlastest, et neil läheb eesti keelt vaja kas siis tööl või väljaspool tööd ja vaid 25% leiab, et neil läheb eesti keelt vaja nii tööl kui väljaspool tööd. Seda, et ainult vene keeles suheldes mingeid probleeme ei teki leiab vaid 9% samas kui 12% venekeelsest elanikkonnast leiab, et eesti keelt pole perspektiivne õppida (IM 2008). Lisaks arvab iga kolmas inimene, et eesti keele oskus pole tingimata vajalik. Seega 2008. aastaks on eesti keele sümboolne väärtus teinud languse, mida venekeelsete inimeste seas võib selgitada Pronkssõduri juhtumiga. Pronkssõduri kriisi järgselt tehtud arvamusküsitlus näitas, et venekeelse elanikkonna suhtumine integratsiooni on muutunud palju pessimistlikumaks ning sellest tulenevalt ka suhtumine eesti keele õppesse (IM 2008).

Eesti keele kasutamine

Eesti keele kasutust on põhjalikumalt uuritud 2008. ja 2011. aastal. 2008. aastal oli võimalusi eesti keelt kasutada venekeelsel elanikkonnal suhteliselt palju – 76%-l oli eestlasi naabrite seas, 61%-l tuttavate-sõprade seas, 54%-l õpingu- ja töökaaslaste seas ning 33%-l äri- ja koostööpartnerite seas. Vähem oli eestlasi sugulusringis, kus vaid 16%-l oli sugulaste hulgas eestlasi. 7% venekeelsetest inimestest polnud ühtegi eestlast mitte üheski eelpool mainitud suhtlusringis. Parem eesti keele oskus oli monitooringu hinnangul seotud juhtudega, kui inimene omas rohkem eestlasi sõprade-tuttavate, õpingu- ja töökaaslaste ning ka naabrite seas (IM 2008).

Töökollektiivides on keelte kasutamise pilt kirju ja eesti või vene keele valdav kasutamine erineb kollektiiviti üsna palju. Valdavalt eestlastest koosnevates töökollektiivides räägib 2008. aasta andmetel kaks kolmandikku venekeelsetest töötajatest kolleegidega enamasti eesti keeles, neljandik vaheldumisi eesti ja vene keeles ning vaid iga kümnes peamiselt vene keeles (IM 2008). 2011. aastal kasutab töö juures eesti keelt hinnanguliselt kolmandik, privaatsfääris (sõprade või pereringis)

hinnanguliselt iga kuues-seitsmes muukeelne inimene. Kollektiivides, kus eestlasi on umbes pooled, kasutab 2008. aastal 45% venekeelsetest töötajatest kolleegidega suhtlemisel peamiselt vene keelt ja vaid 5% peamiselt eesti keelt. Seega kahe aasta monitooringud viitavad asjaolule, et vene keel on segakollektiivides jätkuvalt üsna levinud ühine keel.

Monitooringud näitavad, et mida paremini osatakse eesti või vene keelt, seda sagedasemad on olnud ka kontaktid teise rahvuse esindajatega. Omavahelises suhtluses hoitakse selget keelelist piiri – valitakse emb-kumb keel, kuid välditakse keelevahetust. Olmetingimustes on ligikaudu iga viies valmis alustama suhtlust kohe eesti keeles (ca 20%) või eesti keelele üle minema (ca 25%). Need käitumuslikud detailid viitavad üldisemale nähtusele - keel kui rühmakuuluvuse sümboliline eristaja on Eesti ühiskonnas muutunud viimasel ajal olulisemaks, selle kaudu määratlevad “omade” ringi nii eestlased kui venekeelsed inimesed, kasutades just keele-keskset identiteedi loomise strateegiat (IM 2011).

Võõrkeelte oskus

Avaliku keeleruumi kujunemisel on oluliseks faktoriks lisaks eesti keele kui ühise suhtluskeele rolli tähtsustumisele ka teiste (potentsiaalsete ühiste suhtluskeelte) kujunemise protsess. Seetõttu on monitooringutes uuritud ka eestlaste vene keele oskust ja venekeelse elanikkonna muude võõrkeelte, peamiselt inglise keele oskust.

2000. aasta monitooring näitas, et eestlased oskavad võõrkeeli oluliselt paremini kui Eestis elavad muukeelsed inimesed. Ühtegi võõrkeelt (peale vene ja eesti keele) ei oska suhtlemistasandil 39% eestlastest ja 61% mitte-eestlastest. Eesti kodakondsusega mitte-eestlastest ei oska ühtegi võõrkeelt (peale eesti keele) 53% vastajatest.

Võõrkeeltest domineerib nii eestlaste kui mitte-eestlaste puhul kindlalt inglise keel. Inglise keeles suudab suhelda 41% eestlastest ja 27% mitte-eestlastest (IM 2000). 2008. aastal tõdetakse, et viie aasta jooksul on Eesti elanike inglise keele oskused jäänud küllaltki stabiilseks – inglise keelt ei oska üldse iga teine venekeelne inimene ja iga viies eestlane. Üldiselt oskavad jätkuvalt eestlased võõrkeeli - inglise, saksa ja soome keelt – paremini, kui venekeelne elanikkond (IM 2008).

Vene keeles suutis enesehinnangul 2002. aastal hästi või keskmiselt suhelda 76% eestlastest. Siia lisandus veel 21% eestlastest, kes suutis oma hinnangul vene keeles veidi suhelda. Samas 2011.a. monitooring näitab, et noorema põlvkonna eestlaste hulgas (kuni 30-aastased) oskab enese hinnangul vene keelt vaid 22% vastanutest (2002. aastal oskas vene keelt 69% noori eestlasi) (IM 2011). Perioodil 2002-2011 on vene keele oskus on eestlaste hulgas läbi teinud märkimisväärse languse kõikides vanuserühmades (IM 2011).

2011. aasta monitooring tõdeb, et inglise keel on see ühine ressurss, milles oma võimeid usaldatakse. Seetõttu on võimalik, et noored valivad ühiseks suhtluskeeleks hoopis inglise keele. Kümne aasta jooksul on tunduvalt tõusnud mitte üksnes eesti keele, vaid

ka inglise keele staatus tööturul. Kui 2000. aastal leidis keeleliste vähemuste seas 38%, et neil läheb tööl eesti keelt vaja, siis 2011 oli see kasvanud 49%-le. Inglise keele vajadust tööl mõõnis 2000. aastal 11% vähemustest, aastal 2011 aga juba 27%. Üldiselt tuleb niihästi keelepoliitika kui ka lõimumispoliitika planeerimisel ja rakendamisel arvestada, et pikemas ajaperspektiivis kujuneb olukord, kus Eestis on mitteformaalselt kasutusel kolm kohalikku keelt – eesti, vene ja inglise keel (IM 2011).

2000. aasta aruandest selgub, et venekeelse elanikkonna sooviks aga on, et vene keel oleks eesti keele kõrval teiseks ametlikuks riigikeeleks, nõudmine on venekeelse kogukonna küllaltki üksmeelne hoiak, mis ei sõltu kodakondsusest, vanusest, haridusest või muudest sotsiaalset staatust iseloomustavatest tunnustest. See on aga vastuvõetamatu enamiku eestlaste jaoks. Hilisematel aastatel ei ole seda küsimust monitooritud.

- - -

Kokkuvõtteks, muukeelse elanikkonna eesti keele oskus on aja jooksul pisut paranenud, kuid viimastel aastatel on see saavutanud oma “lae” ning oskajate hulk suureneb visalt. Eesti keele oskajaid on kõige enam lisandunud Eesti kodakondsusega muukeelsete inimeste rühmas. Venemaa kodanike ja määratlemata kodakondsusega inimeste seas on jätkuvalt märkimisväärne osa inimesi, kes eesti keelt üldse ei valda. Eesti kodakondsusega muukeelsed inimesed on ka pärast Eesti taasiseseisvumist kõige enam tegelenud oma eesti keele oskuse arendamisega.

Eesti keele oskust peetakse vajalikuks suures osas parema töö saamiseks ning eesti keelne töökollektiiv on ka üks parimaid vahendeid eesti keele õppimiseks (IM 2002). Vähem olulisem on eesti keele õppimine kodakondsuse saamise eesmärgil. Kui üle poolte mitte-eestlastest peab eesti keele oskuse vajalikkust töö jaoks väga oluliseks, siis tegelikkuses eelistab eesti keeles töökollektiivis suhelda neist vaid alla poole (IM 2008). Üldiselt domineerib olukord, et kui seltskonnas on umbes pooled inimesed vene rahvusest, siis seltskonnaga liitudes eelistatakse suhelda vene keeles (IM 2011). Noorte põlvkonna puhul on aga kujunemas trend, kus ühiseks suhtluskeeleks on kujunemas inglise keel.

Lõimumine haridussüsteemis

2000 – Marje Pavelson; 2005 – Ivi Proos, Raivo Vetik; 2008 – Ellu Saar; 2011 – Anu Masso, Laura Kirss, Tanja Kriger

Samaväärselt oluline kui riigikeele kujunemine ühiseks suhtluskeeleks on lõimumispoliitika eesmärgiks olnud ka haridusvõimaluste ühtlustamine. Haridus on üks olulisemaid lõimumispoliitika valdkondi ka seetõttu, et selle kaudu taastoodetakse ühiskonnas domineerivat kultuurimudelit ning kujundatakse noorte identiteeti. Käesolevas analüüsi osas toome välja peamised hariduslikku lõimumist puudutavad valdkonnad, milleks on hariduseelistuste võrdlus eri õppekeelega koolide lõpetajate hulgas, omandatud hariduse vastavus täidetavale ametile, haridusvõimaluste võrdsus ja olulise teemana ka venekeelse gümnaasiumi reform.

Haridus- ja ametieelistused

Pea kõik monitooringud (2000, 2008 ja 2011) on esile toonud tendentsi, kus mitte-eestlastest noored eelistavad suunduda pigem kutsekoolidesse ja rakenduskõrgkoolidesse samal ajal kui nende eestlastest eakaaslased eelistavad ülikoole. Sellel haridusstruktuuril on omadus ennast taastoota – nii ilmneb 2000. a. uuringust, et nii eestlastest kui ka mitte-eestlastest vanemad soovivad oma lastele sarnast haridust nagu neil endal. 2011. aasta võrdlus 2008. aastaga näitab, et paari aastaga on rahvuslikud erinevused rakendusliku kõrghariduse ja ülikoolihariduse atraktiivsuse osas jäänud pea samale tasemele. Kümne protsendiühiku võrra on mõlemas rahvusrühmas tõusnud kutsehariduse väärtustamine. Kutsehariduse eelistamine võib olla tingitud praktilisest asjaolust, et kutsehariduse tasemel on võrreldes keskharidusega venekeelse hariduse omandamise tingimused märksa avaramad (IM 2011).

Huvitav on aga fakt, et osakaalu poolest sihtrühmas tõusevad kõrghariduse omandamises esile mitte-eestlastest Eesti kodanikud, kellele järgnevad eestlastest Eesti kodanikud. Keskharidusega piirduvad peamiselt määratlemata kodakondsusega mitte-eestlased ja Venemaa kodanikud ning põhihariduses selgemaid erinevusi välja tuua ei saa (IM 2000). 2008. aasta aruandest selgub, et pidevalt on vähenenud vene õppekeelega koolide lõpetajate arv nii põhihariduse kui ka keskhariduse tasandil. Sarnaselt varasemate aastatega (2000) jätkub ka 2008. aastal tendents, et võrreldes eesti õppekeelse põhikooli lõpetanutega jätkab vene õppekeelega põhikooli lõpetanutest märksa väiksem protsent õpinguid keskkoolis (IM 2008). 2011. aasta uuringus selgub, et kui eesti emakeelega vastajatest arvas ligi kolmandik, et nendele piisaks keskharidusest, siis vene emakeelega vastajatest lepiks selle haridustasemega ainult 16%. Vene emakeelega vastajate haridussoovid ületasid eesti emakeelega inimeste omi mõnevõrra rohkem ka kõrghariduse tasemel (48% vs. 41% sooviks selle taseme omandada) (IM 2011).

Ametieelistused ja nende seos haridusega näitavad, et mitte-eestlased ei pea tööjõuturul konkureerimiseks kõrgharidust sama tähtsaks nagu eestlased. Eestlased omandavad

haridust peamiselt sotsiaal- ja haridusvaldkondades, mis võib aga olla ebaratsionaalne arvestades nõudlust (IM 2000). Vaadates erialalist jagunemist 2008. aastal kutsekoolides selgub, et eestikeelsetes kutsekoolides on populaarsemad erialad seotud ärianduse, halduse ja isikuteenindusega. Venekeelsetes kutsekoolides eelistatakse võrreldes eestlastega kaks korda rohkem tehnikaerialasid (IM 2008).

Omandatud hariduse ja ametikoha haridusnõuete ebaoproportsionaalsus torkab silma muukeelsete vastajate puhul. 2000. aasta integratsiooni monitooring analüüsis erinevate ametialarühmade haridusstruktuure ning tõi esile asjaolu, et eestlastest „sinikraedel“ on keskmiselt madalam haridustase võrreldes mitte-eestlastest ametivendadega. Sama olukord kordus ka spetsialistide ning tippjuhtide osas. Samamoodi on tööliste ja teenindajatena hõivatute mitte-eestlaste seas enam haritud töötajaid võrreldes eestlastega. Mitte-eestlastest oskustöölised ei ole oma tööga võrdväärselt eestlastega rahul ning siin võibki leida seose töö ja haridustaseme mittevastavuses. Selgub, et paljud noored haritud mitte-eestlased ei leia haridusele vastavat tööd ning peavad sissetuleku kindlustamiseks leppima madalamate ametikohtadega (IM 2000).

Haridusvõimaluste võrdsus

2008. aasta uuringust selgub, et kui enamik eestlastest peab kõrghariduse omandamise võimalusi võrdseks, siis vaid veerand vene keelsetest vastajatest jagab seda arvamust. Ka Eesti kodakondsusega ja hea eesti keele oskusega venekeelsed vastajad peavad eestlaste haridusvõimalusi oluliselt paremateks (IM 2008). Samadel seisukohtadel ollakse ka kolm aastat hiljem. 2011. aastal on eesti emakeelega vastajad taas seisukohal, et vene noorte ligipääs kvaliteetsele haridusele on suhteliselt hea, vaid kuni viiendik peab venekeelsete noorte võimalusi eri haridustasemetel halvaks. Kõige suuremat kättesaadavuse ebavõrdsust tunnetatakse venekeelsete vastajate seas kõrghariduse tasemel. Enam kui pooled (54%) vene emakeelega inimestest on seisukohal, et venekeelsetele noortele pole kõrgharidus eesti noortega võrdväärselt kättesaadav (IM 2011).

Veidi vähem kriitilised ollakse täienduskoolituste võimaluste võrdsuse suhtes. Tööjõu-uuringute (1997-2007) andmed kinnitavad, et täienduskoolitustel osalenute protsent eestlaste seas on olnud pidevalt kaks korda kõrgem võrreldes mitte-eestlastega. Suurimaks takistuseks võrdsete haridusvõimaluste saavutamisel peetakse halba eesti keele oskust ning väheseid valikuid vene keelse kõrghariduse omandamise võimalustes (IM 2008).

Vene keeles sooviks kõrghariduse omandada 2008. aastal üle kolmandiku mitte-eestlastest vastajatest, viiendik sooviks seda endale või enda lastele eesti keeles. Kuivõrd vaid 10%-l kõrghariduse tasemel õppijatest on õppekeeleks vene keel, siis nõudlus vene keelse õppe järele on tegelikkuses märgatavalt suurem kui Eestis selleks käesoleval hetkel võimalusi on (IM 2008). 2007. aastal oli venekeelsetes õpperühmades võimalik õppida 16-s kõrgkoolis (35-st). Kõige enam venekeelseid õpperühmi on

erarakenduskõrgkoolides. Vene keeles õppijatest suundubki 72% erakõrgkoolidesse, kusjuures eestlaste seas on see näitaja 14,6%. Piiranguid loob siinkohal eesti keele oskuse tase. Monitooringu analüüs järeltab, et eestikeelne kõrgharidus on muutnud venekeelse üldhariduse suureks tupikuks, kuna venekeelse keskkooli lõpetajal on piiratud valikud (IM 2008). Samas on vene õppekeelega koolidest kõrgharidust omandama suundunud noorte arv kasvanud (võrreldes 2005. aastaga asus kõrgkoolidesse õppima 7 protsendipunkti enam venekeelseid noori) ning 2007. aastal ületas see 2% võrra eestlaste vastavat näitajat. Venekeelsete koolide lõpetanud said aga riigieelarvelisele kohale 48% juhtudest ning eestlased 55% juhtudest (IM 2008).

2008. aasta uuringust selgub, et vaid kümnendik vene rahvusest vastanuid õpib eesti õppekeelega keskkoolis. Küsitletud mitte-eestlastest noorte sooviks oleks aga õppida eestikeelses koolis koos eesti noortega, kus on vene keele ja kultuuri süvaõpe. Sellist tüüpi kooli aga loodud ei ole (IM 2008). 2011. aasta monitooring analüüsib noorte kokkupuute valmidust teiste kultuuridega ja järeltab järgnevat: kui eestlased eelistavad mõnda üksikut muu emakeelega õpilast klassis või rühmas, siis venelaste ja teiste rahvarühmade esindajate jaoks on eelistatuim olukord selline, kus muu emakeelega õpilased moodustavad rühmast pea poole (IM 2011).

Keeleõpe ja gümnaasiumireform

Oma eelistusi ja hinnanguid keeleõppele ja õppekeelele uuriti 2008. ja 2011. aasta monitooringutes. 2008. aasta monitooring toob välja, et mitte-eestlased peavad enda laste keeleoskuses oluliseks võrdselt nii inglise keele oskust (85%) kui ka eesti keele oskust (84%). Eestlased peavad samuti oluliseks inglise keele oskust (91%) ja veidi vähem vene keele oskust (70%). Vene keele õppe kvaliteeti eesti koolides peetakse üldiselt kehvaks, samas peetakse eesti keele õppe kvaliteeti vene koolides oluliselt paremaks (IM 2008).

Üle 40% venekeelsetest vastajatest leiab, et koolis saadavad teadmised ja suhtlemisoskus eesti keeles on head. Üle kahe kolmandiku venekeelsetest vastajatest ja kolm neljandikku eestlastest arvab, et eestikeelset õpet tuleks alustada juba lasteaias. Ülejäänutest enamik pooldab eestikeelse õppe alustamist algkoolist. Vähe on neid, kes tahaksid, et eestikeelne õpe algaks alles põhikoolis või gümnaasiumis. Vaid iga neljateistkümnes arvab, et eestikeelset õpet ei peaks üldse olema (IM 2008).

2011. aastal eelistavad vene ja muu emakeelega vastajad samuti ülekaalukalt eestikeelse õppe algust juba lasteaias (80%). Kümnendik muu emakeelega inimestest arvas, et eestikeelse õppega tuleks algust teha esimeses kooliastmes (1.–3. klass). Positiivse tulemusena ilmneb, et vähesed vastajad on märkinud, et eestikeelset õpet ei peakski olema (IM 2011).

2005. aasta monitooring vaatles esimesena ka venekeelse gümnaasiumi üleminekut osalisele eestikeelsele õppele. Enamus muukeelsetest vastajatest oli selle ülemineku suhtes negatiivselt meelestatud ning mitte-eestlaste kogukond ei olnud uuele süsteemile üleminekuks piisavalt ette valmistatud. Valikute olemasolu korral toetaks

gümnaasiumireformi varianti vaid iga kaheteistkümnes muukeelne vastaja (IM 2005). Vaid paarkümmend protsenti mitte-eestlastest pooldas sellist venekeelset kooli, kus osa aineid õpetatakse eesti keeles. Siiski, venekeelse kooli säilimist senisel kujul pooldas veelgi vähem inimesi – neid oli alla viiendiku. Kümnendik vastajatest pooldas ainult eestikeelset kooli, kusjuures pooldajate hulk oli seotud vastaja haridustasemega ja regiooniga (IM 2005). Vaid kolmandik mitte-eestlasi pidas koolireformi otsust heaks ning uskus, et selle kaudu paraneb muukeelsete noorte toimetulek Eestis. Kui Tallinnas pidas koolireformi otsust heaks vaid 26% vastanutest, siis Ida Virumaal ulatus see protsent 43-ni. Monitooringu põhjal tehakse ettepanek, et riigipoolsed ettevalmistused ning selgitustöö haridusreformiga seoses peavad tõhustuma (IM 2005).

Peamiseks probleemiks 2005. aasta monitooringu põhjal võib lugeda enam kui poolte mitte-eestlaste hirmu reformi tagajärgede ees. Muukeelsed vastajad kardavad, et gümnaasiumireform võib kahjustada venekeelsete noorte identiteeti ja eesti keele omandamine võib kahjustada vene keele head tundmist. Muukeelsete vastajate nägemuses on parimaks variandiks pehme üleminek eesti keele süvendatud õppele.

2008. aastal uuriti, milliseid hüvesid ja riske näevad erinevad rahvusrühmad seoses eestikeelsele aineõppele üleminekuga venekeelsetes gümnaasiumides. Kui eestlased näevad vaid head, siis pooled mitte-eestlastest vastajatest arvavad, et eestikeelne aineõpe toob kaasa vene koolide õpilaste eksamitulemuste halvenemise ja seega ka edasiõppimisvõimaluste ebavõrdsuse võrreldes eesti koolide õpilastega. Samuti nõustub ligi kaks viiendikku venekeelsetest vastajatest väitega, et eestikeelne õpe tekitab venekeelse elanikkonna seas tunde, et neist tahetakse vägisi eestlasi teha. Üle kolmandiku venekeelsetest vastajatest arvab, et eestikeelne õpe ei suuda vähendada venekeelse kogukonna suletust (IM 2008). Seega ei ole kahe aasta jooksul, mis küsitluste vahele on jäänud, muutusi muukeelse elanikkonna suhtumises gümnaasiumireformi märgata.

Sarnaselt 2008. aasta uuringule leidis 2009. aastal vene õppekeelega koolide 11. klasside õpilastest 79%, et eestikeelse aineõpetuse tulemuseks võivad olla halvenevad ainealased teadmised (Masso, A. ja Kello, K. 2009). Vene emakeelega vastajate esimeseks eelistuseks on vene õppekeelega gümnaasium (32%), selle järel keelekümlusklass (25%) ning alles siis eesti õppekeelega kool (23%). Samas vene emakeelega vastajatest vaid veidi enam kui kolmandik (35%) soovib kõrgharidust omandada vene keeles. Arvestades venekeelse kõrghariduse omandamise piiratud võimalusi Eestis, võib arvata, et vastajad on oma vastustes selle reaalsusega ka juba arvestanud. Mida kõrgemalt haritud venekeelsete vastajatega on tegemist, seda vähem soovitakse kõrgharidust vene keeles omandada (IM 2011).

- - -

Haridusteema on integratsiooni monitooringute huvifookusesse tõusnud hilisematel aastatel (2005, 2008 ja 2011). Varasemalt on valdavalt analüüsitud juba omandatud haridust ja ametieelistusi, kuid pole tähelepanu all hoitud olemasoleva haridussüsteemi reformimist ega võrdsete haridusvõimaluste kujundamist. Võrdsed haridusvõimalused on üks tähtsamaid elemente edukas lõimumispoliitikas. Kuid eestlaste ja mitte-eestlaste

hinnangud võrdsetele võimalustele lähevad lahku – eestlased näevad, et mitte-eestlaste võimalused on täiesti või peaaegu täiesti võrdsed, samas kui mitte-eestlased tunnetavad, et hea hariduse omandamine on neile kordades raskem võrreldes eestlastega (IM 2008, 2011). Jätkub juba varasemast ajast väljakujunenud ametieelistuste struktuur, kus mitte-eestlastest noored eelistavad suunduda pigem kutsekoolidesse ja rakenduskõrgkoolidesse samal ajal kui nende eestlastest eakaaslased eelistavad ülikoole. Kui muukeelsete vastajate haridussoovid ületasid eestlaste haridussoove nii keskhariduse omandamise kui ka kõrghariduse omandamise osas, siis venekeelsete koolide lõpetanud said riigieelarvelisele kohale 48% juhtudest ning eestlased 55% juhtudest (IM 2008).

Suhtumise erinevused tulevad esile ka venekeelse gümnaasiumi reformi problemaatikat käsitledes. Eestlased leiavad, et reform on kasulik ning sellega kaasnevad suuremad kasud kui kahjud, samas kui muukeelsed vastajad seda arvamust ei jaga ning näevad ohte nii oma emakeelele, kultuurile kui ka identiteedile. Kardetakse ka halvemaid tulemusi eksamil ebapiisava keeleoskuse tõttu ning seeläbi edaspidi halvemaid võimalusi edasi õppima suunduda (IM 2005, 2008, 2011).

Integratsioon tööturul ja sotsiaalmajanduslik rahulolu

2000 – Marje Pavelson; 2002 – Marje Pavelson; 2005 – Marje Pavelson; 2008 – Jelena Helemäe; 2008 – Kairi Kasearu, Avo Trumm; 2008 – Marju Lauristin; 2011 – Anu Masso, Laura Kirss, Tanja Kriger

Tööpuudus, regionaalse arengu ebaühtlus, vaesuse äärmuslike vormide levik, ebasoodsa elukohaga seotud tõrjutus endistes tööstuspiirkondades, riigikeele mitte valdamine ning uutele oludele mitte vastav haridus on näitajad, mis mõjutasid läbi kogu 1990ndate ja ka uue sajandi alguse sotsiaal-majanduslikku lõimumisprotsessi.

Tööpuudus ja tööhõive

2001. aastal oli Eestis 83 000 töötut, neist 38 000 ehk 46% olid mitte-eestlased, mis ületas märkimisväärselt nende osakaalu tööjõus. Töötusmäär on tööpuuduse tekkimisest peale olnud mitte-eestlastel kõrgem kui eestlastel. Kui eestlased näevad töötuks jäämise peamise põhjusena vähest haridust, siis mitte-eestlased eesti keele mittevaldamist; haridust ja tööoskusi peetakse töökoha saamiseks küllaldaseks. Juba 2002. aasta monitooring tõi ka esile, et mitte-eestlaste huvi välismaal töötamise vastu on suurem kui eestlastel ning eriti on huvitatud välismaale tööle suundumisest vähemkindlustatud ja majanduslikus kitsikuses olevad potentsiaalsed töövõtjad (IM 2002).

2008. aastaks oli lõhe eestlaste ja mitte-eestlaste vahel suurenenud veelgi – kui 2001. aasta oli tööealiste (vanuses 15-74) mitte-eestlaste töötuse määr eestlaste omast 1,6 korda kõrgem, siis aastatel 2004-2006 oli see vahe lausa 2,4-kordne. 2007. aastaks kahanes see 1,9-kordseks. Vanuses 25-39 töötajate puhul on eestlaste ja mitte-eestlaste

ebavõrdsus veelgi ilmsem: aastatega 2001-2006 kasvas töötuse vahe 1,8-kordsest 3,3-kordseks. 2007. aastal paranes olukord mõnevõrra, kuid mitte-eestlaste töötuse määr ületas ka siis eestlaste oma 2,5 korra võrra (IM 2008).

Sarnaselt tööpuudusele oli mitte-eestlaste hõivemäär 2002. aastal langenud enam kui eestlaste oma (eestlastest on hõivatud 56,5% ja mitte-eestlastest 53,9% tööjõust), kusjuures mitte-eestlaste töötusmäär oli üle 50% eestlaste omast kõrgem (vastavalt 16,9% ja 10,4%). Töötlevas tööstuses algas 2000ndate alguses hõivatute arvu aeglane kasvutrend, kusjuures tööstuses rakendunud mitte-eestlaste arv ületas kolmandikku kõigist selle rühma hõivatutest (IM 2002).

2011. aasta monitooringu tulemused aga peegeldavad majanduskriisi mõju erinevatele elanikkonna gruppidele. Kui eestlaste seas oli tööturul aktiivsete inimeste osakaal püsinud üsna stabiilsena, siis teistest rahvustest inimeste seas oli majanduskriisi algusaastatel näha mõningast tööturu aktiivsuse kasvu, mis püsis 2011. aastani. Aastatel 2006–2011 on eestlaste tööhõive määr teistest rahvustest inimeste omast olnud pidevalt suurem, kuigi erinevused ei ole olnud suured. Teistest rahvustest inimeste töötuse määr püsis 2011. aasta III kvartalis 15,7% juures, samas kui eestlaste seas on see näitaja 8,6% (IM 2011). 2010. aastal jäid eestlased pigem hõivesse, samas kui teistest rahvustest inimesed on rohkem liikunud hõivest töötusse. Kuivõrd töötusest hõivesse liikumine on eestlaste seas ka kõrgem, on teistest rahvustest inimesed jäänud töötatu staatusesse aasta jooksul kinni. 2010. aastal oli suurenenud ka nende inimeste osakaal, kes olid aasta jooksul hõivest töötuks jäänud, ulatudes teistest rahvustest inimeste seas 13%-ni ning eestlaste seas 7%-ni (IM 2011).

Kui teistest rahvustest inimesed ka ajutiselt mitteaktiivseks muutuvad, on nad eestlastega võrreldes varmamad uuesti tööotsingule asuma. Muu emakeelega vastajate seas on Eestis töö leidmise positiivne hinnang pidevalt kasvanud, 49% pealt 2000. aastal 73%-ni 2008. aastal. 2011. aastal on toimunud aga taas langus: 52% muu emakeelega vastajatest arvas, et võiks Eestis vajadusel tööd leida (IM 2011).

Kõrgeima töötusmääraga piirkond on Ida-Virumaa, kus linnaelanike hõivevõimalused on puudulikud esmajoones tööpakkumise puudumise või piiratuse tõttu. Kui sealne kaks korda keskmisest kõrgem töötusmäär peamiselt mitte-eestlastest linnaelanike seas hoiab järjepidevalt kõrgena mitte-eestlaste töötusnäitajad, sedastab 2005. aasta monitooring, et pole põhjust kõnelda mitte niivõrd subjektsetest faktoritest, kaasa arvatud eesti keele oskuse oluliselt madalam tase, vaid eeskätt regionaalse majanduspoliitika ning sellega seonduva tööturupoliitika nõrkusest (IM 2005). 2002. aasta monitooringust selgub, et arusaam riigist kui töö kindlustajast, on endiselt mitte-eestlastele iseloomulik (kindlaid pooldajaid ligi 60% eestlaste 38% vastu) (IM 2002). Lisaks nähtub 2005. aasta monitooringust, et iga kümnes eestlane on asunud paari viimase aasta jooksul mujale (linna, maale) elama, kusjuures mitte-eestlased on märkimisväärselt paiksemad (3% elukohavahetajaid). Ka ettevõtlusega alustanud või sellele orienteeritud on muukeelsete vastajate seas vähem kui eestlaste hulgas (IM 2005).

Ametistruktuur ja hõivatus majandussektorite lõikes

2000. aasta aruandes ilmneb, et traditsiooniline mitte-eestlaste hõive tööstussektoris jätkub (29% vs eestlaste 11%), kuigi tööjõuvajadus antud sektoris on vähenenud. Tegemist on suurtööstuse likvideerimise tagajärje, mitte tehnilise ja majandusliku arengu loomuliku tulemusega. Põhiosa mitte-eestlasi on hõives liikunud tööstusest kaubandusse ja teenindusse. Eestlaste jaoks on kõige püsivam tegevusala haridus ja teadus (82%), mitte-eestlaste jaoks energeetika (84%) ja mäetööstus. Püsiv on nii eestlaste kui venelaste hõivatus avalikus halduses (vastavalt 68% ja 69%). Liht- ja abitöölisi on töötavate eestlaste ja mitte-eestlaste seas pea võrdselt, oskustöölisi on mitte-eestlaste hulgas aga oluliselt rohkem (vastavalt 22% ja 35%). Eestlased seevastu on sagedamini kõrgharitud spetsialistid või juhid (31% mitte-eestlaste 21% vastu), keskastme spetsialiste on 2000. aastal mõlemas rühmas võrdselt (IM 2000).

Ametialade lõikes on hõivestruktuur ka järgnevatel aastatel suhteliselt püsiv, kuigi lõimumise seisukohalt ebasoodne. 60% hõivatud mitte-eestlastest täidavad töölikohti ja 40% vastavalt madalamate või kõrgemate valgekraede ametiposte. Märkatav on kahe monitooringu-küsitluse vahelisel perioodil (2000-2002) mitte-eestlastest juhtide ja keskastme spetsialistidena rakendatute osakaalude kahanemine, kuigi tippspetsialistide osa on kõigi mitte-eestlastest hõivatute hulgas mõnevõrra kasvanud. Kuigi mitte-eestlastest hõivatute seas on III taseme haridusega (keskeri- või kõrgharidusega) isikuid statistika andmeil rohkem kui eestlaste hulgas, oleks ootuspärane kõrgemat haridustaset omavaid mitte-eestlasi märksa enam näha valgekraede ametites (IM 2002).

Kui teeninduses ja kaubanduses edestavad eestlased senini mitte-eestlasi, siis märgatav on viimaste liikumine 2005. aasta aruande kohaselt kinnisvaraärisse ja pangandusse, mida varem pea üldse ei esinenud. Samas on teenindajad-müüjad sagedamini keskealised vene naised, kusjuures need töökohad ei ole subjektselt kuigi hinnatud. Noorte mitte-eestlaste ametieelistused järgivad pigem eestlaste omi - endale soovitakse spetsialistide ameteid ning ollakse huvitatud avalikus sektoris rakendumisest, kus eestlased on senini selgelt üleesindatud (IM 2005).

2008. aasta monitooringust selgub, et kui aastal 2001 töötasid juhtide või tippspetsialistidena 29% eestlastest, mitte-eestlastest aga 15% (vahe 1,9 korda), siis aastaks 2005 kujunes välja suhe 31% vs. 19% (ehk 1,6-kordne vahe) ning on püsinud sellisena ka 2006. ja 2007. aastatel. Mitte-eestlaste hariduse rakendamine tööturul oli küll veidi paranenud, kui jättis endiselt soovida (IM 2008).

2011. monitooring sedastab, et kriisiaastatel oli teistest rahvustest inimeste jaoks ebasoodne ka ametialane struktuur. Töötus oli suurem nii lihttöölise, masinaoperaatorite kui ka müügitöötajate seas. Nendel ametialadel töötas 2007. aasta seisuga 65% teistest rahvustest inimestest (ja 47% eestlastest), sealjuures oskustöölisena töötas vastavalt 21% ning 15%. Majanduskriisis on olnud kõige ebasoodsamas olukorras teistest rahvustest mehed, kellest majanduskriisi tipus olid töötud 35% kõigist tööturul aktiivsetest meestest. Teistest rahvustest naiste töötuse määr jäi maksimaalselt 22% juurde (IM 2011).

Tööga rahulolu

Tööga rahulolu näitab, kuivõrd positiivselt või negatiivselt tunnetab töötaja tööd, töökorraldust ja suhteid töökaaslastega. Mitte-eestlastest oli rohkem või vähem tööga rahulolematuid 2002. aastal 43% samal ajal kui eestlastest vaid 17%. Rahulolematuse märgatav süvenemine võrreldes eelmise 2000. aasta küsitluse tulemustega oli iseloomulik teenindajatele (68% rahulolematuid) ja lihttöölisele (69% rahulolematuid) (IM 2002).

Kuigi 2005. aastaks mitte-eestlaste töörahulolu mõnevõrra paranes, jäi see ikkagi oluliselt maha eestlaste omast. Keskmine rahulolu tööga oli 2000. aastal 3 korda madalam eestlaste omast, 2005. aastaks kahanes erinevus kahekordseks. Tegevusvaldkonniti on erinevused märgatavad nii eestlaste kui mitte-eestlaste töörahulolus. Mõlemas rühmas on enam rahulolematuid põllumajanduses, madalam töörahulolu on omane ehituses hõivatutele, ning mitte-eestlased on eestlastega võrreldes vähem rahul ka teeninduses-kaubanduses ja tööstuses. Kui eestlastest lihttöölisest on ligi 2/3 oma tööga rahul, siis mitte-eestlastest vaid neljandik. Valgekraede hulka kuulumine on mitte-eestlaste jaoks eesmärk, mille nimel omandatakse kõrgharidust ning millele ehitatakse oma tulevikulootused (IM 2005).

2008. aasta aruandes ilmneb, et kui eestlastest töötajatest on tööga rahul üle ¾, siis venekeelsetest töötajate seas on selliseid veidi üle poole. 2008. aasta monitooring toob veel esile ka asjaolu, et ainuüksi venekeelsesesse töökollektiivi kuulumisega kaasneb suurem tööga rahulolematuse risk, seda ka paljudel muudel võrdsetel eeldustel. Võrreldes venekeelse sektoriga pakub töö eestikeelses sektoris 1,3 korda suurema tõenäosusega suuremat töörahulolu, avalikus sektoris aga koguni 1,4 kordse suurema tõenäosusega (IM 2008).

Sissetulek ja hinnang oma toimetulekule

2002. aastal on eestlaste ja mitte-eestlaste sissetulekute erinevused tööliste ja madalamate valgekraede ametites väiksemad, keskastme valgekraede ja juhtide osas aga suuremad. Suured sissetulekute erinevused ametirühmade lõikes on eestlaste kasuks valgekraede rühmades, kusjuures vaid kahes piir-rühmas: lihttöölise ja tippjuhtide puhul ületavad mitte-eestlaste netosissetulekud eestlaste omad (IM 2002). Märkimisväärne on ka, et kõrghariduse efektiivsus on mitte-eestlaste jaoks madal ning see puudutabki eelkõige nooremaid tööalasi (IM 2002).

Sissetulekud rahvusrühmade lõikes 2002. aastal ei erine madalama sissetulekuga inimeste osas, küll aga on problemaatiline skaala ülemine osa: eestlaste seas on kõrgema sissetuleku saajaid tunduvalt enam. Isikliku netosissetuleku struktuuride võrdlus näitab eestlaste tugevat kihistumist ning erinevuste jätkuvat süvenemist piirühmade vahel. Mitte-eestlaste sissetulekud on ühtlasemalt jaotunud ning sõltuvalt eestlaste vaesema osa edasisest vaesumisest eestlastega sarnasemaks muutunud. Mitte-eestlaste madalam

ja ühtlasem tulutase kajastub ka rahulolu näitajates – täieliku rahulolu jaoks piisab vähemast ning keskmised sissetulekud üldse varieeruvad eestlastega võrreldes vähem (IM 2002).

2008. aasta uuringust selgub, et Eesti elanike sissetulekuid iseloomustab pidev kasvutendents ning ajavahemikul 1994-2006 on keskmine sissetulek kasvanud ligi kaheksa korda. Samas venekeelse elanikkonna keskmine sissetulek on kogu perioodi vältel olnud tunduvalt madalam eestikeelsetega võrreldes (eestlaste kogu sissetulekut arvesse võttes said mitte-eestlased olenevalt aastast ligikaudu 80%-85% eestlaste sissetulekutest), kusjuures ajavahemikul 1994-2003 etnilised sissetulekuerinevused kasvasid, aastatel 2004-2005 aga kahanesid. Venekeelse elanikkonna madalam keskmine sissetulek tulenes eelkõige nende oluliselt väiksemast esindatusest kõige kõrgemas tulugrupis. Samal ajal polnud venekeelse elanikkonna osatähtsus kõige madalama sissetulekuga tulugrupis oluliselt suurem eestikeelse elanikkonna osakaalust (IM 2008).

2000. aastal on peresid, kes on suhteliselt vaesed ja ei suuda oma vajadusi piisavalt rahuldada kokku 51% (eestlastest 49 ja mitte-eestlastest 56 protsenti). Vaeseid mitte-eestlaste peresid on jooksvate tulude järgi eestlastega võrreldes rohkem, kuid absoluutselt vaesed on pigem eestlased-maaelanikud. Suhteliselt nooremad ja haritud mitte-eestlased – Eesti kodanikud (21% kõrgharidusega) on majanduslikult seisundilt eestlastega sarnased ning nende toimetulek on kasvava trendiga. Vaestena määratlevad end valdavalt pensioniealised Venemaa kodanikud (60% neist on vanuses 55 aastat ja enam) ja madalama haridustasemega (92% kesk- ja põhiharidusega) määratlemata kodakondsusega isikud.

2002. aasta võimaluste hinnangu indeksi järgi on vaesus iseloomulik poolele küsitletud eestlastest ja 58 protsendile mitte-eestlastest, seega võrreldes kahe aasta taguse ajaga muutust toimunud ei ole. Vältimatute kulutuste (toidule, riietele, eluasemele) kõrval jätkub eestlastel sagedamini võimalusi lastele parema hariduse andmiseks (12% venelaste 7% vastu), meelelahutuseks (8% venelaste 1% vastu) ja reisimiseks (3% venelaste 1% vastu) (IM 2002).

2005. aastal on toimunud süvavaeste osa märkimisväärne langus mõlemas rühmas ning eestivenelaste seas on kasvanud eestlastega võrreldes oluliselt nende osakaal, kes on säästuvõimelised. Toimetuleku aste erineb regiooniti, on mõjutatud tööhõivest, vanusest ja kodakondsusest. Mitte-eestlaste süvavaesus on enam tüüpiline töötutele, mõnevõrra rohkem iseloomulik vanematele rühmadele, levinud Ida-Virumaal ja võrreldes eestlastega ka Tallinnas. Mitte-eestlaste sissetulekud jäävad endiselt eestlaste omadest maha, erinedes rohkem kui vastavad toimetulekunäitajad. Tulurühmadesse jaotumine on mõlemas vaatlusaluses rühmas sarnane, mis kinnitab taas mitte ainult toimetuleku, vaid selle reaalse aluse – sissetulekute lähenemise tendentsi. Omaette probleem on regionaalne diferents, kus Ida-Virumaa ja Tallinna mitte-eestlaste sissetulekud on madalaimad. Nii nagu ka 2000.aastal, näitab ka 2005. aasta monitooring, et Eesti kodakondsusega venelaste sissetulekud on keskmisest kõrgemad ning ületavad

oluliselt nii Venemaa kodanike kui ka määratlemata kodakondsusega isikute tulusid (IM 2005).

Majandusliku olukorra subjektiivne hinnang ei sõltu 2005. aasta aruande kohaselt sissetulekutest, eriti skaala madalamas osas ega ka võimalusest süüa, kehakatteid hankida või katust pea kohal omada. Oluline on pigem see, kuidas end tuntakse ühiskonnas, mil määral ootused selle arengute suhtes kinnituvad ja kui stabiilne ja vastuvõetav on see keskkond, milles elatakse. Vanemad vanuserühmad mõlemas rahvusrühmas on sagedamini rahulolematud ning 2/3 kõigist küsitletutest pole materiaalsest kindlustatusest kuigi heal arvamusel. Oma olukorra paranemist väidab 35% eestlastest ja 19% eestivenelastest. Eesti kodakondsusega mitte-eestlastest on olukord paranenud kolmandikul ehk eestlastega võrreldes pea samal määral (noortest koguni 48 protsendil) (IM 2005).

Võrdsed võimalused ja võrdne kohtlemine tööturul

Eestlaste ja mitte-eestlaste nägemus võimaluste võrdsusest Eesti tööturul on olnud ja on endiselt erinev. 2002. aastal leidsid 51% mitte-eestlastest ja 17% eestlastest, et mitte-eestlastel on suurem oht töötuks jääda. Koguni 87% mitte-eestlastest ja 52% eestlastest pidas venelaste seisundit oma töökohal vähem stabiilseks. 2002. aasta olukord näitas, et ka uue töökoha leidmine on mitte-eestlastele suurem probleem, on ebarahuldava töösituatsiooniga, sealhulgas madala palgaga leppimine suurele osale hõivatud mitte-eestlastest paratamatus (IM 2002). 2008. aastal kordus ka varasemates monitooringutes väljajoonistunud erinev arusaam võrdsetest võimalustest tööturul: eestlastest pooled pidasid rahvusrühmade hea töö saamise võimalusi võrdseteks, samas kui mitte-eestlastest pooled aga hoopiski eestlaste võimalusi koguni palju paremateks. Võimalus saada juhtivale kohale riigi- või omavalitsusasutuses oli enamiku eestlastegi arvates rahvuskaaslastel soodsam, kuid oldi mitte-eestlastest vähem resoluutsed (IM 2008). 2/3 eestlastest ei olnud ühtegi kokkupuudet ebavõrdse kohtlemisega tööturul, venekeelsete seas oli selliseid 1/5, samas kui neljandik pidas seda tavaliseks (IM 2008).

Töötutest mitte-eestlastest oli 2002. aastal viiendik arvamusel, et neil oleks kindlasti võimalik tööd saada, kui nad oleksid eestlased (56% ei ole sellega nõus) ja 17% pidasid nende võimalikke valikuid soosivaks ja avardavaks teguriks Eesti kodakondsust (43% ei ole nõus). Viimast arvamust avaldasid sagedamini madalama haridusega mitte-eestlastest töötud sõltumata vanusest, kõrgharitud töötud sellega ei nõustunud (IM 2002).

Siiski, 2008. aasta monitooring toob välja nn klaaslae efekti - hea keeleoskuse ja Eesti kodakondsusega venelasest töötajal on 1,4 korda raskem (1,4 korda väiksem tõenäosus) jõuda samale positsioonile kui eestlasel. Ka kõrghariduse ja hea riigikeeleoskusega mitte-eestlasest kodaniku väljavaated on eestlastest sama haridustasemega konkurendi omadest oluliselt tagasihoidlikumad. Tõenäosus osutada ametiredeli tipp-positsioonil olevaks on mitte-eestlastel eestlaste omast märkimisväärselt väiksem ka võrdse inimkapitali puhul. Kuigi erasektoris on seadusandlikult sätestatud hoopis vähem

nõudeid riigikeele oskusele, rääkimata kodakondsusest, on seal nende alusel toimuv selektsioon avaliku sektori omast isegi rangem (IM 2008). 2008. aasta monitooringu andmete analüüs kinnitab, et vaatamata objektiivsele edumaale ja suurematele ressurssidele, jagavad Eesti kodakondsusega mitte-eestlased paljuski oma rahvuskaaslaste negatiivseid emotsioone ja pettumusi, sealhulgas usaldamatust ja võõrdumustunnet. Samavõrra kriitiline on nende suhtumine eestlaste ja venekeelsete elanike/kodanike võrdsete võimaluste olemasollu poliitikas ja majanduses. See viitab Eesti venekeelse elanikkonna seas oma rahvuskaaslaste maailmapilti jagava, kuid samas Eesti ühiskonnas hästi kohanenud ja tegusa eliidi väljakujunemisele, kelle vähene ja ühekülgne esindatus Eesti avalikus elus on kujunemas järjest teravamaks probleemiks. Kodakondsust omavate haritud mitte-eestlaste tugevnev positsioon tööturul ning kõrge enesehinnang suurendab nende õigustatud ootust rohkem kaasa rääkida ka Eesti ühiskonnas. Selle ootuse rahuldamata jäämine kobestab omakorda protesti-identiteedi toitepinnast (IM 2008).

Venemaa kodanike rühmas eristub 2008. aastal aga küllalt suur ja aktiivne seltskond edukalt turumajandusega kohanenud ettevõtlikke inimesi, kes oma ettevõtlikkuse on ilmselt rakendanud pigem teisel pool idapiiri, kus Vene pass garanteerib neile liikumisvabaduse ja võimaluse vabalt äri ajada olemata Venemaal 'kahtlane välismaalane' (IM 2008).

Rahvuslikult homogeensetes kollektiivides (nõ omasuguste keskel) on töötanud aastatel 2002-2008 eestlastest peaaegu pooled ja venekeelsetest töötajatest iga kuues-seitsmes. Igal juhul peetakse emakeelset keskkonda (pigem) oluliseks teguriks töökoha valikul, seda praktiliselt võrdselt nii eestlaste (61%) kui venekeelsete vastajate (56%) poolt (IM 2008). Kui 2008. aastal suhtus töötamise mitte-eestlastest kollektiivis täiesti negatiivselt 13% ja pigem negatiivselt 39% eestikeelsetest vastajatest, siis 2011. aastaks on neid vastavalt 4% ja 25%. Siiski on endiselt eestikeelsed vastajad oluliselt sagedamini negatiivselt meelestatud kui muu emakeelega vastajad. 2008. aasta monitooringu tulemusi võis negatiivselt mõjutada 2007. aasta pronksiöö (IM 2011).

- - -

Kogu uuritud perioodi (2000-2011) jooksul saab mitte-eestlasi iseloomustada madalama tööhõive ja suurema tööpuudusega. Paremad olukorrad tööhõives olid majanduskasvu aastatel, kuid järgnev majanduslangus on mitte-eestlasi tööhõive kohapeal taas valusamalt puudutanud. Tööhõive struktuur mitte-eestlaste seas võrreldes eestlastega on läbi aastate olnud sarnane: mitte-eestlasi iseloomustab suur hõive tööstussektoris ning märgatavalt väiksem osakaal tippjuhtide ja -spetsialistide osas hulgas.

Sissetulekute vallas domineerib läbi aastate struktuur, kus madalamate sissetulekute osas on eestlased ja mitte-eestlased võrdsemad, samas kui kõrgepalgalisi on eestlaste seas enam. See viitab eestlaste suuremale esindatusele otsustavatel ametikohtadel, eelkõige avalikus sektoris. Vaesus ohustab suurema tõenäosusega mitte-eestlaste peresid. Samas, hinnang enda majanduslikule olukorrale ei sõltu otseselt sissetulekust ega ka võimalusest süüa, kehakatteid hankida või katust pea kohal omada, vaid oluline

on pigem see, kuidas nähakse oma positsiooni ühiskonnas ja kui vastuvõetav on elukeskkond.

Tööraahulolu on madalam eeskätt mitte-eestlaste grupis. Lisaks on töörahulolematust mõõdetud suuremana just teenindajate ja lihttööliste hulgas, kus töötab kaalukalt suurem osa mitteeestlasi. Huvitav on ka asjaolu, et väiksem tööga rahulolu tuleb esile venekeelsetes töökollektiivides. Lisaks kogevad mitte-eestlased enesehinnanguliselt töö otsimisel rohkem diskrimineerimist kui eestlased (IM 2008).

2008. aasta monitooring osutab nn klaaslae efekti tekkimisele, kus ka kõrghariduse ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlasest Eesti kodanike väljavaated on eestlastest sama haridustasemega konkurendi omadest oluliselt väiksemad. Sama-aegselt ei taju suurem osa eestlasi võimaluste ebavõrdsust. Lisaks, kuigi Eesti kodakondsusega mitte-eestlaste seas on oluline osakaal heal järjel inimesi, kes peavad enda võimalusi ja väärtuseid eestlastega võrdseks, tunnetavad nad paljuski oma rahvuskaaslaste negatiivseid emotsioone ja pettumusi. Alust selleks võib anda mitte-eestlaste vähene esindatus poliitikas ning võimaluses avalikes probleemides kaasa rääkida.

Kodakondsus ja poliitiline lõimumine

2000 – Raivo Vetik; 2000 – Klara Hallik; 2002 – Klara Hallik; 2002 – Raivo Vetik; 2005 – Klara Hallik; 2008 – Raivo Vetik; 2008 – Gerli Nimmerfeldt; 2008 – Marju Lauristin; 2011 – Marju Lauristin, Maiu Uus, Külliki Seppel; 2011 – Triin Vihalemm

Kodakondsuse omandamise motivatsioon ja suutlikkus

Kui iseseisvusperioodi alguses olid mitte-eestlased oma õigusliku staatuse suhtes pigem äraootaval seisukohal, siis 2000. aastal võis integratsiooni monitooringu andmetel nende subjektiivset valmisolekut õiguslik-poliitiliseks integratsiooniks Eesti ühiskonda tõlgendada küllaltki kõrgeks. 86% vastanutest leidis, et Eesti kodakondsuse taotlemine on oluline, sest nad soovivad saada kindlustunde Eestis elamiseks ning lisaks 70% soovis kindlustada oma lastele parem tulevik Eestis. Peamised põhjused, miks ei ole omandatud veel Eesti kodakondsust olid suutmatus eesti keelt ära õppida (67%) ja nägemus, et kodakondsuseksami nõuded on alandavad (63%) (IM 2000). 2002. aasta monitooring lisab, et olulised faktorid kodakondsuse mitteomandamiseks on ka Venemaale reisimise lihtsuse tähtsustamine ning arvamus, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist (IM 2002).

2000. aastal olid määratlemata kodakondsusega vastajad valdavalt orienteeritud Eesti kodakondsuse saamisele: Eesti kodanike kodakondsuseta pereliikmeist soovis seda 80%, määratlemata kodakondsusega isikute pereliikmeist 62% ja Venemaa kodanike pereliikmeist 61% (IM 2000). Küsimusele, kas respondent kavatseb lähema aasta jooksul taotleda Eesti kodakondsust, vastas 2005. aastal jaatavalt vaid 16% üldvalimi ja 43% noorte valimi määratlemata kodakondsusega küsitletuist (eitavalt vastavalt 58% ja

33%) (IM 2005). Seega, soov Eesti kodakondsust omada oli küll kõrge, kuid valmidus selles suunas ka samme astuda oli üsna madal.

2008. aastaks oli aga märkimisväärselt langenud ka soov saada Eesti kodakondsust. 2008. aasta monitooringust selgub, et kui aastatel 2000 ja 2002 soovis endale 5-6% vastanutest Venemaa kodakondsust, siis aastal 2005 oli Venemaa kodakondsust soovijate osakaal tõusnud 11%-le. Võrreldes 2005. aastaga, mil Eesti kodakondsust soovijate osakaal tõusnud 11%-le. Võrreldes 2005. aastaga, mil Eesti kodakondsust soovijate osakaal tõusnud 11%-le. 256-st venekeelsest respondentist, kelle perekonnas või kellega koos elavate inimeste seas on kedagi, kes ei ole Eesti kodanik, sooviks vaid 42% neile Eesti kodakondsust. 2008. aastal jagunesid määratlemata kodakondsusega isikute kodakondsuseelistused järgmiselt: 19% kodakondsuseta vastajatest tahaksid endale Venemaa kodakondsust, 14% mõne teise riigi kodakondsust ja 16% ei soovigi endale kodakondsust (IM 2008). 2011 aastaks suurenes Eesti kodakondsuse soovijate hulk veidi taas tõustes 64%-ni (IM 2011).

Lisaks tõenäoliselt pronkssõduri kriisi mõjule, mängisid selles muutuses rolli ka praktilised kaalutlused. Asjaolu, et ilma Eesti kodakondsuseta on lihtsam reisida Venemaale või teistesse SRÜ riikidesse hindas 23% venekeelsetest vastajatest kindlasti olevat põhjuseks, miks Eesti kodakondsust ei taotle. 19% venekeelsete vastajate hinnanguil on aga kindlasti üheks põhjuseks asjaolu, et Eesti kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. 24% venekeelsetest vastajatest pidas Eesti kodakondsuse taotlemist ebaoluliseks, kui omatakse juba mõne teise riigi kodakondsust (IM 2008). Venekeelse elanikkonna hinnangul on kõige suuremaks takistuseks kodakondsuseksami keerukus (55% venekeelsetest vastajatest arvas nõnda), teisena nimetatakse takistuseks suutmatust õppida ära eesti keel (IM 2008). On oluline täheldada, et eestlased eeldavad Vene kodakondsuse eelistamise taga olulisemal määral ühtekuuluvust Venemaaga ja poliitilisi hoiakuid, samas kui Vene kodanikud ise rõhutavad, et ühtekuuluvus Venemaa või Eestiga ei sõltu nende jaoks kodakondsusest ning pigem on põhjus selles, et Eesti kodakondsust on raske saada, või siis soovitakse hõlpsamini Venemaal reisida või seal äri ajada. Nagu 2008. aastal, selgub ka 2011. aasta uuringust, et kodakondsusvalikute taga on pigem pragmaatiline suhtumine kui poliitiline hoiak. Lisaks, kodakondsuseksami sooritamise raskust märgib ka teatud osa hea keelteoskuse, kõrgema haridusega mitte-eestlastest ja noorematest mittekodanikest (IM 2011).

2008. aasta küsitluse tulemustest järeldub, et muukeelse elanikkonna jagunemine Eesti kodanikeks, määratlemata kodakondsusega isikuteks ja Venemaa (või muude riikide) kodanikeks ei ole juhuslik, vaid peegeldab erinevat kohanemisastet ja erinevaid toimetulekustrateegiaid Eesti ühiskonnas valitsevate normide, piirangute ja võimaluste suhtes. Eesti kodanikest mitte-eestlaste parem lõimitus on seotud nii isiksuslike ressursside kui sotsiaalsete teguritega. See tähendab, et Eesti kodakondsuspoliitika on toiminud teatavas mõttes 'loomuliku valiku' võimendajana, andes veelgi rohkem võimalusi võimekamatele ning pärssides nende võimalusi, kes pole ka loomult eriti läbilöögijõulised (IM 2008).

2011. aasta monitooringu tulemused võimaldavad esile tuua aga selge tendentsi Eesti kodakondsuse leviku tõusust seoses esimese põlve sisserännanute osakaalu vähenemisega. Küsitluse mitte-eestlaste valimis (kokku küsitleti 803 teistest rahvustest inimest) moodustasid mujal sündinud isikud 40%, Eestis sündinud 60%. Eesti kodanike osakaal ulatub selles sisserännanute põlvkonnas, kelle vanavanem(ad) on sündinud Eestis 80%-ni, samas kui esimese põlvkonna, väljaspool Eestit sündinud sisserännanute seas on Eesti kodanikke vaid 36%, Venemaa kodanikke 33% ja muude riikide kodanikke 7%. Mõtlemapanev on asjaolu, et Eestis sündinud ja hariduse saanud noortest, kellel ka vanemad ja vanavanemad on Eestis sündinud ja üles kasvanud, ei oma siiski peaaegu viiendik Eesti kodakondsust (IM 2011).

Suhtumine kodakondsuspoliitikasse ja kodakondsuse nõuetesse

Suhtumises kodakondsuspoliitikasse eristuvad eestlaste ja mitte-eestlaste arvamused väga teravalt ning ei ole aastatega muutunud.

Tabel 1. Suhtumine kodakondsuspoliitikasse 2000-2008 (väitega nõustujate osakaal, %)

		2000	2005	2008
Kodakondsuspoliitika on karm ja inimõigusi ahistav (%)	Mitte-eestlased	71	70	76
	Eestlased	6	7	5
Kodakondsuspoliitika vastab rahvusvahelistele normidele (%)	Mitte-eestlased	7	22	12
	Eestlased	56	60	65

2002. aasta uuringu tulemused kinnitavad, et enamus eestlasi pooldab ühel või teisel määral kõigi riigi elanikele võrdseid sotsiaalseid ja majanduslikke õigusi, nende kodakondsusest sõltumata. Erandiks on poliitilised õigused, mille võrdset omamist toetab veerand eestlasi ning kodakondsusest ja rahvusest tugevasti sõltuvaks peab poliitilisi õigusi 55% eestlasi. Teistest rahvustest inimesed on absoluutses enamuses orienteeritud kodakondsusega sidumata kõigi võrdsetele õigustele (IM 2002).

2000, 2005 ja 2008. aastal uuriti ka täpsemalt vastajata arvamust kodakondsuspoliitika nõuete leevendamise kohta. Aastate lõikes ei ole ka selles küsimuses gruppide arvamustes muutusi toimunud. Nii eestlased kui ka mitte-eestlased keskendusid kodakondsuse problemaatikas mitte kodakondsusele kui niisugusele, vaid eelkõige eesti keele valdamise nõudele. Mitte-eestlaste ettekujutus muutub kõik paremaks, kui kaovad naturalisatsiooni keelenõuded. Eestlased seda arvamust ei jaga. 2000. aastal leidis 15% küsitletud eestlastest ja 66% teistest rahvustest vastajatest, et võiks

eranditult kõik õigused anda kõigile Eesti elanikele (IM 2000). 2005. aastal ei nõustunud kodakondsuse saamist lihtsustatult andma 10% vastajatest, samas kui 57% olid nõus järeleandmisi tegema ühe või kahe kriteeriumi alusel (IM 2005). 2008. aastal on samamoodi 57% vastajatest nõus ühe või kahe kriteeriumi alusel kodakondsust lihtsustatud korras andma, samas kui 8% eestlastest ei teeks aga järeleandmisi kodakondsuse tingimustes mitte kellelegi (IM 2008).

Aastate lõikes on kõige enam muutunud suhtumine Eestis sündinute kodakondsusesse kaasamise küsimuses. Aastal 2008 toetas 46% vastanutest sellele grupile kodakondsuse andmist, mis oli mõnevõrra langenud võrreldes 2005. aasta tulemustega, kuid oli siiski kõrgem võrreldes 2000. aastaga. Samas suur osa eestlastest (46%) toetas 2008. aastal ka sünnijärgsete Eesti kodanike perekonnaliikmetele kodakondsuse lihtsustatud korras andmist.

2008. aastal sarnaselt varasemate aastatega pidasid mitte-eestlased naturalisatsiooni tingimusi alandavateks ning 69% neist pidas seda põhjuseks, miks kodakondsuseta isikuid on Eestis endiselt nii palju (IM 2008).

Eesti kodakondsuse taotlemine on seotud inimeste kuuluvustundega – kas peetakse oma kodumaaks Eestit või Venemaad (või mõnda muud riiki). 2000. aastal peab Eestit oma kodumaaks 84% küsitatud mitte-eestlastest ja ainult 44% eestlastest nõustub, et Eesti on ka muukeelsete inimeste kodumaa. Samamoodi peavad mitte-eestlasi Eesti riigile lojaalseks 79% neist endist ja ainult 36% eestlastest. 2002. aasta küsitlusest selgub, et mida vanemad respondendid, seda vähem tunnevad nad end Eestisse kuuluvat. Samas on oluline, et ka kõige nooremas vanuserühmas (15-19 aastat) on Eestisse mittekuulumise tunne üheks oluliseks kodakondsuse mitteomandamise motiiviks (IM 2002) 2005. aastaks on Eestiga samastujate hulk aga vähenenud ning vaid pooled mitte-eestlased Eestit oma kodumaaks, kui lisada sellele ka duaalne kodumaatunnetus, siis on vastav protsent 70 (IM 2005). Kolmandik Eestis elavaid Venemaa kodanikke ja tervelt kaks kolmandikku määratlemata kodakondsusega inimesi peab 2011. aastal Eestit oma ainsaks kodumaaks. See tõendab taas, et inimesed, kes ennast Venemaaga ei identifitseeri, kuid kes erinevatel põhjustel pole Eesti kodakondseks astunud, on määratlemata kodakondsusega. Samas on märkimisväärne, et teistest rahvustest Eesti kodanike seas peab iga kümnes oma ainsaks kodumaaks Venemaad (IM 2011).

Osalemine ühiskondlikus ja poliitilises elus

Mitte-eestlaste osalemine ühiskondlikus ja poliitilises elus on seatud Eesti lõimumispoliitikas eesmärgiks, olenemata nende inimeste kodakondsusest. Samas näitab statistika, et võimu teostamisel on mitte-eestlased alaesindatud võrrelduna nende osakaaluga elanikkonnast. Mitte-eestlased, nii Eesti kodanikud kui ka mittekodanikud, on 2002. aastal alaesindatud praktiliselt kõigil võimutasandil: kohalike volikogude valijaskonnast moodustavad mitte-eestlased 30%, volikogude koosseisust 9%; Riigikogu valijaist 10%, Riigikogu liikmeist 6%. Kui välja arvata

portfellita rahvastikuministri koht, mida pidas lühikest aega (2002-2003) Eldar Efendijev, ei ole valitsuse koosseisus 10 aasta jooksul olnud ühtegi mitte eesti emakeelega ministrit. 2002. aastal on 1/5 eestlasi on valmis toetama mitte-eestlaste osalemist võimustruktuurides kas liberaalsel või proportsionaalse esindatuse põhimõttel, sealhulgas 1/4 küsitletuist pooldab osalemist poliitilises võimuses ja 30% jõustruktuurides. Eestlaste hinnangutes äratub tähelepanu suur nende respondentide osakaal, kes nõustuvad väitega, et mitte-eestlased ei tohi olla esindatud võimustruktuurides (ligi pooled parlamendi ja 40% teiste struktuuride puhul) (IM 2002). Liberaalsete hoiakute potentsiaal eestlaste seas on keskmisest suurem Ida-Virumaal, kõrgharidusega ja 30-45 aastaste grupis; väiksem - põhi- ja madalama haridustasemega eestlaste ning eriti madalamate 'valgekraede' ja ka töötute ning mittetöötavate seas (IM 2002).

2005. aasta monitooringust selgub, et eri rahvusest Eesti kodanike osalus poliitilises elus ei erine: aktiivselt on enda hinnangul kaasatud eestlastest 17%, mitte-eestlastest kodanikke 15%. Määratlemata kodakondsusega inimesed on olnud poliitilisest protsessist siiani aga peaaegu täielikult välja lülitatud (kaasamata on 77% ja minimaalselt kaasatud 22%). Venemaa kodanikke on aktiivselt kaasatud vaid 8%, kusjuures kaasamata on 81% ja minimaalselt on kaasatud 10% (IM 2005).

Võrreldes 2002. aastaga on 2005. aastaks mitte-eestlaste ettekujutus oma osalemisest võimu teostamises teinud läbi märgatavad muutused. Peamine trend on nii esinduse nõude vähenemine (38%lt 26le), kui ka liberaalse (mitte-eestlaste arvust sõltumatu) esinduse nõude vähenemine (26%lt 19le). Selle asemel on kasvanud 'limiteeritud' esindatuse pooldamine (7%lt 19le) mis tähendab, et võimu teostamises peaks osalema 10 - 25% mitte-eestlasi (IM 2005).

37% eestlasi ja 31% mitte-eestlasi oskas 2002. aastal identifitseerida erakondi, kes esindavad 'nende-taoliste' inimeste huvisid. Mitte-eestlaste orienteerumist parteilisel 'maastikul' iseloomustas eestlastest suurem distantseerumine poliitikast, sealjuures "tundis ära" oma huvisid esindava erakonna vaid iga neljas Eesti kodanik ja 29% määratlemata kodakondsusega isikutest. Detailsem analüüs näitas, et rahvus ei olnud peamine, mille järgi eristus huvi poliitika vastu. Peamisteks diferentseerivateks teguriteks oli haridus, vanus ja sugu (IM 2002). Vaadeldes eri rahvustest vastajate sümpaatiate jagunemist 2011. aasta Eesti erakonnamaastikul, on näha, et neid, kes ei ole ennast erakondlikult määratlenud, on nii eestlaste kui ka teiste rahvuste seas tublisti üle kolmandiku (vastavalt 36% ja 40%). Samas on eestlaste ja mitte-eestlaste erakondade eelistused erinevad, kusjuures eestlased eelistavad valdavalt ühte erakonda ning venelased hoopis teist. 2011. aasta uuringus ei osutanud venekeelsetest vastajatest rohkem kui 2% ühelegi nn vene parteile. Madala poolehoiu põhjuseks osutus kaalutlus, kas seda erakonda võiks kunagi näha ka valitsuses. Enamik vastajatest pooldas seisukohta, et erakondade moodustamine rahvuslikul alusel ei õigusta ennast ja et need erakonnad ei tekita usaldust (IM 2011).

Kodanikeühenduste toimimisele lõimumise edendajatena keskenduti 2011. aastal. 63% küsitletud ühenduste liikmeid vastas, et nende ühendustes toimub suhtlus ainult eesti

keeles, täiendavad 21% vastasid, et valdavalt suheldakse eesti keeles. Vene keele kasutamine kodanikuühendustes on märksa vähesem: 14% vastas, et nende ühenduses kasutatakse ainult vene keelt, ja täienevad 10% leidsid, et suheldakse valdavalt vene keeles. 83% eestlastest on liikmeks ühendustes, kus suhtlemiskeeleks on vaid eesti keel, samas kui 41% teiste rahvuste esindajatest on liikmeks ühendustes, kus suheldakse vaid vene keeles. 31% teistest rahvustest vabauhenduste liikmetest pidas kodanikeühendustes osalemise takistuseks venekeelset informatsiooni puudumist. Infopuudust pidas takistuseks kaks korda vähem eestlasi (15%) (IM 2011). 79% 15–24-aastaste ja 78% 25–34-aastaste eestlaste teatel toimub nende ühendustes suhtlus ainult eesti keeles. 36% 15–24-aastastest ja 32% 25–34-aastastest muu päritoluga noortest vastas, et nende ühendustes toimub suhtlus ainult vene keeles (IM 2011).

Vabatahtliku töö tegemine on üks viise kodanikuaktiivsuse kasvatamiseks ning ühine vabatahtlik kodanikuaktiivsus toimib ka lõimumise mootorina. 2011. aastal küsitletutest teatas 30%, et on viimasel aastal teinud vabatahtlikku tööd. Üldiselt on vabatahtlikus töös osalenuid rohkem eestlaste, meeste, noorte, kõrgharidusega ja Eesti kodakondsusega inimeste seas. Venelaste ja teistest rahvustest vastanute puhul eristuvad kõrgharidusega respondendid ülejäänutest: 30% neist on teinud vabatahtlikku tööd. Eesti kodakondsusega mitte-eesti päritolu vastanute hulgas on vabatahtlikke vähem, kui eesti rahvusest kodakondsete seas (vastavalt 25% ja 33%). Venemaa kodakondsusega vastanute hulgas on viimasel aastal vabatahtlikku tööd teinud vaid 16%, määratlemata kodakondsusega vastanute hulgas on see osakaal veidi suurem, 21%. Küll aga eristuvad just eesti noored vabatahtlikus tegevuses osalemise kogemusega: kogemus on 40–45%l vastanutest, teiste rahvuste noorte hulgas aga 24–31%l. Erinevus on suurem 15–24-aastaste vanuserühmas, kuhu kuuluvad veel kooliealised ja üliõpilased (IM 2011).

Riigiidentiteet ja ühine ajalooline mälu

Riigiidentiteet lõimumispoliitika kontseptsioonina kerkis esile 2000ndate aastate kekspaias ning selle kontseptsiooni esmakordne analüüs esitatakse 2008. aasta monitooringus. Mitte-eestlaste riigiidentiteet (EVRI) on seal määratletud kollektiivse meie-tundena, mida iseloomustavad Eesti riiki kuulumise positiivne tähtsustamine ning selle põhiväärtuste ja sümbolite jagamine. Nimetatud tunnuste mõõtmiseks konstrueeriti EVRI indeks, mis koosneb kolmest komponendist: hinnangud väidetele 1) “Mitte kusagil maailmas ei tunne ma end nii koduselt kui Eestis” ja 2) “Tunnen uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu,” mis mõõdavad inimese emotsionaalset seost Eesti riigi ja tema sümbolitega ning 3) vastus küsimusele Eesti rahvastikupoliitika eesmärkide kohta “Kuivõrd oluline on Teie arvates ka edaspidi Eesti rahvastikupoliitikas taotleda Eesti keele omandamist venekeelse elanikkonna poolt,” mis näitab inimeste hoiakut Eesti riigi ühe põhiväärtuse suhtes, mis on võtmetähendusega ka vähemuste lõimumisprotsessis (IM 2008).

EVRI mõõtmiseks kasutati seitsmepunktilist skaalat (0-6 punkti), kusjuures mida kõrgem on antud indeksi väärtus, seda tugevam on vastaja riigiidentiteet. Nõrga või pigem nõrga riigiidentiteedi grupis oli sellise mõõtmise tulemusel Eesti kodanikke alla poole (41%) vastajatest, samas kui tugeva riigiidentiteediga grupis on enamik (76%) vastajaid Eesti kodanikud. Kui tugeva riigiidentiteediga vastajatest valdavad umbes pooled (47%) hästi eesti keelt, siis pigem tugeva, pigem nõrga ja nõrga riigiidentiteediga grupis on eesti keelt hästi valdajate osakaal madalam, jäädes 20-30% piirimaile. Eestis sündinud ja Eesti kodakondsusega vastajad on mõnevõrra tugevama riigiidentiteediga kui Eestist väljaspool sündinud respondendid või ilma Eesti kodakondsuseta vastajad. Selgus, et suurel osal neist, kes ei taha endale Eesti kodakondsust, on riigiidentiteet nõrk või pigem nõrk (79%), siis Eesti kodakondsuse soovijatel on sama protsent küll oluliselt väiksem, kuid ikkagi märkimisväärne (42%). Tugeva riigiidentiteediga vastajate usaldus Eesti riigi vastu on valdavalt (79%) tugev või keskmine. nõrga riigiidentiteediga vastajad usaldavad riiki märksa vähem: üle poole (60%) neist Eesti riiki pigem ei usalda. Mitmes kodanikuühenduses osaleb 35% tugeva riigiidentiteediga vastanutest, nõrga riigiidentiteediga grupis on nende vastajate hulk 27%.

2011. aastal ei jätkatud ERVI indeksi mõõtmist, kuid analüüsiti riigiidentiteedi tugevust kuuluvustunde põhjal. Vastajatele esitati järgmine küsimus: "Põhiseaduses on öeldud, et Eesti riigis kuulub võim rahvale. Kas Teie peate ennast põhiseaduse mõttes eesti rahva hulka kuuluvaks?" Küsitlustulemused näitavad, et ka eestlastest Eesti kodanikest ei tunne end 13% kõrgema võimukandja hulka kuuluvat (85% tunneb kuuluvust, 2% ei oska öelda), teistest rahvustest Eesti kodanike seas on selliste osakaal aga tervelt 30% (65% tunneb kuuluvust, 5% ei oska öelda). Samas on märkimisväärne, et rohkem kui pooled määratlemata kodakondsusega inimestest (52%) ning ka kaks viiendikku Venemaa kodanikest (41%) seostavad end eesti rahvaga. 44% määratlemata kodakondsusega isikutest ning 54% Venemaa kodanikest enda seotust ei tunne (IM 2011).

Pronkssõduri kriisist mõjutatuna kerkis 2008. aasta monitooringus fookusesse ajaloolise mälu küsimus kui oluline tegur lõimumisprotsessi edukusel Eestis. Selgub, et tervelt kaks kolmandikku (68-69%) vastanutest peavad okupatsiooni ja sõjaga seotud kogemusi rahvussuhteid häirivateks. Eestlaste seas vanuse kasvades häiritus langeb, s.t. noored peavad neid sündmusi rahvustevahelisi suhteid enam häirivateks. Oluline on märkida, et mitte-eestlastest tugeva riigiidentiteediga vastajad peavad okupatsiooni ja sõjasündmusi enam häirivaks teguriks kui madala riigiidentiteediga vastajad (vastavalt 76% ja 62%).

2008. aastaks oli Pronkssõduri kriisi tulemusena suurenenud ka Eesti-Vene suhete konfliktsus ning see mõjutas eestlaste ja eestivenelaste suhteid ning riigiidentiteeti. 2008. aasta küsitluse analüüsi tulemused näitavad, et taolise ohu olemasoluga nõustus üle 80% eestikeelsetest ning üle 70% venekeelsetest vastajatest. Eesti iseseisvusele tajuvad Venemaal ohtu umbes pooled eestlastest (53%) ja kümnendik (10%) eestivenelastest. Eesti majandusarengule peab Venemaad ohtlikuks 50% venekeelsest vastajatest, eestlastest on samal arvamusel 78% vastajatest.

2011. aasta küsitlus kinnitab, et venekeelse elanikkonna usaldust Eesti riigi vastu ning ka eestlaste hoiakuid venekeelse vähemuse suhtes mõjutas tugevalt Pronksiöö kogemus. Mõlemad rahvusrühmad leiavad, et kriis suurendas venekeelse elanikkonna umbusku Eesti riigi vastu. Siiski ei usuta, et kriisi mõjul hakatakse rohkem arvestama vähemuste arvamuste ja hoiakutega. Ka ei nõustu venekeelsed vastajad, et kriisis oleks võitnud Eesti või Vene riik, nagu kipuvad arvama eestlased. 2011. aasta analüüsi läbiviijad aga annavad alust ettevaatlikuks optimismiks selles suhtes, et aprillikriisi kibe õppetund võib avaldada lõimumisprotsessile ka positiivset mõju ja sellega kaasa aidata Eesti ühiskonna stabiilsusele ja turvalisusele (IM 2011).

- - -

2000. aastal olid määratlemata kodakondsusega vastajad valdavalt orienteeritud Eesti kodakondsuse saamisele, kuid samas suutlikkus ja valmidus kodakondsuse omandamiseks samme astuda oli vähestel. 2008. aastaks oli aga märkimisväärselt langenud soov saada Eesti kodakondsust ning tõusnud Venemaa kodakondsust soovijate osakaal. See võib viidata üheltpoolt sellele, et Eesti kodakondsuse sümbolne väärtus on vähenenud ja oma mõju oli sellele ka Pronksiöö sündmustel. Teisalt võib siin teguriks olla ka oma suutlikkuse realistlikum tajumine ja sellest tulenev teadmine, et ei olda võimelised sooritama nõutud tasemel eesti keele eksamit.

Läbi kogu kümnendi on radikaalselt erinenud eestlaste ja mitte-eestlaste seisukohad kodakondsuspoliitika suhtes: eestlased peavad poliitikat üsna liberaalseks ja rahvusvahelistele normidele vastavaks samas kui mitte-eestlased on risti vastupidisel arvamusel. Samas on pooled eestlastest aastate lõikes olnud nõud leevendada kodakondsuse andmise tingimusi ühe või kahe kriteeriumi alusel.

Uurides kodanikuühenduste keelekasutust selgub, et ligikaudu 80% ajast toimub suhtlus kas eesti keeles või peamiselt eesti keeles. Kolmandik mitte-eestlastest pidas seda ka probleemiks, kuna keelebarjääri taha jääb palju kättesaamata infot. Venelaste ja teistest rahvustest vastanute puhul eristuvad kodanikuaktiivsusega kõrgharidusega respondendid ülejäänutest: kolmandik neist on teinud vabatahtlikku tööd. Võib järeldada, et kõrgharidus leevendab keeleprobleemi ning kommunikatsioon ei ole niivõrd häiritud (IM 2011).

Identiteet ja enesemääratlus

2008 – Marju Lauristin; 2011 – Triin Vihalemm

Identiteet ja enesemääratlus on ühiskondlike protsesside kujundamisel oluline, kuna mõjutab inimeste mina- ja meie-pildi eripärasid. Integratsiooni monitooringutes on vaatluse all olnud just meie-pildi ehk rahvusliku identiteedi kujundajad. Ühiskonna multikultuurilisuse tunnustamine ning etniliste vähemuste kultuuri säilitamine ja väärtustamine on rahvusliku identiteediga seotud lõimumise eesmärgid olnud alates 1998. aastast. Rahvuslikku enesemääratlust on peamiselt uuritud 2008. ja 2011. aastal, õige pögusalt ka 2005. aastal.

2011. aastal uuriti vastajate rahvuslikku enesemääratlust. Enese tunnetamine mõne rahvusgrupi liikmena oli erineval määral esindatud: eestlastest ei tunnetanud seotust rahvusega vaid 1%, venelastest 3%, ukrainlaste seas on selliseid inimesi 6%, valgevenelaste seas 15%, soomlaste seas 17%, juutide seas koguni 22%. Eestlaste jaoks on üsna võrdselt olulised kõik kolm dimensiooni: etnokultuuriline, territoriaalne ning võrgustikuline (IM 2011). Venelaste identiteeti aitavad aga luua peamiselt keel, tavad, ajalugu ja religioon ning vähem territoorium ja võrgustik (IM 2011). 2005. aasta küsitlus näitas, et tervelt kahe kolmandiku eestivenelaste jaoks oli nende etnilise identiteedi säilitamine oluline ning assimilatsiooni pooldas vaid iga kümnes.

2011. aasta monitooringust selgub, et inimesed, kes on määratlenud end kuuluvat mitmesse rahvusesse, moodustasid 17% valimist. Identiteedi säilitamine nende jaoks tähendab mitte konserveerivaid tegevusi, vaid pidevat mitme kultuuri interaktsiooni protsessi ning sisuliselt uue, hübriidse identiteedi arendamist.

Eestlastest peab ligi 80% rahvuslikku enesemääratlust oluliseks identiteedi osaks, muudest rahvustest inimestest ligi 60%. Rahvuslik enesemääratlus on Eesti elanike jaoks oluline – laialt on levinud veendumus, et ka tänapäeval on vaja end tunda kuuluvat teatud rahvuse sekka. Etnokultuurilise identiteedi tugevus pole 2011. aasta uuringust järelдатuna seotud inimeste sotsiaal-demograafiliste taustatunnustega, st etnokultuuriline identiteet või ka selle nõrkus iseloomustab erinevaid rahvarühmi võrdlemisi ühtlaselt. On ka oluline märkida, et etnokultuuriline identiteet pole venelastel ja teistel rahvustel seotud ka näiteks kodakondsusega (eestlaste puhul on), seega ei saa väita, et etnokultuuriline identiteet on kujunenud näiteks vastureaktsioonina kodakondsuse puudumisele. Venelaste puhul on etnokultuuriline identiteet seotud laiema tsiviilsoldaarsusega – tugevama identiteedi puhul tuntakse end sagedamini kuuluvat põhiseaduslikus mõttes Eesti rahva hulka. Samuti on tugevama identiteedi puhul institutsioonide usaldamine suurem. Seega etnokultuuriline identiteet ei ole arenenud põhimõtteliselt vastanduvalt kodanikuidentiteedile. Samas teiste rahvusrühmade puhul selliseid positiivseid seoseid ei ilmne, pigem vastupidi – tugevama etnokultuurilise identiteediga kaasneb nõrgem poliitiline lõimitus läbi Eesti kodakondsuse ning Eesti kodumaaks pidamise. (IM 2011).

Eestlaste jaoks on olulisemad ühendavatena tajutavad tunnused eesti keel, sünnikoht/kodukoht, sõprus-ja suhtlusvõrgustik ning veresidemed. Venelastele (eriti nendele, kes määratlevad end ainult venelasena) on need tunnused samuti olulised, eelkõige just vene keel, kuid võrreldes eestlastega on territoorium identiteedi konstrueerijana vähem oluline ning religioon olulisem (IM 2011).

Religioon on venelaste ja teiste etniliste gruppide identiteediloomes 2011. aastal suhteliselt olulisel kohal, jäädes samas eestlaste identiteedimääratluses üsna marginaalseks. Eestlaste suhe religiooniga on pigem kultuurilist-traditsioonilist laadi – järgitakse religioosse taustaga tavasid, olemata ise usklik. Venelaste ja teiste rahvuste seas on usklike hulk üsna suur, kuigi ligikaudu iga teine-kolmas ei võta osa rituaalsest ja/või institutsionaliseeritud kommunikatsioonist. 12% eestlastest, 16% venelastest ning 20% teiste rahvuste esindajatest, kes väljendasid positiivset suhet usuga, leiavad, et

nende suhe religiooniga on viimasel ajal muutunud tugevamaks; suhte nõrgenemist väitis vastavalt 4%, 3% ja 10% vastanuid (IM 2011).

Ühise identiteedi kujunemise teel on takistuseks erisused tähtpäevade pidamise traditsioonides. Eelkõige puudutab see riiklike pühasid. Nimelt on mitte-eestlased küll teadlikud eestlaste ja eesti riigiga seotud tähtpäevadest, kuid enamasti ise neid ei tähista. Leidub mitte-eestlasi, kes tähistavad nõukogude perioodiga seotud tähtpäevi ning mõningate tähtpäevade tähistamisel ollakse eestlastega ka eriarvamusel. Tähtpäevadest on mitte-eestlaste hulgas üldiselt levinud Eesti iseseisvuspäeva tähistamine, see ei sõltu näiteks meediatarbimise harjumustest ega lõimumise astmest. Ka võidupüha ning taasiseseisvuspäev on üsna laialdaselt tuntud ja suhteliselt vähepoleemilised tähtpäevad, kuigi need pole internaliseeritud isiklikesse ja perekondlikesse praktikatesse. Kui võidupüha tähistab isiklikult/pere tasandil ligikaudu iga teine eestlane, siis Eesti teistest rahvustest elanike jaoks jääb see passiivse tunnustamise tasandile (üldiselt oluline, aga ise ei tähista). Taasiseseisvumispäeva 20. augustil tähistab üle kolmandiku eestlastest, muude rahvuste seas on see tähtpäev küll teada, kuid see pole seotud personaalsete mälupraktikatega ning 8% jaoks on see ka negatiivse tähendusega sümbol. Kõige poleemilisem on 23. augusti vastuvõtt teistest rahvustest Eesti ühiskonnaliikmete seas. Tähtpäev kannab ametlikult nime kommunismi ja fašismi ohvrite mälestuspäev ning peaks selliselt kandma üldhumanistlikku sõnumit. Samas kohalik venekeelne ajakirjandus käsitleb seda rohkem Molotov-Ribbentropi pakti päevana. Siiski on mainitud sündmuste poleemilises kollektiivses mälus suhteliselt marginaalne võrreldes 9. maiga. Viimase tähistamise suhtub negatiivselt ligi 40% eestlasi, samal ajal kui seda isiklikult tähistab kolm neljandikku muudest rahvustest inimesi. Näiteks nõukogude ajal oluline armee ja laevastiku päev on tänasel Venemaal ümber nimetatud isamaa kaitsjate päevaks, kuigi sisu on sama. Seda päeva tähistab ligikaudu iga teine teisest rahvusest Eesti elanik ning see ongi 9. mai järel suurima ühiskondliku resonantsiga poliitiline tähtpäev. Väga laialdaselt tähistatud nii eestlaste kui ka teiste rahvuste seas on ka 8. märts. Religioosse taustaga pühade, eriti jõulude puhul on märkimisväärne, et valdavalt vene kultuuritaustaga teiste rahvuste esindajad tähistavad niihästi katoliku/luteri traditsiooni kui ka õigeusu traditsiooni jõule. Üldiselt on vene rahvakalendri tähtpäevade tähistamine rohkem levinud vähelõimunud sihtrühmades (IM 2011).

- - -

Integratsiooni monitooringud näitavad, et mitte-eestlaste etniline enesemääratlemine on aegamööda välja kujunemas, kuigi tervelt 40% neist ei pea rahvuslikku enesemääratlust oluliseks identiteedi tunnuseks. Tugev rahvuslik kuuluvustunne on levinum eestlaste seas, venelastest ei tunneta ligikaudu iga kolmas teiste venelastega siduvaid olulisi ühendavaid sümboleid, omadusi vms. Rahvuslikult tunnetatakse ennast küll venelasena läbi vene keele ja sõpruskonna, kuid territoriaalne seotus Venemaaga ei ole oluline. Mida noorem on mitte-eestlane, seda vähem identifitseerib ta ennast Venemaaga. Venelaste puhul ei ole etnokultuuriline identiteet seotud kodakondsusega

ning tugevama identiteedi puhul tuntakse end sagedamini kuuluvat põhiseaduslikus mõttes Eesti rahva hulka.

Integratsioon ja rahvussuhted

2000 – Jüri Kruusvall; 2000 – Iris Pettai; 2002 – Jüri Kruusvall; 2002 – Iris Pettai; 2005 – Jüri Kruusvall; 2005 – Iris Pettai; 2008 – Jüri Kruusvall; 2008 – Külliki Korts, Triin Vihalemm; 2011 – Marju Laurisit

Lõimumise olemust mõistavad eestlased ja mitte-eestlased kohati erinevalt. Käesolevas analüüsis antakse ülevaade rahvussuhetest ja sallivusest ning nende erinevatest käsitlustest kõigil aastatel, mil integratsiooni monitooring on läbi viidud. 2002. ja 2011. aastal moodustati käesoleva teema uurimiseks tunnuste alusel eraldi indeksid uurimaks sallivustüpoloogiaid ja lõimumisklastreid. Rahvussuhteid vahetul pärast Pronkssõduri kriisi on põhjalikult analüüsitud uuringus “Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast Pronkssõduri kriisi” (Rahvastikuministri büroo 2007).

Suhtumine lõimumisse ja nägemus lõimumisest

2000. ja 2002. aasta integratsiooni monitooringu tulemused viitavad selgelt sellele, et eestlaste ettekujutuses keskendub lõimumine nähtavalt assimilatsioonilise rõhuasetusega keele komponendile (IM 2000, 2002). Vähemused vastupidi, mõistavad lõimumist ‘laiendatult’, kõigi sotsiaalsete hüvedega kokkulangeva väärtusena, samal ajal distantseerudes keelelise assimilatsiooni perspektiivist (IM 2002). Kõige tähtsamad integratsioonitegurid on eestlaste jaoks eesti keele omandamine mitte-eestlaste poolt ja mitte-eestlaste ustavus Eesti riigile (nii leidis üle 90% eestlastest). Tähtsuselt teise protsesside rühma moodustavad eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikuse sallivuse suurenemine (nii leidis üle 80% eestlastest). Kolmandate, integratsiooniga seoses mõnevõrra vähem tähtsate hulka asetuvad mitmesugused kultuurilised protsessid: erinevuste vähenemine eestlaste ja mitte-eestlaste käitumises ja elulaadis, mitte-eestlaste osalemine kogu Eesti kultuurielus ja mitte-eestlaste omakeelse kultuurielu edenemine (tähtsustab umbes kaks kolmandikku eestlastest) (IM 2000). Kõige tähtsamaks (40-50% peab "väga tähtsaks") peavad mitte-eestlased aga vastastikuse sallivuse tõusu suhetes eestlastega, mis võimaldaks neil tunda end osana Eesti rahvast ja riigist. Teisena väärtustavad nad (väga tähtsaks peab umbes üks kolmandik mitte-eestlastest) lõimumist läbi mitmesuguste individuaalset ja kollektiivset eneseteostust võimaldavate protsesside nagu Eesti kodakondsuse saamine, konkurentsivõime kasv ettevõtluses ja tööhõuturul, poliitikas osalemise võimaluste saavutamine ning omakeelse kultuurielu arendamine. Samas ei näe eestlastest vastajad mitte-eestlastele kohta poliitikas ja riigivalitsemises ning võimalusi ühiskonnas paremini läbi lüüa seostatakse eelkõige integratsiooniga majanduse vallas ja tööhõuturul (IM 2000). Suuremad "käärid" lõimumise mõtestamisel eestlaste ja mitte-eestlaste vahel puudutavad 2000. aastal ühelt poolt eesti keele õppimist, eesti koolis õppimist ja ustavust riigile, mida eestlased tähtsustavad mitte-eestlastest oluliselt rohkem, ja teiselt poolt osalemisvõimalusi

poliitilises, majanduslikus ja kultuurielus, mis on mitte-eestlaste seisukohalt tunduvalt tähtsamad (IM 2000).

2002. aasta küsitlus näitas, et eestlased eelistavad "Rahvuslikku Eestit" (80%), teisena/kolmandana integratiivset "Mitmerahvuslikku Eestit" või uue sisserändega seotud "Läänelikku Eestit". Mitte-eestlaste esimeseks eelistuseks oli integratiivne "Mitmerahvuseline Eesti" (2/3), teisena märgiti sagedamini eesti-vene segakultuuri tekkimist "Uue Eesti" näol ja ka Eesti rahvusriiki (IM 2002).

Ebaedukas on mitte-eestlaste arvates 2000. aastal integratsioon Ida-Virumaal, muulaste esindatuse kasv võimuorganites ja osaluse suurenemine avalikus elus ning poliitikas, võrdsete võimaluste loomine töajooturul ja turvalisuse ning toimetuleku valdkonnas. Eestlased ja mitte-eestlased elavad erinevates kultuuri- ja infomaailmades (kaldub nõustuma 55%) ning eestlaste ja mitte-eestlaste elu ja mõttelaad muutuvad üha sarnasemaks (kaldub nõustuma ligi 60%), kusjuures mõlema väitega on korruga (osaliselt) nõus ligi 30% eestlastest. Mitte-eestlaste kultuuri- ja ajaloopärandit peab kaitstuks umbes pool eestlastest, enam kui 30% aga leiab, et see ei ole hästi kaitstud. Seega, vähemuste kultuuripärandi kaitse on üks integratsiooni komponente ka eestlaste teadvuses. (Integratsiooni monitooring 2000)

2002. aastal pidas 58% mitte-eestlastest senist lõimumist Eesti ühiskonnas "täiesti" või "pigem" ebaedukaks. Suhteliselt edukaks pidas see grupp (edukaks peab 25-35%) integratsiooniprotsessis Eesti kodanike arvu suurenemist, eesti keele oskuse paranemist, vabatahtlike ühenduste tegevust ja mitmekultuurilise ühiskonna kujunemist (IM 2002). Eestlased hindavad oma linnas/vallas toimunud integratsiooni kõrgemalt kui Eestis tervikuna, mis on seletatav sellega, et paljud eestlastest vastajad elavad vähese mitte-eestlaste arvuga asulates, kus lõimumise probleeme peaaegu pole (IM 2000). 2005. aastal pidas seni toimunud lõimumist edukaks 45% eestlastest ja 31% eestivenelastest. Ebaedukaks on lõimumine olnud 36% eestlaste ja 57% eestivenelaste arvates. Samas mõjutab lõimumisele antud hinnang 2005. aastal ka eestivenelaste rahulolu riigi juhtimisega: neist, kes peavad lõimumist edukaks, on riigi juhtimisega rahul 43%, neist aga, kes seda täiesti ebaedukaks loevad, on riigi juhtimisega rahul vaid 3%. Kui keskmiselt või halvasti eesti keelt oskavate mitte-eestlaste seas on lõimumist edukaks pidajaid alla veerandi, siis väga hästi oskavate seas juba 60%. Kui eestlaste häiritus venelaste teistsugusest käitumisest ja elulaadist seostub tugevamalt hinnangutega lõimumise edukusele kogu Eestis, siis häiritus venelaste vähesest eesti keele oskusest seostub tugevamalt lõimumisele antud hinnangutega kohalikul tasandil (oma linnas, vallas) (IM 2005).

Pronkssõduri kriis jättis oma jälje ka lõimumisse suhtumises. 2008. aastal leidsid pooled nii eesti- kui venekeelsetest vastajatest, et eestlastel ja mitte-eestlastel puudub koostöötahe. Enamik venekeelseid elanikke (80%) leidis, et lõimumine Eesti ühiskonnas nõuab ka eestlaste valmisoleku ja pingutusi. Kaheksa aastat tagasi oli ka üle 80% eestlastest samal seisukohal, 2008. aasaks on aga selle väitega nõustumine eestlaste seas kahanenud 61%-le. Tallinna eestlased on võrreldes teiste Eesti regioonidega vähem valmis panustama integratsiooni arengusse (vaid 47% nõustujaid). Ka on vaid veerand

Tallinna eestlastest nõus sellega, et siinsed mitte-eestlased on Eesti riigile ustavad ja toetavad tema arengut. Võimalik, et need negatiivsed tendentsid Tallinna eestlaste hoiakutes on seotud Pronkssõduri kriisiga, mis lahvatas peamiselt Tallinnas (IM 2008).

2008. aastal leiab endiselt vaid 1/3 eestlastest, et siinsed mitte-eestlased on ustavad Eesti riigile ja toetavad tema arengut. Enamik venekeelseid vastajaid (80%) aga on selle väitega nõus ehk siis peavad mitte-eestlasi Eesti riigile ustavateks (IM 2008).

Rahvussuhted, probleemid ja nende muutumine

Multikultuurse ühiskonna kujunemise üheks eelduseks on lisaks tema liikmete tugevale identiteedile ka vastastikune tunnustamine ja tolerantsus. 2000. aastal võis 21% eestlasi pidada mitte-eestlaste suhtes tugeva väljalülitava hoiaku kandjateks. Seda viiendikku jagus üsna ühtlaselt kõigisse eestlaste vanuse-, hariduse- ja sissetulekurühmadesse. Oma elu- ja mõttelaadi pidas 2002. aastal venelaste omast erinevaks 46%, s.h. täiesti erinevaks 18% eestlastest (sarnane 2000. aastal mõõdetud tõrjuva hoiakuga eestlaste gruppidele), 2005. aastal olid vastavad näitajad 57% ja 20%. Venelaste teistsugune käitumine ja elulaad häiris 2002. aastal 46% (s.h. tugevalt 11%) eestlasi, kuid 2005. aastal juba suurenenud 59% eestlasi. Kui 2002. aastal on kolmveerand eestlastest häiritud venelaste eesti keele oskuse puudulikkusest (s.h. 35% on tugevalt häiritud kui peab suhtlema eesti keelt mitteoskava inimesega), siis 2005. aastaks oli see osakaal kasvanud 80%ni.

Vaid 3% eestivenelastest oli tugevalt ja 23% veidi häiritud eestlaste teistsugusest käitumisest ja elulaadist. Uuringu tulemused näitavad, et 2002. aastaga võrreldes on 2008. aastaks erinevus eestlaste ja mitte-eestlaste elulaadis eestlaste nägemuses vähenenud (61%-49%), venekeelsete vastajate silmis aga kasvanud (42%-57%). Häiritus teistsugusest käitumisest ja elulaadist aga näitab eestlaste puhul kasvutendentsi (2002. aastal oli häirituid 47%, 2005. aastal 59% ja 2008. aastal 64% - seda küll vaid osa küsitletute seas) (IM 2008). 2008. aastal oli tõrjuv hoiak teise rahvusrühma suhtes on oluliselt levinum eestlaste hulgas, kus seda kandis üks kolmandik, samas kui venekeelse elanikkonna hulgas iseloomustas see vaid 6% elanikkonnast. Kõige eristavamaks tunnuseks on piirkond: nii eesti- kui venekeelsete tallinlaste hulgas on valmisolek oma personaalset ruumi teise rahvusega jagada on teiste piirkondade elanikega võrreldes oluliselt madalam. Eestlaste hulgas iseloomustab keskmisest tõrjuvam hoiak kõige nooremat vanuserühma, ka venekeelse elanikkonna puhul on tõrjuva hoiaku kandjaid kõige enam just noorimas earühmas vastajad. Samas on nendes hinnangutes näha ka aprillikriisi järelmõjusid (IM 2008).

2005. aastal uuriti rahvusgruppide häiritust ja suhtumist teineteise kultuuri ja keele tundmaõppimisse. Suur enamus eestlasi tajus 2005. aastal, et nende mõttelaad erineb mitte-eestlaste omast (79%), eestivenelaste puhul oli vastav näitaja 68%. Mõttelaadide erinevustes olid häiritud pooled eestlastest, venekeelsetest vastajatest kolmandik (IM 2005). Häirivatest faktoritest oli eestlaste jaoks domineeriv mitte-eestlaste vähene eesti

keele oskus. Ainult 18% eestlastest ei häirinud üldse mitte-eestlaste eesti keele oskuse puudumine (IM 2005).

2005. aastal oli vene keele õpetamise suhtes positiivselt meelestatud 87% eestlastest. Mida kõrgem oli vastaja haridustase, seda enam pidas ta vajalikuks teiste keelte ja kultuuride õpetamist eesti koolis. Kõrgharidusega inimeste puhul ulatus see protsent üle 90. Vene kirjanduse ja kultuuri õpetamist eesti koolis pooldas 60% põhiharidusega ja 80% kõrgharidusega vastanutest (IM 2005). Seega pinnas tolerantsuse ja multikultuurse ühiskonna arendamiseks on olemas. Väidetega, et erinevad rahvused võivad samas riigis hästi läbi saada ja et eri keeled ning kultuurid rikastavad ühiskonda nõustus 2008. aastal 90% venekeelsetest vastajatest ja 70-80% eestikeelsetest vastajatest, seda ka vaatamata aasta varem lahvatanud Pronkssõduri kriisile.

Rahvussuhteid mõjutab ka rahvusliku ebavõrdsuse tajumine mitte-eestlaste poolt pea kõikides monitooringutes. Näiteks, mitte-eestlased tajusid rahvuslikku ebavõrdsust 2002. aastal kõrgemana kui eestlased. Suuremat ebavõrdsust nägid Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega isikud, mõnevõrra väiksemat Eesti kodanikest mitte-eestlased. 37% mitte-eestlaste ja vaid 6% eestlaste hinnangul diskrimineeritakse Eestis 2000. aastal erinevast rahvusest inimesi. Isiklik diskrimineerimise kogemus puudub 91%l eestlastest ja 57%l muulastest (IM 2000).

Seda, et eestlastel ja mitte-eestlastel puudub koostöötahe ja nad püüavad vältida omavahelisi suhteid kinnitab 2000. aastal 35% ja 2008. aastal juba pooled eestlased. Siin on märgata Pronkssõduri kriisi mõju. Samas, ligi 60% eestlastest usub 2000. aastal koostöösse mitte-eestlastega. Samal ajal valmidus aktsepteerida mitte-eestlasi kui võrdväärseid ühiskonnaliikmeid oli 2000. aastal madal: 46% eestlastest leidis (sealhulgas 15% oli täiesti nõus), et mitte-eestlaste lahkumine oleks Eestile kasulik. Väitega, et Eesti on mitte-eestlaste tegelik kodumaa nõustus 44% ning ei nõustunud 36%. Mitte-eestlaste ustavust Eesti riigile uskus 52% ning ei uskunud 45% eestlastest. Mitte-eestlased pooldasid eestlastega võrreldes tunduvalt enam selliseid väiteid (IM 2000).

Rahvussuhete osas ollakse kõige avatumad segakollektiivis töötamise või õppimise suhtes (üle poole eestlastest ja mitte-eestlastest), vähem tolerantsed ollakse segaperes elamise suhtes, seda eriti eestlastest vastajate hulgas (IM 2000). Eestlaste valmisolek mitte-eestlastega lähestikku elada ja koos töötada on 2005. aastal küllaltki kõrge: 2/3 on selleks valmis. Mitte-eestlaste valmisolek lähedaseks suhtlemiseks oli aga oluliselt kõrgem: ligi 90 % oli valmis eestlastega kõrvuti elama ja koos töötama. Kui veel kuus aastat tagasi oli ligi pooltele eestlastele vastuvõtmatu töötada mitte-eestlasest ülemuse juhtimisel, siis 2005. aastaks ei soovinud seda vaid kolmandik. Mitte-eestlastest oli tõrjuvaid eestlasest ülemuse suhtes vaid 3-11% (IM 2005).

Sõpru ja häid tuttavaid teise rahvuse hulgas omavad umbes pooled nii eestlastest kui mitte-eestlastest, suguluskontakte üle oma rahvuse piiri omab viiendik Eesti elanikkonnast. Samas on eestlaste valmisolek mitte-eestlastega kokkupuuteks märgatavalt madalamal igas lähedusastmes. Kõige madalam on valmidus töötamiseks või õppimiseks venekeelses kollektiivis (IM 2008).

Rahvustevaheliste kontaktide analüüs näitab, et 2008. aastal 24% eestlastest ning 11% venekeelsest elanikkonnast ei puutu teise rahvusrühmaga oma igapäevaelus üldse kokku. Eestlaste hulgas omab mitmed lähemaid kontakte venekeelse elanikkonnaga alla kümnendiku. Venekeelse elanikkonna hulgas on lähikontakte eestlastega umbes pooltel, aktiivsem on suhtlemine 25-49 aastaste vanusegrupis. Nii eestlastele kui mitte-eestlastele on kõige vastuvõetavam koostegevus vaba aja tegevustes.

Püsivalt vastupidisel seisukohal ollakse rahvuskonflikti paratamatuse suhtes: ligi 2/3 eestlastest peab rahvustevahelisi konflikte mitmerahvuselises riigis paratamatuks, sama suur osa venekeelsetest elanikest aga ei nõustu rahvuskonflikti paratamatusega (IM 2008). Samas, 2000. aastal on vaid 7% eestlastest ja mitte-eestlastest või nende pereliikmetest isiklikult kogenud konflikte või tülisid rahvuslikul pinnal. 2002. aasta küsitlus näitab samamoodi vähe konflikte rahvussuhete pinnal: isiklikult on neid kogenud vaid 3-4% elanikkonnast ning sama tendents on ka 2005. aasta monitooringu andmetel: konflikte või tülisid rahvuslikul pinnal kogeb sageli 1-7% kõikidest vastanutest. Konfliktid piirduvad peamiselt vaidlustega, jõudmata füüsiliste kokkupõrgeteni. Konfliktisust täheldatakse sagedamini meedias ja avalikes kohtades ning harva juhtub konflikte või vaenulikku suhtumist rahvussuhete pinnal töö juures (IM 2005).

Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune ohutunne 2000. aastal on küllaltki kõrge, kusjuures ohtusid tajutakse erinevalt. Eestlaste jaoks seostuvad mitte-eestlastega järgmised ohud: oht Eesti rahvuse püsijäämisele, oht kuritegevuse, narkomaania ja prostitutsiooni kasvuks ja usaldamatus. Mitte-eestlaste poolt soovitud kahe riigikeele kehtestamist peab eesti keelele ohtlikuks 80% eestlastest, sealjuures "kindlasti" ohtlikuks 48% (IM 2002). Suure hulga mitte-eestlaste elamist Eestis peab ohuks eesti rahvuse säilimisele 71% (s.h. "kindlasti" näeb ohtu 34%) eestlastest (IM 2002). 2005. aastal leiab 16% eestlastest, et eestivenelased on ohuks rahvuse püsimisel (IM 2005).

Sallivusindeks 2002 (Pettai)

2002. aasta monitooringus koostati kahe grupi – eestlaste ja mitte-eestlaste – sallivusindeks. Eestlaste sallivusindeksi koostamisel lähtuti järgnevatest tunnustest: avatus suhtlemiseks; empaatiavõime mitte-eestlaste suhtes; mitte-eestlaste väärtustamine; ohutunne ja barjäärid mitte-eestlaste suhtes; valmisolek tagada põhiõigused (majanduslikud, sotsiaalsed, poliitilised) kõigile Eestis elavatele inimestele. Mitte-eestlaste sallivusindeksi koostamisel võeti arvesse tunnused: avatus suhtlemiseks; reaalsed suhted eestlastega; empaatiavõime eestlaste suhtes; valmisolek kohanduda Eesti riigi nõuetega; valmisolek tunnustada eestlaste püüdlusi; valmisolek tunnustada Eesti riigi rahvusvahelisi prioriteete; valmisolek elada multikultuurset keskkonnas (IM 2002).

Tunnuste põhjal jaotati vastajad viide faasi: 1) tõrjumise faas; 2) passiivse sallimise faas; 3) teadliku sallimise faas; 4) aktiivse sallimise faas ning 5) ühtsustunde faas, mida võib nimetada ka assimilatsiooni faasiks.

Eestlaste puhul tähendas rahvussuhetes **tõrjumise faas** soovi, et mitte-eestlased lahkuksid Eestist oma ajaloolisele kodumaale. Mitte-eestlastele oli tõrjumise faasis iseloomulik Eesti riigi nõuete ignoreerimine ja soov elada edasi vanaviisi oma eraldatud maailmas. Aastal 2002 on tõrjumisfaasis 19% eestlastest (iseloomulik tüüp 'rahvusäärmuslane') ja 14% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp 'tõrjuv mitte-eestlane'). **Passiivne sallivus** tähendas eestlaste jaoks leppimist mitte-eestlaste Eestisse jäämisega. Mitte-eestlaste seisukohalt tähendab see soovi Eestisse elama jääda, õppida ära eesti keel ja saada Eesti kodanikuks. Passiivse sallivuse faasis oli 28% eestlastest (iseloomulik tüüp on 'vähetolerantne eestlane') ja 21% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp on 'vähetolerantne mitte-eestlane'). **Teadlik sallivus** avaldus eestlaste puhul soovis mitte-eestlasi lõimida, mitte-eestlastele oli selles faasis iseloomulik märgatav huvi kasv Eestis toimuva vastu. Teadliku sallivuse faasis oli 33% eestlastest (iseloomulik tüüp 'pragmaatiline eestlane') ja 19% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp 'pragmaatiline mitte-eestlane'). **Aktiivse sallivuse** faasi on 2002. aastal jõudnud 20% eestlastest (iseloomulik tüüp 'empaatiline eestlane') ja 33% mitte-eestlastest (iseloomulik tüüp 'empaatiline mitte-eestlane'). Aktiivne sallivus eeldab vastastikust austust ja lugupidamist ning tugineb teineteise vastastikusel väärtustamisel. **Ühtsus (meie) tunde faasi** on 2002. aastaks jõudnud vaid tugevalt eestistunud mitte-eestlased, keda oli 13%. Paljud tüübi esindajad on üle võtnud nii eestlaste mõtlemise kui käitumislaidi ja seega võib tüüpi pidada praktiliselt eestistunuks.

Lõimumisklastrid 2011 (Lauristin)

2011. aastal eesmärgiga lõimumisprotsessi sisulisi tulemusi täpsemini kirjeldada koostati lõimumisklastrid, mis baseerusid kolmel nn lõimumisdimensioonil (indeksi väärtused): keeleline, poliitiline ja sotsiaalne lõimumine. Kolme indeksi väärtuste kombineerumisel moodustati klasteranalüüsi teel viis lõimklastrid, mis kirjeldavad mitte-eestlaste erinevat lõimumise määra ja selle eri dimensioone:

Klaster A – 21% - esindab ühtlaselt tugevat lõimumist kõigis dimensioonides;

Klaster B – 16% - on tugeva kodanikusuhte keskne, kuid nõrgema keelelise lõiminguga;

Klaster C – 13% - esindab hea keeleoskusega, kuid nõrga kodanikuidentiteediga rühma;

Klaster D – 29% - on nõrgalt lõimunud valdavalt määratlemata kodakondsusega ning nõrga keeleoskusega, vaid kohalikus elus aktiivsemalt osalev vastajate rühm ning

Klaster E – 22% - koondab täiesti lõimumata, suurel määral Venemaa kodakondsusega, valdavalt vanemas eas vastajaid.

2011. aasta aruandest selgub, et üldine lõimunute ja mittelõimunute osakaal on võrrelduna 2008. aastaga püsinud suhteliselt sarnasena: täielikult lõimumata või nõrgalt lõimunute osakaal on vastavalt 38,4% ja 37,7%, sealhulgas täielikult lõimumata osa on peaaegu kaks korda suurenenud (siis 7,5% ja nüüd 13,2%). Tugevalt lõimunuid oli viis aastat tagasi 27,5%, nüüd veidi enam – 32%, mõõdukalt või osaliselt lõimunuid aga siis 34%, nüüd 29%.

Indeksi väärtuste kombinatsioon toob välja rahvussuhete, Eesti riigi julgeoleku ja lõimumisprotsessi edukuse seisukohalt suured riskid. On kujunemas küllalt arvukas ja ennast taastotev, peamiselt Ida-Virumaal, kuid mõningal määral ka Tallinnas elav, oma majandusliku ja sotsiaalse olukorraga rahulolematu, Eesti riigist võõrdunud, eesti keelt mitteoskav passiivne ja umbusklik etnoklass, kuhu lisaks vanematele earühmadele kuulub ka teatud hulk halva keeleoskuse ning viletsamate karjäärivõimalustega noori. Ehkki see rühm (vt D- ja E-klastrit) on oma käitumises suhteliselt passiivne, võib ta sotsiaalse kriisi olukorras olla toitepinnaseks mitmesugustele kuulujuttudele ning muutuda kergesti manipuleeritavaks Eesti riigi suhtes vaenuliku propaganda poolt.

- - -

Kokkuvõtteks saab öelda et eestlased peavad integratsiooni all silmas eelkõige eesti keele omandamist mitte-eestlaste poolt (IM 2000, 2005), samas kui mitte-eestlased peavad tähtsamaks vastastikuse sallivuse tõusu suhetes eestlastega, mis võimaldaks neil tunda end osana Eesti rahvast ja riigist (IM 2000). Eestlased eelistavad kindlalt rahvuslikku Eesti riiki (80%), samas kui mitte-eestlaste esimeseks eelistuseks oli integratiivne "Mitmerahvuseline Eesti" (2/3) (IM 2002). 2007. aastal lahvatanud Pronksõduri kriis lõi kõikumaa nii eestlaste kui mitte-eestlaste usu lõimumispoliitika edukusse kui ka vastastikusse usaldusse. 2008. aastal leiab endiselt vaid 1/3 eestlastest, et siinsed mitte-eestlased on ustavad Eesti riigile ja toetavad tema arengut. Enamik venekeelseid vastajaid (80%) aga on selle väitega nõus ehk siis peavad mitte-eestlasi Eesti riigile ustavateks (IM 2008).

Tõrjuva hoiaku kandjaid teiste rahvuste suhtes on eestlaste hulgas olnud üsna stabiilselt ligikaudu viiendik, samas kui mitte-eestlaste hulgas on stabiilselt alla 10% neid, kes on eestlastest tugevasti häiritud. Nii nagu ka suhtumisel lõimumispoliitikasse, oli ka siin eestlasi kõige enam häirivaks faktoriks mitte-eestlaste vähene eesti keele oskus. Rahvussuhete konfliktsust tunnetatakse kõige teravamalt enamasti meedias ja avalikes kohtades, samas kui isiklikult on konflikte aastate jooksul kogetud harva (keskmiselt alla 10% vastajatest läbi aastate).

Meedia ja ühine infoväli

2005 – Klara Hallik; 2008 – Peeter Vihalemm; 2011 – Peeter Vihalemm

Infoväli mõjutab inimese maailmapilti ning ühe või teise infoallika eelistamine mõjutab ja kujundab inimese hoiakuid ja väärtuseid. Meedia mõjusid integratsioonile on põhjalikult käsitletud 2008. ja 2011. aastal. 2005. aastal on meedia teemat käsitletud hoopis kodakondsuse alateemana, seetõttu ei saa põhjalikku teavet informeeritusest ja meedia kasutamisest anda. Eri rahvusgruppide meediatarbimist on uuritud regulaarselt ka “Mina.Maailm.Meedia” uuringute raames (vaata lisa 1).

Informeeritus ja info kättesaadavus

Suuri vanuselisi erinevusi informeeritushinnangutes 2008. aastal ei ole eesti- ega venekeelsete vastajate hulgas. Küll on aga suuri erinevusi haridusrühmade hinnangutes: kõrgema haridustasemega vastajate hinnangud on positiivsemad, nagu on ilmselt kõrgem ka huvi ja informeerituse tase. Seejuures on venekeelsete vastajate hulgas hariduslikud erinevused informeerituses märgatavalt suuremad kui eestikeelsete vastajate seas. Madala staatuselise enesehinnanguga venekeelsetes rühmades on oma informeeritust kehvaks hindajate osakaal üle 40%. Kuivõrd seejuures televiisorist uudiste ja kommentaaride igapäevaste jälgijate osakaal staatuserühmades oluliselt ei erine, võib arvata, et küsimus ei ole mitte info puudumises, vaid sellest arusaamises, väiksemas orienteerumisvõimes (IM 2008).

Võrreldes 2008. aastaga on 2011. aastal informeeritus eestlaste hulgas jäänud üldiselt samale tasemele, veidi on paranenud informeeritus Euroopa Liidus toimuvast (2008. aastal on hästi informeeritud 43%, 2011. aastal 50%). 2011. aasta monitooringust selgub ootuspäraselt, et noored eestlased (15–29 aastat) on Eestis toimuvast paremini informeeritud (89%), võrreldes teistest rahvustest noortega (73% peab end hästi informeerituks). Teistest rahvustest keskealised (30–54 aastat) ja vanemaealised (55–74 aastat) on Eestis toimuvast endi sõnul hästi informeeritud (vastavalt 78% ja 80%). Teistest rahvustest inimeste seas on mõnevõrra tõusnud informeeritus nii kodukohas ja Eestis kui ka Euroopa Liidus toimuvast. Kodukohas toimuvast pidas ennast hästi informeerituks 2008. aastal 70%, 2011. aastal 79% vastanutest. Informeeritus Eestis toimuvast on tõusnud peaaegu samavõrra (70%lt 77%le); informeeritus Euroopa Liidus toimuvast on tõusnud isegi rohkem (45%lt 58%le); informeeritus Venemaal toimuvast on veidi langenud, 69%lt 63%le (IM 2011).

Eriti vähene on eesti noorte (15–29 aastat) informeeritus Venemaal toimuvast – vaid 11% tunneb, et on hästi informeeritud (keskealistest märgib seda 34% ja vanemaealistest 40%). Ka venekeelsete vastajate hulgas on informeeritus Venemaal toimuvast põlvkonniti erinev. Informeeritust hindab heaks 53% noortest, 67% keskealistest ja 70% vanemaealistest (IM 2011).

Enamus venekeelsetest vastajatest peab 2008. aastal vajalikuks venekeelse praktilise informatsiooni senisest laialdasemat kättesaadavust, seda ka valdkondades, kus see

praegu tavaline ei ole: sotsiaalteenused ja -toetused, vastuvõetud õigusaktid, riigi ja omavalitsusasutuste koduleheküljed ja blanketid. Eestikeelsete vastajate enamus ei ole sellele otseselt ja täielikult vastu, eelistades vastusevariante “võimalusel” või “erandjuhtudel”. Täit arusaamist vastavatest vajadustest (vastusevariant “kindlasti”) näitas üles veerand kuni kolmandik eestlastest, täit vastuseisu kutsus vene keele kasutamine nendes valdkondades esile 11-19% puhul. Venekeelse info kättesaadavaks tegemine ravimi- ja kaubapakendite puhul leiab eestikeelsete vastajate hulgas üldiselt mõistmist (IM 2008).

Meediatarbimine

Monitooringute algusest peale on ilmnenud, et Venemaa päritolu teabekeskond on siinsete venelaste mentaliteeti ja identiteeti kujundavaks teguriks. Regulaarselt (ehk iga päev või mõni kord nädalas) jälgib 2005. aastal eestikeelseid tele- ja raadiokanaleid 30% mitte-eestlastest, venekeelseid saateid Eesti tele- ja raadiojaamades 69% ning Vene telekanaleid praktiliselt kõik mitte-eestlased. Sisenemist Eesti-kesksesse meediaruumi mõjutavad mitmed tegurid, neist kõige mõjusam on eesti keele valdamine (IM 2005).

Venekeelsete vastajate grupeerimise tulemusel eri meediakanalite lõikes saadi 2005. aastal kolm eestikeelse meedia kasutajate tüüpi: 1) kõigi kanalite (TV, raadio, trükiajakirjandus) kasutajad, 40%; 2) ainult TV vaatajad, 15%; ja 3) ei kasuta üldse eestikeelseid meediakanaleid, 40%. Selgus, et ligi 90% neist, kes üldse pole kontaktis eestikeelse meediaga, kuulavad regulaarselt Eesti venekeelseid raadiosaateid ning 56% loeb siinseid venekeelseid ajalehti/ajakirju. Eestikeelse meedia kasutamine ei tõrju välja venekeelset - uuringu andmeil ligi 70% eestikeelse meedia regulaarsetest kasutajatest loevad regulaarselt ka venekeelseid lehti, ülejäänud teevad seda harvemini.

Eestlastest vene televisioonisaateid jälgib 2005. aasta küsitluse andmeil 26% respondentidest, neile lisaks märkis 30% respondentidest, et nad vaatavad/kuulavad harva ka venekeelseid saateid (IM 2005).

2008. aastal jaotati meediakanalid mõjuväljade kaupa: väga suure, küllaltki suure, vähese levikuga ja väga väikese levikuga kanalid. Väga suure levikuga olid kanalid, mille mõjuväljas oli üle 90% eesti- või venekeelsetest vastajatest ja mida üle 50% nendest jälgis iga päev. Nendeks kanaliteks olid eestikeelsele elanikkonnale kõik kolm põhilist üleriigilist telekanalit (Eesti TV, Kanal 2 ja TV3), samuti eestikeelsed raadiokanalid. Venekeelse elanikkonna hulgas oli laia levikuga Pervõi Baltiiski Kanal (PBK) ja teised Venemaa telekanalid. Raadio 4 ja Eesti teiste venekeelsete raadiokanalite mõjusfääris on ligikaudu kolmveerand Eesti venekeelsest elanikkonnast.

Küllaltki suure levikuga kanalid, on need, mille mõjusfääris on ligikaudu pool elanikkonnast. Eestlaste puhul kuulusid sellesse rühma eestikeelsed internetiportaalid ja venelastel venekeelsed, lisaks nendele oli venelastel selles rühmas ka globaalsed uudistekanalid (Euronews, CNN, BBC), mida nad jälgisid eestlastest tunduvalt sagedamini, samuti ETV. Globaalsed uudistekanalid on mitte-eestlaste seas eelistatud ka 2011. aastal

Vähese levikuga olid kanalid, mille mõjuväljas oli ligikaudu viiendik kuni kolmandik elanikkonnast. Eestlaste puhul kuulusid sellesse rühma globaalsed uudistekanalid, Venemaa ja Soome telekanalid ja ingliskeelsed internetiportaalid. Venekeelse elanikkonna puhul oli selles rühmas eestikeelsed raadiokanalid, Kanal 2 ja TV3, samuti eesti- ja ingliskeelsed internetiportaalid.

Väga väikese levikuga olid kanalid, mille mõjuväljas oli maksimaalselt kümnendik elanikkonnast. Eestlaste puhul oli selles rühmas venekeelsed raadiokanalid ja internetiportaalid, kohalike venelaste puhul Soome ja Saksa telekanalid (IM 2008).

Teistest rahvustest inimeste jaoks on ka 2011. aastal peamiseks infoallikaks PBK, mida jälgib igapäevaselt ja paar korda nädalas kokku 81,8%. Maha ei jää ka teiste Venemaa telekanalite jälgitavus (kokku jälgib neid 75% vastanutest). Eestlastest ei jälgi ligikaudu 75% üldse Venemaa telekanaleid ja ainult 10% jälgib neid mitu korda nädalas või iga päev. Eestlaste informatsioon on väga olulisel kohal ETV, Kanal 2 ja TV3 (jälgib kokku 84–86%). Raadiojaamadest on teistest rahvustest inimeste hulgas kõige kuulatum Russkoje Radio (42,9% kuulab iga päev või mitu korda nädalas), peaaegu samal tasemel on Raadio 4 (38,4%) ja Radio 100 FM (34,9%). Mõne eestikeelse raadiojaama regulaarset kuulamist märkis 13,2%. Kõige loetavamateks ajalehtedeks oli eestlaste hulgas "Postimees" ning kohalikud valla- ja linnalehed (pidevaid lugejaid vastavalt 45,9% ja 45,6%), teistest rahvustest inimeste seas venekeelsed kohalikud lehed ja venekeelne "Postimees" (pidevaid lugejaid vastavalt 19,7% ja 19,1%) (IM 2011).

Eestikeelseid ajalehti peavad näiteks infoallikana oluliseks 43% mitte-eestlastest noortest, 36% keskealistest ja 18% vanemaealistest. Raadio 4 on oluliseks infoallikaks peamiselt keskealiste (58%) ja vanemate (70%) teistest rahvustest inimeste jaoks ning ainult 33% noorte jaoks. Ajalehtede veebiväljaannete ja uudisteportaalide puhul on rahvusgruppide erinevused suuremad, seda nii kasutajate osakaalu kui ka kasutamiskiivsuse poolest. Mitu korda päevas veebist uudiste jälgijaid on eestikeelsete noorte hulgas 33%, venekeelsete noorte hulgas 14%. Eesti vanemaealistest ei jälgi *online*-uudiseid üldse 48%, venekeelsetest vanemaealistest 66% (IM 2011).

Meediakanalite usaldamine

Pronkssõduri kriisi värske mõju all oli usaldamatus 2008. aastal eestikeelse meedia, eriti ajalehtede suhtes venekeelsete vastajate hulgas kõrge. Eestikeelset meediat usaldas 18% ja ei usaldanud 49%. Veelgi suurem oli eestikeelsete vastajate usaldamatus Venemaa meedia ja Eesti venekeelse meedia vastu. Ebausaldusväärseks pidas Venemaa meediat 40% eestlastest, 82% nendest, kes Venemaa meediat jälgivad (ligikaudu pool eestikeelsetest vastajatest). Kui Pronkssõduri kriisi kontekstis oli Venemaa meedia usaldajate ja mitteusaldajate vahet vahel kohalike venelaste hulgas 38% : 55%, siis 2008. aasta aprillis oli see 75% : 15%. Kui 2007. a juunis usaldasid kohalikud venelased Eesti venekeelset meediat oluliselt rohkem kui Venemaa meediat (SaarPoll2007), siis 2008. aasta aprillis seda vahet ei olnud. Üllatavalt pidas enamus venekeelsest elanikkonnast 2007. aastal Moskvast tulevat käsitlust ebausaldusväärseks (SaarPoll 2007). 2008.

aastaks oli usaldus taastunud ja Gruusia konflikti käsitlest Venemaa meedias peeti kohalike venelaste hulgas palju usaldusväärsemaks (IM 2008).

Võrreldes 2008. aastaga on 2011. aastal tugevasti tõusnud eestikeelsete meediakanalite jälgimine ja veidi tõusnud nende usaldamine mitte-eestlaste seas. 2008. a jälgis eestikeelset meediat 37% teistest rahvustest inimestest, 27% pidas seda usaldusväärseks. 2011. a küsitluse põhjal jälgib eestikeelseid telesaateid, ajalehti ja portaale ligikaudu pool teistest rahvustest inimestest, usaldab ligikaudu kolmandik. Kõige usaldusväärsemaks osutus mitte-eestlaste seas 2011. aastal PBK, kuid sellest vaid veidi vähem usaldatavaks oli Eesti venekeelsed telesaated, mis omakorda edestasid vaid veidi Eesti venekeelseid ajalehti ja Raadio 4. Teisi Venemaa telekanaleid usaldas 53% venekeelsetest vastajatest, kuid tervelt 30% ei usaldanud (IM 2011). Seega ei pea paika levinud arusaam, et venekeelne elanikkond usaldab jäägitud Venemaalt tulevaid infovoogusid.

Mitte-eesti noorte hulgas on suhteliselt kõrge nii eestikeelse meedia jälgimine kui ka usaldamine. Eestikeelseid portaale jälgib 57% venekeelsetest noortest, telesaateid 52%, ajalehti 46%. Usaldajaid on vastavalt 49%, 40%, 43%. Keskealiste hulgas on eestikeelsete meediakanalite jälgimine veidi väiksem, usaldamine oluliselt madalam (IM 2011). Väitega, et riik peaks püüdma vähendada erinevust eestlaste ja teistest rahvustest inimeste informatsioonide vahel, nõustub 2011. aastal täielikult 28% eestlastest ja 49% mitte-eestlastest noortest. 33% noortest eestlastest ei ole üldse nõus või pigem ei ole nõus sellega, et eestikeelne meedia peaks rohkem rääkima teistest rahvustest inimeste elust, nende probleemidest. Keskealiste eestlaste seas arvab nii 24%, vanemate eestlaste seas 21%. Ka noortest teistest rahvustest inimestest ei ole 33% nõus, et eestikeelses meedias peaksid rohkem sõna saama siinsed mitte-eestlased. Samal arvamusel on 27% keskealistest ja 24% vanematest eesti vastajatest (IM 2011).

- - -

Kokkuvõtteks, eelduspäraselt ei ole mitte-eestlaste informeeritus Eestist toimivas nii hea, kui eestlastel. Tõsisem probleem on aga see, et mitte-eestlased ei usalda eesti meediakanaleid samal määral nagu eestlased. Siiski on positiivne, et mitte-eesti noorte hulgas on suhteliselt kõrge nii eestikeelse meedia jälgimine kui ka usaldamine. Mitteeestlaste meediaeelustustes paistab silma lisaks Venemaa telekanalite jälgimisele ja globaalsete kanalite jälgimine. Märkimisväärne mõju meedia usaldamisele oli Pronkssõduri kriisil. Usaldamatus eestikeelse meedia, eriti ajalehtede suhtes oli venekeelsete vastajate hulgas kõrge. Tuleb lisada, et eestikeelsete vastajate usaldamatus Venemaa meedia ja Eesti venekeelse meedia vastu oli aga veelgi suurem.

Piirkondlikud eripärad: Tallinn ja Ida-Virumaa

2011 – Esta Kaal

Piirkondlikke erinevusi vaadeldi detailsemalt vaid viimases, 2011. aasta monitooringus. Varasematel aastatel on võimalik küll tulemusi piirkondlikult eristada, kuid eritählepanu raportites piirkondlikele eripäradele pööratud ei ole.

2011. aasta analüüs näitab, et Ida-Virumaa mitte-eestlaste hulgas on kõige madalam enese identifitseerimine Eesti riigi ja rahvaga. Ida-Virumaa linnades elavad mitte-eestlased peavad kõigist vastanutes ennast kõige harvem Eesti põhiseaduse mõttes eesti rahva hulka kuuluvaks – pea iga teine ei pea end põhiseaduse mõttes eesti rahva hulka kuuluvaks. Lisaks on Venemaa suhteliselt enam kodumaaks just Ida-Viru linnade elanike jaoks, samas kui Tallinna piirkonna elanike kodumaa taju on teistega võrreldes kosmopoliitsem (ligi 15% peab kodumaaks mõnda muud riiki) (IM 2011). Kõige suurem hulk mitte-eestlasi, kes peavad ennast eesti rahva osaks ning kes tajuvad Eestit kodumaana, elab teistes Eesti piirkondades (sõltumata nende tegelikust kodakondsusest).

Lisaks nõrgemale seosele Eesti riigi (kui kodumaaga) ning rahvaga on Ida-Virumaa linnade mitte-eestlaste seas ka enam neid (keskmine 49%), kes hindavad Eestis viimase kolme aasta jooksul toimunud muutusi pigem kurvastavateks (keskmiselt 72%). Tallinna piirkonnas on rohkem keskkihti kuulujaid ning kõrgemasse kihti² paigutab end suhteliselt enam muude Eesti piirkondade teistest rahvustest inimestest, kus ka rahulolu oma eluga on keskmisest kõrgem (keskmine 51%).

Teistest rahvustest inimeste lõimumisindeks näitab Ida-Viru linnade elanike vähest lõimumist Eesti ühiskonda, kusjuures eriti madal on see Kohtla-Järve ja Sillamäe piirkonnas. Vähem on erinevusi Tallinna erinevate piirkondade vahel. Taaskord kõige paremini on teistest rahvustest inimesed lõimunud teistes Eesti piirkondades.

Tallinna ja eriti Lasnamäe-Maardu elanikud on olnud erinevatest poliitilistest aktsioonidest osavõtus aktiivsemad (27% jääb suure poliitilise aktiivsusega rühma), samas kui nende usaldus riiklike institutsioonide vastu on kõige madalam (21% ei usalda). Kõige vähem on loetletud kaheksas poliitilises aktsioonis osalenud Ida-Virumaa linnade elanikud, sh Kohtla-Järve ja Sillamäe piirkonnas. Usaldamatus riiklike institutsioonide vastu on olnud madal ka Narvas (20% ei usalda).

36% Ida-Virumaa linnade elanikke väidab, et nad ei valda eestikeelse meedia jälgimiseks piisavalt keelt. Tallinna piirkonnas on neid ainult 17%. Et nende piirkondade teleaadete tõlke-eelistused on erinevad (Tallinna piirkonnas pooldatakse subtiitreid ja Ida-Virumaal sünkroontõlget), siis pole lihtsat/kõigile sobivat tõlkeviisi nende eestikeelsesesse meediaruumi kaasamiseks lihtne leida. Eelöeldu taustal pole üllatav, et

² 7.–10. aste 10-pallisel skaalal, kus skaala madalam osa (1) tähendab madalamat ühiskonnakihti ning ülemine osa (10) kõrgemat kihti.

31%-le Ida-Viru linnade (sh 39%-le Narva) elanikest ei ole informeerituse kujunemisel eestikeelsed meediakanalid olulised. Seevastu mujal Eestis elavate teistest rahvustest inimeste jaoks on just need (mitte niivõrd Eesti venekeelsed kanalid) olulised. Usaldus eestikeelsete meediakanalite vastu erineb teistest rahvustest inimeste seas piirkonniti väga tugevalt: suurim usaldajate osakaal on Lasnamäe ja Maardu piirkonna elanike seas (39% usaldab) ja madalaim Ida-Virumaal (10% usaldab). Enda informeeritust Eestis toimuvast hinnatakse Ida-Virumaal kõige madalamalt (16% loeb end halvasti informeerituks). Tallinna piirkonnas eristuvad informeerituse poolest võrreldes muude Tallinna piirkondadega Lasnamäe ja Maardu piirkond (vastavalt 37% vs. 57%). Muude Tallinna piirkondade kõrgem enesehinnangulise informeerituse näitaja tugineb eelkõige nende laiemale informeeritusele (nt 67% peab end ka Euroopa Liiduga seonduvast informeerituks).

Kui eestlaste seas on enam levinud kultuuriliselt suletud hoiak (vähene huvi ja tähelepanu teiste suhtes, keeldumine ja tõrjumine) (44% vastanutes olid suletud), siis venekeelse elanikkonna hulgas on jaotumine väikse ülekaaluga avatud hoiaku kasuks (31% olid avatud ja 36% suletud). Kolmes suuremas piirkonna teistest rahvustest inimeste hoiakutes erinevusi ei esinenud. Küll aga eristusid avatuses Ida-Virumaa linnad sisemiselt, kui Kohtla-Järve ja Sillamäe piirkond paistis silma väga kõrge kultuurilise avatusega (51%).

Uusimmigrantide sisserände teemades eristusid keskmisest selgemalt Narva elanike seisukohad, kelle üldise mõtteloogika võiks sõnastada järgmiselt: Eesti (vananeval) ühiskonnal on nii objektiivne vajadus sisserände järele (nõus 72%) kui ka EL-i liikmena moraalne kohus võtta vastu põgenikke (nõus 53%). Samas arvestades juba niigi kõrget erinevate rahvusvähemuste osakaalu ühiskonnas (nõus 65%), tuleks eelistada ainult kõrgelt haritud tööjõudu (nõus 66%). Sisserändajate kultuurilisest erinevusest või sarnasusest lähtumist tauniti suhteliselt enam Lasnamäe-Maardu piirkonnas (ei ole nõus 58%). Väitega, et sisseränne on avatud ühiskonnas loomulik ja õige, ei nõustu eelkõige muude Eesti piirkondade mitte-eestlased (47%, keskmine 37% pigem ei ole nõus).

Majanduskriis tõi muutusi suhteliselt enam Tallinna piirkonnas elavatele mitte-eestlastele, kelle seas oli tööhõive sel hetkel kõrgem. Tööandjate käitumine kriisis on olnud samuti piirkondlikult pisut erinev: kui Ida-Virumaa teistest rahvustest inimeste hinnangul oli levinum vallandamine, siis teistes piirkondades elavad mitte-eestlased kogesid valdavalt palga vähendamist.

Valmisolek ajutiselt või alaliselt Eestist ära kolida iseloomustab eestlasi ja mitte-eestlasi suhteliselt ühtviisi, mistõttu võib öelda, et see iseloomustab pigem majanduslikult ebastabiilset ühiskonda tervikuna, mitte rahvusgruppe. Kõige suurem on olnud Statistikaameti kohaselt väljaränne Ida-Viru maakonnast, kus perioodil 2000–2008 oli väljaränne üle 8000 inimese võrra suurem kui sisseränne. Kuna tegemist on valdavalt majanduskasvu aastatega, siis võib eeldada, et tegemist on Ida-Virumaa linnade elanike tööhõive rändega Harjumaale (Tallinnasse), mis oli samal perioodil suurim tõmbekeskus.

- - -

Kokkuvõttes, piirkondlike eripärade analüüs toob väga selgelt välja teadmise, mida on eelnevate uuringute põhjal võimalik tajuda – Ida-Virumaa mitte-eestlased on kõige vähem lõimunud, on võõrandunud riigist ja rahvast, valdavad kõige halvemini eesti keelt ning usaldab kõige vähem Eesti meediakanaleid. Samas on märkimisväärne Ida-Virumaa linnade mitte-eestlaste kultuuriline avatus võrreldes eestlastega ning Narva elanike avatud suhtumine uusimmigrantidesse. Kõige rohkem on lõimunud ja Eesti eluga rahul mujal Eestis (väljaspool Ida-Virumaad ja Harjumaad) elavad mitte-eestlased. Integratsiooni monitooring viitab selgelt vajadusele pöörata Ida-Virumaa lõimumisprotsessidele eritähelepanu.

Uusimmigrandid

2011 – Tanja Kriger, Tiit Tammaru

Eestis loetakse uusimmigrantideks sisserännanuid, sh välismaalt saabunud võõrtöölisi ja nende perekonnaliikmeid, asüülitaotlejaid või pagulasi, kes on Eestisse saabunud pärast iseseisvuse taastamist alates 1991. aastast. Euroopa Liidus jaotatakse immigrandid Euroopa Liidu kodanikeks ja kolmandate riikide kodanikeks, kelle puhul kehtivad erinevad seadused. Kuigi igal aastal Eestisse saabuvate uusimmigrantide arv on suhteliselt väike, võib Eestit siiski pidada immigratsioonimaaks. Sellest tulenevat pöörati ka viimases integratsiooni monitooringus eritähelepanu uute sisserännanute lõimumisprobleemidele.

Viimasel kahekümnel aastal välisriikidest saabunud on koondunud suurematesse linnadesse või nende lähiümbrusesse ning valdav osa (51%) elab Tallinnas ja selle ümbruses. Uusimmigrantide vanuselise jaotusest ilmneb, et enamik (ca 70%) on parimas tööeas inimesed. Kuni 14-aastased lapsed moodustavad kõikidest saabuvatest immigrandidest 13%. Tähtajaliste elamislubade andmise statistika näitab, et Eestisse tuleku põhjuseks on peamiselt töö (54%), sellele järgneb perekond (30%) ja seejärel õpingud (13%). Töölepinguga Eestisse saabunud võõrtöölised ei ole alati kohanemisest huvitatud, sest neid seob enamasti lühiajaline leping ning nad plaanivad minna kodumaale tagasi. Kohanemine muutub aktuaalseks siis, kui töölepingut pikendatakse, taotletakse pikaajalist elamisluba ja tekib mõte Eestisse alaliselt elama jääda.

Ühelt poolt peavad Eesti elanikud uute sisserändajate tulekut paratamatuks ja loomulikuks – elanikkond vananeb ning Eestit peetakse avatud ühiskonnaks, kuhu võib tulla erinevaid inimesi maailma erinevatest paikadest. Teiselt poolt tunnistatakse, et Eestis on juba niigi piisavalt teistest rahvustest inimesi ja ei tunta erilist kohustust neid juurde võtta. Avatud hoiak domineerib kõrgharidusega inimeste hulgas, konservatiivse sisserändepoliitika soosijaid on enam end madalamatesse ühiskonnakihtidesse kuuluvaks pidajate hulgas. Võrreldes eestlastega on siin elavad teiste rahvuste esindajad uusimmigrantide suhtes mõnevõrra rohkem avatud. Suurim erinevus on põgenike arvu suurenemise osas, mille puhul on positiivselt meelestatud 40% mitte-eestlastest ja 20% eestlastest.

Uusimmigrantidega läbiviidud fookusgrupi diskussioonist ilmnes, et riiki saabumisel oleneb kohanemine ja end riigi poolt oodatuna tundmine paljuski tulija taustast, millisest riigist ja kultuurist pärinetakse. Venemaalt ja mujalt endistest NSVL-i riikidest tulijatel aitab siinse eluga harjuda ühine minevik, suurem kohalik kogukond ja suuremal või väiksemal määral vene keele oskus. Läänemaailma ning samuti Aafrika ja Aasia esindajate jaoks on kokkupuude Eesti ja eestimaalastega pigem kultuuriline šokk. Kui esimene vaimustus, eufooria on möödas, leiavad uusimmigrandid (eriti perekonnaimmigrandid) end sageli isolatsioonis, kuna puudub töökoht ja suhtlusvõrgustik. Osad fookusgrupis osalejad olid üsna kriitilised Eesti sotsiaaltoetuste süsteemi osas osatades, et „riik on hoolimatu oma inimeste vastu“.

Eesti ühiskonda pääsemiseks on esmavajalik eesti keele oskus, mida peetakse olulisimaks eduka lõimumise teguriks ning mida siiralt soovitakse selgeks saada. Eesti keele oskamatus hakkab mõjutama tööotsimist kohe algusest – võimetus riigikeeles infot hankida, vastu võtta ja sellest aru saada. Samuti mõjutab see koolitustest, ümberõppest osa võtmist – paljud kursused on eestikeelsed. Kuid tuuakse välja, et eesti keele õppimine on liiga keeruliseks tehtud. Adekvatne info keelekursuste kohta vastavate riigiasutuste kodulehtedel puudub, kohapeale minnes ei tunta valmisolekut informatsiooni jagada ja keeleõppega seotud probleeme lahendada. Riigi poolt finantseeritud eesti keele kursusi inglise keele põhjal fookusgrupi osalejate sõnul ei pakuta.

Tööandjate eelarvamusega suhtumist uusimmigrantidest töötajatesse ei tajuta – seda väitsid nii fookusgruppides osalenud uusimmigrandid ise kui ka ettevõtete personalijuhid ja töötutele teenutse pakkujad. Uusimmigrandid ei tundnud või vähemalt ei tunnistanud, et oleks enda suhtes ühel või teisel viisil diskrimineerimist kogenud.

- - -

Kokkuvõttes, sisseränne ja sisserännanute lõimumisprobleemid ei ole tänastes poliitilistes debattides prioriteetne küsimus. Tööjõu sisserände vajadust ei ole piisavalt prognoositud ja analüüsitud, rändeprojekte teiste riikidega ei eksisteeri ning selle asemel toetatakse oma kodanike tagasipöördumist. Sisserändajatele pakutakse tööturule integreerumiseks samu meetmeid mida kohalikele elanikelegi, eritähelepanu osutatakse neile vähe. Samas tunnevad uusimmigrandid ise, et vajaksid nii keeleõpet kui ka informatsiooni tuge. Diskrimineerimist ei tunnetata ega teata juhtumeid, mida välja tuua.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Eesti lõimumiskava 2008–2013. Kinnitatud Vabariigi Valitsuse 10.04.08 korraldusega nr 172.
- Feldman, G. "Culture, state, and security in Europe: The case of citizenship and integration policy in Estonia." *American Ethnologist*: vol. 32, nr. 4, lk. 676-694.
- IM 2000. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2000. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinn, 2000
- IM 2002. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2002. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinn, 2002
- IM 2005. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2005. Mitte-eestlaste Integratsiooni sihtasutus. Tallinn, 2006
- IM 2008. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008. Integratsiooni Sihtasutus ja Rahvastikuministri Büroo. Tallinn, 2008
- IM 2011. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011. Praxis, TNS Emor, Tartu Ülikool. 2012
- Jurado, E. 2007. "Kodakondsuse kontseptualiseerimine: Eesti kogemus Euroopa võrdlusperspektiivis" kogumikus *Integratsiooni kontseptuaalsed alused ja parimad praktikad*. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus.
- Kalev, L. 2007. "Rahvussuhete ja integratsioonipoliitika hetkeolukorra analüüs" uuringus *Eesti ühiskonna integratsiooni võimalikkusest peale pronksööd*. Tallinna Ülikool.
- Kallas, K. 2012 "Monitoring integration in Estonia" raamatus *Measuring and monitoring immigrant integration in Europe*. Hague: Netherlands Institute for Social Research.
- Kalmus, V. 2003. "Is interethnic integration possible in Estonia?: ethno-political discourse of two ethnic groups." *Discourse & Society*: vol. 14, nr. 6, lk. 667-697.
- Kasemets, L. & Kurvits, Ü. 2005. "Kohaliku omavalitsuse muukeelse elanikkonna integratsiooni meetmed ja mõõdikud." Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus.
- Kulu, H. 2001. Sõjajärgne sisseränne Eestisse võrdlevas perspektiivis. *Akadeemia*: vol. 11, nr. 152, lk. 2379-2395.
- Lauristin, M. & Heidmets, M. 2002 "Introduction: The Russian Minority in Estonia as a Theoretical and Political Issue." kogumikus *The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.
- Lauristin, M. & Vihalemm, T. 2008. "RIP 2008-2013 Vajadus ja teostatavusuuringu lõpparuanne. I osa. Sissejuhatus."

Lõimumisvaldkonna arengukava koostamise ettepanek Vabariigi Valitsusele “Lõimuv Eesti 2020”.

Masso, A. ja Kello, K., „Vene õpilane venekeelse üldhariduskooli eestikeelses õppes (2008–2011)“

Nimmerfeldt, G. 2008. “Introduction” uuringus *Integration of Second Generation Russians in Estonia*. Tallinna Ülikool.

Pettai, V. & Hallik, K. 2002. “Understanding processes of ethnic control: segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia.” *Nations and Nationalism: vol. 8, nr. 4, lk. 505-529*.

Pettai, V. & Kallas, K. 2009. “Conditionality amidst a legal straightjacket” raamatus *Minority rights in Central and Eastern Europe*. London/ New York: Routledge.

Riiklik programm “Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007”. Kiidetud heaks Vabariigi Valitsuse poolt 14.03.2000.

Riikliku programmi “Vähemuste kaitse seire Euroopa Liiduga liitumise protsessis. Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000-2007” hinnang. 2002. Budapest: Avatud Ühiskonna Instituut / Euroopa Liiduga liitumise seireprogramm.

SaarPoll. 2007. *Rahvussuhted ja integratsioonipoliitika väljakutsed pärast Pronksööduri kriisi*. Rahvastikuministri Büroo.

Solska, M. 2011. “Citizenship, Collective Identity and the International Impact on Integration Policy in Estonia, Latvia and Lithuania.” *Europe-Asia Studies: vol. 63, nr. 6, lk. 1089-1108*.

Vetik, R. 2007. “Eesti rahvuslik julgeolek eeldab uut tunnustamiskultuuri” uuringus *Eesti ühiskonna integratsiooni võimalikkusest peale pronksööd*. Tallinna Ülikool.

Vetik, R. 2007. “Eesti ühiskonna integratsiooniprogrammi 2008-2013 üldideoloogia kontseptuaalne põhjendamine.” Tallinn: MEIS.

Vetik, R. & Sokolova, N. 2008. “Integration policies in Estonia” uuringus *Integration of Second Generation Russians in Estonia*. Tallinna Ülikool.

Lisa 1. Lõimumise monitoorimiseks kasutatud muud andmed ja andmekogud

Lisaks lõimumise monitooringute raames läbiviidavatele küsitlustele on Eestis olemas mitmeid andmekogusid, mida saab kasutada lõimumisprotsesside analüüsimisel. Allpool olevas tabelis on esitatud andmekogud ja muud uuringud, mida on kasutatud monitooringutes eri rahvusrühmade lõimumise analüüsimisel. Käesolev ülevaade ei esita detailselt informatsiooni andmekogude kohta ega analüüsi nende andmete usaldusväärsust lõimumisprotsesside monitoorimise seisukohalt vaid üksnes loetleb olemasolevad andmekogud ning esitab nende kasutatavuse monitooringut läbiviinud sotsiaalteadlaste poolt.

Eesti Statistikaameti andmebaas

Eesti Statistikaamet kogub regulaarselt andmeid üldiste tööturu näitajate kohta ka rahvuse põhiselt (eestlane ja mitte-eestlane), mis on ligipääsetavad andmebaasist. Lisaks korraldatakse teatud regulaarsusega sotsiaaluuringuid, mis keskenduvad konkreetsetele teemadele.

Tööturunäitajate andmebaas

Eesti Statistika andmebaas võimaldab kasutada tööturu statistikat eristades vanuse, soo, rahvuse (eestlased ja mitte-eestlased) põhjal. Tööturu andmed on olemas alates 1997. aastast tööhõive, töötuse, töötuse põhjuste kohta.

Sotsiaaluuringud

Statistikaameti sotsiaaluuringud on riigiuringud, st need on kooskõlas Vabariigi Valitsuse määrusega ja vastavad rahvusvahelistele nõuetele. Uuringud on rahvusvaheliselt harmoneeritud – st Eesti olukorda saab võrrelda teiste riikidega.

Statistikaamet korraldab kolme põhiuuringut:

- **Tööjõu-uuring**, millega saadakse ülevaade Eesti elanike tööhõivest, töötusest, tööoludest ja Eesti tööturu muutustest. Tööjõu-uuring on läbi viidud 1995, 1997–1999: aasta, 2000–2011: kvartaalne.

Tööjõu-uuringut viiakse läbi eesmärgiga saada ülevaade Eesti elanike tööhõivest, töötusest, tööoludest ja tööturu muutustest. Tööjõu-uuringus kasutatakse Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO) meetodikat, mis tagab eri riikide andmete võrreldavuse. Tööjõu-uuring on valikuuring, andmeid kogutakse isikutelt. Isikuküsitluse eelis teiste andmeallikate (ettevõtete uuringud, administratiivsed andmed) ees on see, et kaasatud on kogu tööealine elanikkond. Näiteks ettevõtete uuring ei hõlma ametlikult vormistamata töösuhtega töötajaid, Töötukassa andmed kajastavad ainult seal registreerunuid.

- 2012. aastal viiakse läbi **sotsiaaluuring**, mille eesmärk on saada infot Eesti elanike sissetuleku, elamistingimuste ning ebavõrdsuse ja vaesuse kohta.

2004. aasta märtsis hakkas Statistikaamet korraldama Eesti sotsiaaluuringut (ESU), mille eesmärk on mõõta eestimaalaste sissetulekuid ja elamistingimusi ning nende põhjal ühiskonna vaegkohti — vaesust, ebavõrdsust ja sotsiaalset tõrjutust. Uuring pakub võimalust mõõta selliseid keerulisi ühiskonnaprotsesse nagu püsivaesus ja ilmajätuse eri tasandid. ESU on Eesti sissetulekustatistika ja sotsiaalse tõrjutuse näitajate ametlik allikas. ESU on Eesti haru üle-euroopalisest sissetulekute ja elamistingimuste uuringust EU-SILC (Euroopa Liidu sissetulekute ja elamistingimuste statistikasüsteem), mida koordineerib Euroopa Liidu (EL) statistikaamet Eurostat.

- **Leibkonna eelarve uuring** on ainus võimalus saada teada, millised on Eesti leibkondade kulutused ja eelarve. Uuringut korraldati aastatel 1996–2007 ja sellega alustati taas 2010. aastal. 2012. aastal viiakse läbi järjekordne uuring. Lisaks kulutustele uuritakse ka leibkonna välis- ja sisereise.

Kõikides uuringutes on samad üldised taustküsimused leibkonna ja selle liikmete kohta. Ühesugused küsimused võimaldavad eri uuringute tulemusi seostada ja analüüsida. Nii saab vaid mõne uuringuga vajaliku info tööturu, leibkondade majandusliku olukorra, sissetuleku, vaesuse jms kohta.

Rahvaloendus 2000 ja 2012

Rahvaloenduste vahelisel ajal toimunud demograafilisi protsesse on võimalik eristada rahvuse, sünnikoha (ka vanemate sünnikoha), emakeele, hariduse, perekonnaseisu ja kodakondsuse põhjal. Lisaks saab isikuankeedi kaudu pildi elanikkonna suhtest religiooniga. Rahvaloenduse andmed on ka seni pea ainukesed usaldusväärsed andmed sise- ja välisrände protsesside analüüsimiseks. Lõimumispoliitika jaoks on olulised rahvaloenduse andmed nii elanikkonna rahvusliku, keelelise ja religioosse koosseisu kohta, aga ka rändeprotsesside mõõtmiseks.

Rahvastikuregister

Rahvastikuregister võimaldab eelkõige saada demograafilisi andmeid Eesti elanikkonna kohta. Lisaks demograafilistele andmetele (vanus, sugu), võimaldab register saada usaldusväärsed andmeid rahvuse, emakeele, geograafilise paiknemise (registreeritud elukoht), rände (sise- ja välis-) ning kodakondsuse kohta. Vähem usaldusväärsed on registrisse kantud haridust puudutavad andmed (usaldusväärsemad on Rahvaloenduse andmed hariduse kohta). Rahvastikuregistri andmed 1990ndate aastate kohta ei ole piisavalt usaldusväärsed. Lõimumispoliitikas kasutatakse registri andmeid peamiselt kodakondsusega seotud protsesside monitoorimiseks.

Riiklik Eksami ja Kvalifikatsioonikeskus (REK) ja EHIS

REK kogub statistikat riigieksamite, põhikooli lõpueksamite, eesti keele tasemeeksamite ja Eesti Vabariigi põhiseaduse ja kodakondsuse seaduse tundmise eksami statistikat. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus lõpetas oma tegevuse 1. Augustil 2012 ja tema tegevused viidi üle Sihtasutusse Innove.

Eesti Hariduse Infosüsteem (EHIS) on riiklik register, mis koondab haridussüsteemi puudutavaid andmeid. Registrisse kantakse andmed õppeasutuse, õpilaste, õpetajate/õppejõudude, lõpudokumentide, õpikute ja õppekavade kohta.

Nii REK kui EHIS andmed on olulised hariduses toimuva lõimumisprotsessi mõõtmisel. Lisaks aitab REK poolt kogutud statistika riigikeele tasemeeksamite ja põhiseaduse tundmise eksamite sooritanute ja tulemuste kohta saada ülevaadet ka täiskasvanute keeleoskuse arengust.

Mina. Maailm. Meedia 2005, 2008, 2011

Mina.Maailm.Meedia on Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi poolt läbiviidav küsitlus-uuring, mis katab väga laia teemaderingi. 2011. aastal läbiviidud uuringu teemad olid järgmised: hinnangud muutustele; huvid ja väärtused: osalus ühiskonnaelus; osalus kodanikuühendustes; ajalugu, lähiminevik, traditsioonid: inimsuhted, kuuluvustunne; identiteet; tulevik; lapsed ja noored; meediakasutus, infokanalid; arvutid ja internet; ettevõtlus, töö, elujärg; pere sissetulekud; elukoht, eluase; kontaktid, liikumisvõimalused; religioon; elulaad, harjumused, tegevused; huvi kultuuri vastu; tarbimine ja keskkond; ohud ja riskid; ühiskondlik seisund ja palju muud. Mina.Maailm.Meedia uuring on oluliseks täienduseks integratsiooni monitooringutele kuna võimaldab mõõta lisaks mitmeid lõimumise dimensioone, mis muidu ühe küsitluse raames oleks liiga mahukad.

Inimarengu aruanne (EIA)

Inimarengu aruannet on läbi viidud alates 1995. aastast igal aastal. EIA meetodika põhineb rahvusvahelisel standardil - Inimarengu Aruannetel (*Human Development Reports*), mida alates 1990. aastast annab välja ÜRO Arenguprogramm (*UNDP*). Võttes arvesse paljusid näitajaid, reastatakse igal aastal maailma riigid inimarengu indeksi alusel, mis aitab võrrelda inimeste reaalsel elukvaliteeti erinevates riikides. Mitte igal aastal ei keskendu aruanne eraldi eestlaste ja mitte-eestlaste probleemistikule, kuid suurem osa aruannetest puudutab lõimumisprobleeme suuremal või vähemal määral.

Euroopa rändevõrgustiku (ERV) iga-aastased aruanded

Euroopa Rändevõrgustik (ERV) on 2003. aastal Euroopa Komisjoni poolt asutatud ja selle juures tegutsev võrgustik. Euroopa Rändevõrgustiku Eesti kontaktpunkt (Sisekaitseakadeemia) koostab igal aastal alates 2003. aastast. Euroopa Rändevõrgustiku poolt kogutava informatsiooni hulka kuuluvad muuhulgas rände- ja

varjupaigastatistika ning rändevoogude ja ümberasumise trendid. ERV kogutavad ja analüüsitavad andmed on olulised just uusimmigrantide lõimumispoliitika kujundamisel ja hindamisel.

Muud küsitlused ja uuringud:

Immigrantrahvastiku uuring 2008 (Statistikaamet)

Immigrantrahvastiku uuring on esimene Statistikaameti poolt läbiviidud uuring, mis võimaldab saada ja analüüsida andmeid, mis puudutavad immigrantide osalemist tööturul, seda nii hetkeseisuga kui ka tagasivaateliselt Eestis ja eelmises elukohariigis. Immigrantrahvastiku uuringu põhieesmärk oli uurida immigrantrahvastiku tööturule sisenemise probleemistikku, tööturupositsioone ja võimalusi võrreldes põlisrahvastikuga. Veel saadi uuringuga infot vastajate haridustee, integratsiooni ja identiteedi kohta. Lisatud olid ka mõned küsimused vastaja leibkonna toimetuleku kohta, pendelrännet mõõtvaid küsimusi, samuti vastaja ja tema pereliikmete rändepotentsiaali väljaselgitavad küsimused.

Üldkogumi valim:

Immigrantrahvastiku uuringu üldkogumi moodustasid 2008. aasta 1. jaanuari seisuga 15–74-aastased Eesti alalised elanikud, kelle mõlemad vanemad on sündinud välisriigis. Immigrantrahvastik jagatakse esimese ja teise põlvkonna immigrantideks.

- Esimese põlvkonna immigrantid on need, kes ise ja kelle vanemad on sündinud välismaal.
- Teise põlvkonna immigrantid on need, kes ise on sündinud Eestis, aga kelle vanemad on sündinud välismaal.

Ajakasutusuuringu 2009-2010 (Statistikaamet)

Ajakasutuse uuring (AKU) on mitme-eesmärgiline uuring, mille abil on võimalik saada ülevaade inimeste ajakasutusest (tasuline töö, majapidamistööd, vaba aeg jms) ning naiste ja meeste ajakasutuse erinevusest. Peale selle võimaldab uuring vaadelda ka ühest punktist teise jõudmiseks kulutatud aega, liikumisviisi (jalgsi, autoga, ühissõidukiga jms) ja ajaveetmiskohti. Uuring võimaldab käsitleda suhtlust nii oma perega kui ka leibkondade ja põlvkondade vahel. AKU valimis on seletava tunnusega kasutatud rahvust.

Eesti tööelu-uuringu 2009 (Statistikaamet)

2007. aastal alustas Statistikaamet koostöös Sotsiaalministeeriumiga tööelu eri aspekte puudutava uuringu – tööelu-uuringu – väljatöötamist. Tööelu-uuringu eesmärk on koguda statistilisi andmeid töösuhete ja laiemalt tööelu kohta. Uuringus käsitletakse töökorraldust, töö- ja puhkeaega, suhteid töökohal, töötajate kaasamist

ettevõtte/asutuse tegevusse, kollektiivset töösuhet, tervishoidu ja -ohutust, töötasustamist ning töötajate oskusi ja teadmisi. Uuringus käsitletakse neid teemasid nii ettevõtte/asutuse kui ka töötaja seisukohast, küsitletakse ettevõtte/asutuse juhti või esindajat ja ka töötajaid.

Tööelu-uuring tehti 2009. aastal (TEU 2009) ja Eestis esimest korda. Uuringu esimeses etapis küsitleti ettevõtte/asutuse juhti või juhi asetäitjat, teises etapis ettevõtte/asutuse töötajaid.